

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Педагогічний факультет

Кафедра історії

Н.М. БУГЛАЙ

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

для змішаної форми навчання

Навчально-методичний посібник

Миколаїв

2024

УДК 94:327(447.73)

Б90

Рецензенти:

Дацків І.Б. – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і дипломатії Західноукраїнського національного університету

Пархоменко В.А. – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Рекомендовано вченою радою Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського від 17.04.2024 р. протокол № 8

Буглай Н.М. «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» для змішаної форми навчання: навчально-методичний посібник. – Миколаїв, 2024. - 230 с.

Посібник відповідає програмі вивчення нормативної навчальної дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.», освітньо-професійної програми підготовки магістрів спеціальності 014 Середня освіта, спеціалізації 014.03 Середня освіта (Історія). Навчальна дисципліна «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» присвячена одному з основних нормативних курсів, з яким ознайомлюються студенти історичних спеціальностей в процесі навчання у ЗВО. Основна увага при вивченні курсу зосереджується на актуальних аспектах та проблемах розвитку історії міжнародних відносин в період новітнього часу.

Розрахований на студентів закладів вищої освіти, магістрів, аспірантів.

ISBN 978-617-534-436-2

© Буглай Н. М., 202

ЗМІСТ

1. Вступ	4
2. Інформаційний обсяг і структура курсу	7
3. Навчально–тематичний план дисципліни.....	10
4. Короткий зміст лекційних занять (для студентів змішаної форми навчання).....	14
5. Тематика семінарських занять (для студентів змішаної форми навчання).....	160
6. Самостійна робота: зміст та методичні рекомендації щодо її виконання (для студентів змішаної форми навчання).....	176
7. Реферативні дослідження та методичні рекомендації до написання рефератів (для студентів змішаної форми навчання).....	188
8. Комплексні завдання поточного контролю знань (для студентів змішаної форми навчання).....	196
9. Поточні тести для перевірки рівня знань (для студентів змішаної форми навчання).....	199
10. Питання підсумкового контролю (для студентів змішаної форми навчання).....	216
11. Рекомендована література	219

1. ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» складена відповідно до освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)» підготовки магістрів спеціальності 014.03 Середня освіта, спеціалізації 014.03 Середня освіта (Історія).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є історія міжнародних відносин в XX – початку XXI ст. в контексті вивчення їх основних етапів, історичних типів міжнародного порядку, змісту і форм міжнародного співробітництва.

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та очікувані результати

Мета курсу: орієнтація студентів на розгляд історії міжнародних відносин в контексті історичного розвитку, формування толерантних установок при оцінці окремих фактів і явищ міжнародного життя; налаштування студентів на вивчення основних етапів міжнародних відносин, історичних типів міжнародного порядку, змісту і форм міжнародного співробітництва.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» є:

- ознайомити із змістом теорії та історії міжнародних відносин через висвітлення протиріч та закономірностей світового розвитку;
- охарактеризувати основні напрями роботи з джерельно-документальною базою та історіографією курсу;
- висвітлити мету, завдання, методи, принципи та функції курсу; теоретичний та фактичний матеріал; ключові поняття курсу; хронологію та термінологію курсу;
- сформувати у студентів об'єктивний, збалансований, толерантний погляд на міжнародні події;

- аналізувати особливості формування зовнішньополітичних стратегій різних країн світу;
- навчити студентів аналізувати роль політичних діячів в міжнародних відносинах;
- розкрити основні проблеми міжнародних відносин XX – на початку XXI ст.;
- виробити у студентів навички критичного аналізу джерел, порівняльного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- визначити взаємозв'язок національних історичних умов з світовими процесами в контексті інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації.

Передумови для вивчення дисципліни:

Вивчення навчальної дисципліни «Історія міжнародних відносин» доцільно організувати на базі вже вивченої «Історії країн Західної Європи та Америки», в єдиному контексті з тематикою вивчення дисциплін «Історія країн Азії та Африки», «Політології», «Соціології», «Основ економічної теорії», «Міжнародного права», «Країнознавства та регіоналістики» та ін.

Програмні результати навчання:

ПРН-3. Використання принципів і методів збору, систематизації, узагальнення і використання інформації, проведення наукових досліджень за профілем спеціальності.

ПРН-4 Знання видів, форм та джерел історичної інформації, методів їх дослідження.

ПРН-9. Здатність до подальшого навчання, до стійкого саморозвитку і самовдосконалення, яке значною мірою є автономним та самостійним.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

Загальнопредметні:

ЗК-3. Здатність працювати в групі під керівництвом лідера, демонструвати навички до врахування строгих умов дисципліни, планування та управління часом.

ЗК-4. Здатність застосовувати способи і методи навчання, методи самоосвіти задля оволодіння сучасними знаннями.

ЗК-9. Усвідомлення культурного розмаїття суспільств та викликів взаємодії в міжкультурному контексті.

Фахові:

ФК-1. Розуміння основних понять, принципів, теорії та результатів історичної науки, розуміння функцій історичної науки як складової частини наукової думки і духовної культури суспільства.

ФК-2. Здатність використовувати професійно-профільовані знання й уміння в галузі історичних наук для дослідження соціально-економічних та політичних об'єктів, явищ, процесів.

ФК-12. Здатність керувати дослідницькою діяльністю учнів; узагальнювати й систематизувати власний фаховий досвід та подавати його у вигляді доповідей, статей, виступів тощо.

ФК-13. Поєднання набутих історичних та педагогічних знань з метою забезпечення якісного навчально-виховного процесу.

На вивчення другої частини навчальної дисципліни відводиться 150 годин/ 5 кредитів ECTS (у III семестрі – 150 годин / 5 кредитів ECTS).

2. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ І СТРУКТУРА КУРСУ

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усьог о	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
І СЕМЕСТР				
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини ХХ ст.				
Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	15	2	2	11
Тема 2. Міжнародні відносини на початку ХХ ст. та в період Першої світової війни.	15	2	4	9
Усього:	30	4	6	20
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.				
Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	15	2	4	9
Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	15	2	4	9
Усього:	30	4	8	18
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.				
Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	30	4	4	22
Усього:	30	4	4	22
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині ХХ ст.				
Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	15	2	4	9
Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: від періоду розрядки до конфронтації	15	2	4	9
Усього:	30	4	8	18
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.				

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усьог о	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Закінчення холодної війни. Постбіполярний світ.	30	4	4	22
Усього:	30	4	4	22
Усього годин за I семестр:	150	20	30	100
Усього годин за курс:	150	20	30	100

Заочна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усьог о	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
I СЕМЕСТР				
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини ХХ ст.				
Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	15	0	0	15
Тема 2. Міжнародні відносини на початку ХХ ст. та в період Першої світової війни.	15	2	2	11
Усього:	30	2	2	26
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.				
Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	15	2	2	11
Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	15	0	0	15
Усього:	30	2	2	26
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.				
Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	30	0	2	28
Усього:	30	0	2	28

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усьог о	у тому числі		
		л	п	с.р.
1	2	3	4	5
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині XX ст.				
Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	15	2	2	11
Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від періоду розрядки до конфронтації	15	0	0	15
Усього:	30	2	2	26
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.				
Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.	30	0	2	28
Усього:	30	0	2	28
Усього годин за I семестр:	150	6	10	134
Усього годин за курс:	150	6	10	134

3. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.

Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.

Мета, предмет, завдання курсу. Методологічні засади дисципліни. Періодизація. Стратифікація міжнародних відносин та структурні виміри міжнародних систем. Дипломатія як засіб здійснення зовнішньої політики держави. Розвиток і діяльність міжнародних організацій. Історичні типи міжнародного порядку. Вестфальський світовий порядок. Віденська епоха. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин. Ялтинсько-Потсдамська система. Ознаки постбіполярного світоустрою.

Тема 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.

Зовнішньополітичні пріоритети провідних країн світу на початку XX ст. «Союз трьох імператорів». Формування військово-політичних блоків: Троїстий союз та Антанта. Марокканська криза. Локальні конфлікти в Європі. Балканські війни. Протистояння військово-політичних блоків та липнева криза 1914 р. Початок Першої світової війни. Дипломатичні заходи країн в ході Першої світової війни. Боротьба за союзників. Вихід Росії з війни. Міжнародні відносини наприкінці війни та її закінчення.

Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.

Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті роки.

«14 пунктів» В. Вільсона. Позиції країн на Паризькій мирній конференції. Підписання Версальського договору. Нейїський, Сен-Жерменський, Тріанонський, Севрський договори. Утворення та діяльність Ліги Націй. Основні угоди Вашингтонської конференції 1921-1922 рр.

Генуезька, Гаазька, Лозаннська та Локарнська міжнародні конференції. Радянсько-німецький чинник міжнародних відносин. Основні проблеми міжнародних відносин 20-х років XX століття: репарації та борги, територіальні проблеми, питання роззброєння, дипломатичне визнання СРСР та ін. Плани Ч. Дауеса та О. Юнга. Оцінки Версальсько-Вашингтонської системи.

Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті роки. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Зовнішньополітичні пріоритети провідних країн світу наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Загострення міжнародних протиріч. Формування агресивного блоку держав. Італо-ефіопська війна.

Тема 6. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Японська окупація Маньчжурії. Криза Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Крах спроби створення системи колективної безпеки в Європі. Аншлюс Австрії та Мюнхенська угода, їх наслідки. Політика «умиротворення» агресорів, її провал. Переговори західних держав із СРСР. Пакт Молотова-Ріббентропа та таємний протокол до нього. Міжнародні відносини в переддень Другої світової війни.

Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.

Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.

Початок Другої світової війни, як наслідок міжнародної кризи 30-х рр. XX ст. Напад Німеччини на Польщу. Позиції СРСР на початковому етапі війни. Вступ СРСР та США у війну. Створення антигітлерівської коаліції. «Атлантична хартія». «Декларація об'єднаних націй». Проблеми другого фронту в міжнародних відносинах. Вихід Італії з війни. Значення Тегеранської конференції 1943 р. Основні питання Кримської (Ялтинської) конференції. «Декларація про звільнену Європу». Сан-Франциська конференція 1945 року. Рішення Потсдамської конференції. Вступ СРСР у

війну з Японією. Атомне бомбардування Хіросіми і Нагасакі. Міжнародні відносини наприкінці війни.

Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині ХХ

Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».

Геополітичні зміни в світі після Другої світової війни. Рішення Паризької мирної конференції 1946 року. Мирні угоди з Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією та Фінляндією. Міжнародні судові процеси над військовими злочинцями. Трансформація системи міжнародних відносин та становлення біполярної структури. Сан-Франциська конференція 1951 року. Особливості повоєнного врегулювання в Європі та на Далекому Сході. Створення та діяльність ООН. Початок «холодної війни». РЕВ. Утворення НАТО та ОВД. Вступ ФРН у НАТО. Центрально-Східна Європа та побудова «народної демократії». Події в Індокитаї. Початок Корейської війни 1953 р. Карибська криза. Процес деколонізації у повоєнному світі. Етапи деколонізації. Створення та діяльність Руху Неприєднання.

Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: від періоду розрядки до конфронтації

Міжнародні відносини першої половини 1970-х років. Перехід від конфронтації до розрядки. Угода щодо Західного Берліна. «Нова східна політика» В. Брандта. Принцип непорушності кордонів. Радянсько-французькі відносини. Радянсько-американські відносини. Обмеження ракетно-ядерного протистояння. Передумови розрядки міжнародної напруженості в першій половині 70-х рр. ХХ ст. Гельсінкський процес. Підписання Заключного акта НБСЄ. Наростання суперечностей світового розвитку. Питання озброєння та роззброєння в міжнародних відносинах. Вступ радянських військ у Афганістан. Криза політики розрядки та посилення конфронтації між Заходом і Сходом.

Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.

Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.

Новий курс СРСР у зовнішній політиці. Переговорний процес із проблем роззброєння. Початок демонтажу ракет «СС-20» та крилатих ракет. Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Радянсько-американське домовленості та їх вплив на світові процеси. Перехід від конфронтації до співробітництва. Віденські зустрічі 1989 року. Демократичні революції в ЦСЄ. Розпад Югославії. Паризька хартія для нової Європи. Остаточне врегулювання німецької проблеми. Нормалізація радянсько-китайських відносин. Розпад СРСР та утворення СНД. Лондонська декларація 1990 року по НАТО. Закінчення та наслідки «холодної війни». Маастрихтська угода 1992 року. Брюссельський саміт НАТО 1994 р. й програма «Партнерство заради миру».

Тенденції міжнародних відносин на рубежі 1990-х - 2000-х років. Постбіполярність. Однополюсний глобалізм та нові центри сили. Глобальні проблеми та міжнародний тероризм. Зовнішньополітична доктрина США після 11 вересня 2001 року. Глобальні проблеми міжнародних відносин. Нові загрози та національна безпека. Локальні та регіональні конфлікти в міжнародних відносинах. Країни Європейського Союзу в міжнародних відносинах. Амстердамський договір 1997 року. Вступ країн ЦЄ до НАТО. Розширення ЄС. Проблеми реформування ООН. Сучасний стан і перспективи розвитку міжнародних відносин.

4. Короткий зміст лекційних занять (для студентів змішаної форми навчання)

Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	2
2	Тема 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.	2
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
3	Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	2
4	Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	2
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
5-6	Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	4
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині XX ст.		
7	Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	2
8	Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від періоду розрядки до конфронтації	2
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
9-10	Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.	4
	Усього:	20

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	0
2	Тема 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.	2
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
3	Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	2
4	Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	0
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
5-6	Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	0
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині XX ст.		
7	Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	2
8	Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від періоду розрядки до конфронтації	0
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
9-10	Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.	0
	Усього:	6

Лекція 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.

Короткий зміст

Вся історія розвитку світової цивілізації – це історія налагодження контактів, відносин, зіткнення інтересів різних цивілізацій, культур, народів, держав.

Найбільш насиченим в цьому плані було XX століття. Для нього, як для жодного з попередніх, характерні чисельні державні перевороти, дві найбільші за всю історію людства світові війни, наслідками яких стали крах останніх імперій і колоніальної системи, вихід нових держав на міжнародну арену, поділ світу на дві антагоністичні політичні системи і встановлення майже на півстоліття біполярного світу з його економічними і збройними конфліктами. Що призвело до формування різних систем міжнародних відносин, їхніх концепцій та доктрин.

Для міжнародних відносин XX століття, зокрема після Першої світової війни, властивий комплексний характер: міжнародного виміру набули найважливіші сфери державного життя – політична, ідеологічна тощо. Масштабність і швидкі темпи міжнародних зрушень нерідко супроводжувалися втратою контролю над ними, що створювало нові джерела міжнародної напруженості й загострювало проблему виживання окремих соціально-політичних і міжнародних систем.

Тому міжнародні відносини у XX століття, зокрема періоду між двома світовими війнами та за умов біполярного світу, становлять не тільки предмет наукового інтересу, але й є джерелом повчального історичного досвіду. Цим і визначається актуальність проблем міжнародних відносин не тільки для органів державної влади і суспільних систем, а й для окремих громадян, для молодого покоління зокрема. Актуальність пізнання проблем міжнародних відносин, їх змісту і результатів зумовлена глобалізацією всіх суспільних процесів, взаємозв'язаністю і взаємозалежністю різних країн в

єдиному світі, розвитком контактів між людьми різних країн у процесі політичних, економічних, наукових і культурних обмінів, реалізації спільних бізнесових та інших програм.

Окрім згадуваних вище особливостей міжнародних відносин XX століття, особливістю сучасного міжнародного процесу є також те, що він охоплює не тільки міждержавні відносини, а й різнобічні відносини між народами та окремими людьми, себто, міжнародні відносини стають відносинами між народами. Отже, галузеві міжнародні відносини в офіційних рамках дипломатії, міжнародних, економічних, політичних, культурних сфер вже не можуть задовольнити ні реальних потреб практичного спілкування і співпраці між людьми, ні потреб пізнання сучасного суперечливого міжнародного життя.

Усі ці й інші особливості сучасних міжнародних відносин, масштабні, якісні зміни в міжнародному житті вимагають їх узагальнення на основі комплексного підходу з використанням положень і висновків історії сучасного світу, дипломатії та інших суміжних дисциплін, визначення ролі історії міжнародних відносин і зовнішньої політики для інтелектуального розвитку в процесі підготовки сучасного спеціаліста, виробленні уміння використовувати набуті знання в практичній діяльності.

З огляду на зазначені фактори вивчення студентами даної дисципліни набуває особливої ваги з приєднанням України до Болонського процесу з урахуванням можливостей, які відкривають принципи Болонської декларації.

Навчальна дисципліна «Історія міжнародних відносин» є історичною дисципліною, яка базується на світовій історії та історії дипломатії і покликана поглибити уявлення про процеси і явища розвитку сучасного світу, що зумовлює актуальність преді.

Як складова освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавра» вона має на меті розкриття основних тенденцій розвитку світової політики та особливостей міжнародних відносин в різні періоди історії сучасного світу.

Як самостійна дисципліна історія міжнародних відносин має свій предмет вивчення. Предметом вивчення історії міжнародних відносин є сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових та інших зв'язків і взаємовідносин між державами і системами держав, політичними силами, організаціями і рухами діючими на міжнародній арені.

Складовою предмету вивчення є зовнішня політика, тобто загальний курс держави у міжнародних справах. Покликаний регулювати її стосунки з іншими державами та народами відповідно до її принципів і цілей. Діяльність держави в галузі зовнішньої політики будується згідно з положенням її конституції і спрямована на створення найсприятливіших умов для реалізації цілей, які стоять перед собою правлячі кола країни.

Одним з головних завдань зовнішньої політики є створення сприятливих міжнародних умов для реалізації внутрішньої політики держави. Саме внутрішньою політикою, а також соціальною природою існуючого ладу визначається зміст і спрямованість зовнішньої політики держави.

Важливим засобом реалізації зовнішньої політики є дипломатія, яка являє собою сукупність прийомів, методів та правових форм здійснення зовнішньої функції держави.

Завдання даної дисципліни полягає у виробленні навичок аналізу міжнародних відносин і зовнішньої політики з урахуванням історичного досвіду, факторів об'єктивного й суб'єктивного характеру, національних інтересів кожного суб'єкта міжнародних відносин, а також отримання знань основних теорій, доктрин світової політики, загальної міжнародної проблематики.

Загальновідомим є те, що поняття «міжнародні відносини» ввів у науковий обіг англійський учений Джеремі Бентам (1748 -1832), який за його допомогою окреслював відносини між урядами держав. Відтоді наукові уявлення про сутність міжнародних відносин постійно розширювалися.

Однією з принципових проблем, що суттєво ускладнює визначення міжнародних відносин, є полеміка навколо питання про можливість чітко відмежовувати їх від інших суспільних явищ і процесів. Наприклад, американець українського походження Анатоль Камінський вважає міжнародні відносини наукою, що *«шукає вирішальних факторів, важелів та механізмів взаємин між державами як політичними інституціями та знаходить у цих взаєминах закономірності і випадковості»*.

Американський учений Ніколас Спайкмен ще на початку 1930-х років уперше вжив поняття «міждержавні відносини» та визначив їх як *«відносини між особами, що представляють різні держави»*.

Відомий французький дослідник М. Мерль взагалі вважає, що міжнародні відносини це *«сукупність угод і потоків, що перетинають кордони або мають тенденцію до їх перетину»*.

Перелік визначень міжнародних відносини можна було б продовжувати, посилаючись на дослідження Данна Ф., Хофмана С., Кенана Дж., Кісінджера Г., Шнайдера Р., Брука Х., Сапіна Б., та багато інших.

Наукове дослідження міжнародних відносин здійснюється, як відомо, на двох рівнях: теоретичному (який включає такі дисципліни, як зовнішня політика, історія міжнародних відносин, міжнародне право, міжнародні економічні відносини. Світову культуру....) та емпіричному (практичний досвід, у якому міжнародні відносини виступають як об'єкт дослідження).

Можливо визначити міжнародні відносини як *систему відносин, котра виникає та існує завдяки процесові взаємодій між державами, а також іншими субнаціональними й наднаціональними учасниками*.

Тож термін Міжнародні відносини (МВ) з'явився після II Світової війни, але ще до цього періоду, як ми говорили вже Бентам (II половина XVIII – початок XIX ст..) використовував цей термін для визначення спілкування між державами. *Міжнародні відносини* – це сукупність економічних, політичних, культурних, правових, ідеологічних, дипломатичних, воєнних, гуманітарних зв'язків і взаємовідносин між народами, державами і системами держав,

економічними та політичними організаціями на міжнародній арені. Міжнародні відносини є особливою формою суспільних взаємин. Починаючи з 1919 р., коли у Валлійському університеті (Велика Британія) заснована перша кафедра міжнародної політики. Розпочався процес інституціалізації теорії міжнародних відносин. Подібні кафедри у цей час засновані у Лондонській економічній школі (1923 р.), Оксфордському університеті (1930 р.). важливим для становлення теорії міжнародних відносин у цей час було заснування у 1922 р. журналу *International Affairs* (Міжнародні справи). З цього часу пріоритет у дослідженні міжнародних відносин належав британській та особливо американській політології, значний вплив якої на розвиток сучасної теорії міжнародних відносин відчутний й досі.

Після другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву «традиціоналістського» і найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Дж. Моргентау. прихильники другого підходу – «модерністського» - намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин.

З 50-х років XX ст.. активно розвивались французька й німецька школи теорії міжнародних відносин (ТМВ), які призвели до формування нових напрямків дослідження. Наприкінці 1960-х років серйозні теоретичні дослідження МВ започатковано у Польщі , а на початку 90-х років XX ст.. – у Росії. Якщо вибух Першої світової війни призвів до виникнення ТМВ, то терористичні акти 11 вересня 2001 року стали символом та розширенні трансформації, що виявились у загостренні та розширенні наукового дискурсу щодо характеру МВ на зламі XX – XXI ст.

Об'єкт міжнародних відносин. Традиційно об'єктом міжнародних відносин вважають середовище, у якому панує анархічне, невпорядковане поле, що характеризується відсутністю центральної влади і, відповідно, монополії на легітимне регулювання сфери міжнародних відносин різноманітними способами і методами. У зв'язку з цим Р. Арон вважав

специфічною рисою міжнародних відносин те, що вони розгортались і розгортаються в тіні війни.

Слід зазначити, що середовище міжнародних відносин – як об’єкт науки – не завжди є повною анархією, адже друга половина XX і початок XXI століть характеризуються виникненням і розвитком міжнародних інститутів, поширенням й посиленням міжнародних режимів, що вносить все більшу впорядкованість і урегульованість у відносини між міжнародними акторами. Але це не означає, що відмінність між ними зникла, - політична локалізація існує й існуватиме у недалекому майбутньому. Виходячи з неї, об’єктом ТВМ можуть виступати будь-які соціальні відносини і потоки, які пересікають кордони і які уникають єдиного державного контролю. Це значно звужує розуміння поняття об’єкта науки про міжнародні відносини до міждержавних взаємодій і зводить до чисто кількісних відмінностей: більшому чи меншому впливові держав на регулювання вказаних потоків та відносин.

Грунтуючись на аналізі полеміки між різноманітними школами і теоретичними напрямками у ТВМ, необхідно вказати, що її об’єкт характеризується, по-перше, дуалізмом урегульованості і порядку і, по-друге, значною частиною непередбаченості, яка витікає із плюралізму суверенітетів і психологічних особливостей осіб, що приймають рішення і здатні впливати на хід розвитку подій та процесів. Дуалізм урегульованості й порядку слід розглядати як сукупний і суперечливий результат свідомої діяльності з формування і розвитку міжнародних організацій, інститутів і режимів, а також спонтанного наслідку об’єктивного функціонування міжнародної системи і пов’язаних з ним структурних примусів і обмежень.

Насамперед, необхідно підкреслити, що методологія та проблеми, що з нею пов’язані, - найскладніші питання у сучасних суспільних науках, оскільки в підсумку йдеться про те, як отримані нові сучасні знання застосувати у практичній діяльності.

Почнемо з визначення методології, але вже без наукового різноманіття. *Це сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання.*

Методологія науки будується на принципах, що впливають із первинних уявлень про об'єкти дослідження.

Головними методологічними основами є об'єктивізм (деякі вчені, наприклад, Циганков П. називає його «політичним реалізмом»), суб'єктивізм, історизм, модернізм, транс націоналізм та інші.

Зосередимо увагу на трьох засадах: *історизмі, об'єктивізмі та модернізмі.*

Повертаючись до міжнародних відносин, можна зазначити, що це й наука, й політика, й філософія.

Завдання предмету полягають, по-перше, у ретельному висвітленні складних і протирічних питань міжнародних відносин та зовнішньої політики; по-друге, у сприянні вдосконалення знань проблем самого предмету, по-третє, в орієнтирі на використання отриманих знань на практиці.

Періодизація

Історія міжнародних відносин та зовнішньої політики пережила, як відомо, зміну чотирьох світових порядків:

I – Вестфальського (1648 – 1814);

II – Віденського (1814 – 1919);

III – Версальського (1919 – 1945);

IV – Ялтинсько-Потсдамського (1945 – 1989).

Деякі, переважно західні дослідники, дійшли висновку, що Потсдамський світовий порядок почав розпадатись ще у 1950-ті роки. Так, Бжезинський З. стверджує, що реально біполярний світ проіснував лише до 1957 року. Для Холсті К. цей період продовжувався з 1955 до 1975 року. Гопкінс Р. та Менсбах Р. виділили два етапи існування біполярної системи: період «жорсткої біполярності» (1947 – 1956 рр.) і «вільної біполярності» (1957 –

1962). Гріффіт У. і Спеніер С. вважали, що біполярний світ протримався лише до 1962 року, тобто до Карибської кризи, після чого почався крах Потсдамського світо порядку.

Але не так просто дати відповідь на складні питання сучасності: в якому часі, історичному вимірі людство живе сьогодні, чим характеризується пост біполярна епоха, які її ознаки, специфічні риси, особливості? Не знаючи минулого, неможливо пояснити сьогодення.

Щодо вищенаведеної періодизації світових порядків хотілося б фрагментарно додати наступні уточнення.

Версальський мир, який було підписано 24 жовтня 1648 року (до речі, його назва походить від того, що був заключний у Вестфалії; насамперед ж – був підписаний водночас у німецьких містах Мюнстер та Оснабрюке), не тільки поклав кінець тридцятирічній війні, але й змінив всю зовнішньополітичну ситуацію в Європі, привів до нового розподілу політичних сил.

Віденський світовий порядок розпочинається роботою Віденського конгресу (вересень 1814 – червень 1815 рр.), на якому були присутні 236 делегатів та де було розглянуто важливі питання мирного врегулювання в Європі. (*на протязі I світової теж*). Регулював міжнародні відносини між першою та другою світ. війнами.

Стосовно Потсдамського світового порядку, то початком його вважають Потсдамську конференцію керівників трьох країн – США, СРСР, Великої Британії (17 липня – 2 серпня 1945 р.). Ялтинська 4 – 11 лютого 1945 р.

Системний метод започаткований з 20 років XX ст.

Міжнародна система (МС) – взаємодія окремих держав, які є її складовими елементами. Одним з головних принципів функціонування МС є прагнення держав отримати контроль над поведінкою інших акторів МС. Контроль базується на розподілі сил та ресурсів між її акторами. Наслідком нерівності держав є міжнародна стратифікація з притаманною їй фактичною нерівністю держав.

Стратифікація:

1. *Наддержава* – здатність до масових руйнувань планетарного масштабу; здатність впливати на умови існування всього людства; неможливість поразки від іншої держави або коаліції держав, якщо до її складу входить інша супердержава;
2. *Велика держава* – істотний вплив на світовий розвиток; вплив обмежується одним регіоном або сферою відносин на рівні регіону;
3. *Середні держави* – мають вплив в найближчому оточенні;
4. *Малі держави* – вплив в оточенні не значний, але мають національні засоби для захисту незалежності;
5. *Мікро держави* – не здатні захистити свій суверенітет національними засобами.

Кожна система має свої типи контролю. Одним з головних принципів функціонування міжнародних систем є прагнення держав отримати контроль над поведінкою інших акторів міжнародної системи.

Контроль на МС базується на розподілі сил та ресурсів між її авторами. В історії МВ існують 3 типи контролю:

- а) *імперський* – єдина держава контролює решту (сучасна епоха);
- б) *біполярний* тип контролю – дві наддержави контролюють та регулюють взаємовідносини в межах своїх сфер впливу (Холодна війна);
- в) *баланс сил* – три або більше держав контролюють дії одне одного за допомогою дипломатичних маневрів, зміни союзів та відкритих конфліктів (Європа віденської епохи).

Відокремлюють такі структурні виміри МС:

1. *Конфігурація співвідношення сил, що відображає існування центрів сили:*
 - а) моно полярна;
 - б) мультиполярна;
 - в) біполярна;
 - г) пост біполярна;
2. *Ієрархія акторів;*

3. *Гомогенність* – відображає ступінь згоди що існує у акторів відносно тих чи інших принципів та цінностей (Віденська система); та *гетерогенність*.

В основі традиційно історичного підходу полягає використання поняття МС для визначення етапу у розвитку МВ в той чи інший період.

Могутність держави треба розуміти як загальну суму можливостей, що можуть бути використані для оптимального виконання основних функцій, для реалізації державних інтересів у сфері міжнародних відносин. Могутність, на думку більшості дослідників, охоплює матеріальні та нематеріальні параметри. До факторів, які найчастіше вважають складовими поняття «могутність держави», належать:

1. *Географічні* – положення, розмір території, її орографічна та гідрографічна характеристика, природні умови;
2. *Демографічні* – чисельні населення, рівень урбанізації країни, структурні особливості населення (вікові, етнічні, релігійні тощо);
3. *Економічні* – забезпеченість природними ресурсами, рівень розвитку технологій, потенціал промисловості й сільського господарства, фінансова система країни, валовий національний продукт (ВНП).
4. *Інфраструктурні* – шляхи сполучення, рівень розвитку транспорту, система зв'язку, рівень інформаційних технологій.
5. *Військові* – чисельність та оснащеність збройних сил країни, рівень їхньої боєздатності, військові традиції.
6. *Політичні* – стабільність політичної системи держави, позиції національної політичної еліти, рівень розвитку державного апарату, політичний престиж держави у міжнародних відносинах.
7. *Історичні*, які пов'язані з т.зв. історичною репутацією держави як суб'єкта міжнародних відносин.
8. *Психологічні*, що являють собою історично зумовлений менталітет населення.

Сила – серцевина міжнародних відносин. Весь спектр засобів, які застосовують учасники міжнародних відносин зводиться до трьох основних

типів. У першому випадку – це сила, переконання й обмін, у другому – сила та переговори, у третьому – переконання, торг, погроза і насилля. Не важко помітити, що полюсами цієї типології засобів виступають насилля і переговори. При цьому насилля і погрози виступають елементами сили, а переконання і торг – елементами переговорів. Тут ми неминуче виходимо на необхідність характеристики сили як серцевини міжнародних відносин.

Разом з тим вихід на потребу аналізу сили в міжнародних відносинах відбувається і через категорію «стратегія», яка встановлює відповідність між цілями та засобами. Характер і динаміку будь-якої стратегії визначають три основних чинники: 1) суттєвий вплив на когось або на щось; 2) засоби та способи далекосяжного впливу; 3) перспективно – динамічна орієнтація цілі. Тобто, стратегія може бути визначена як довготермінова лінія поведінки, яка поєднує науку та мистецтво у досягненні перспективної цілі за допомогою відповідних засобів. Не применшуючи ролі дипломатичних засобів, треба констатувати, що вирішальним засобом міжнародних акторів у досягненні свої цілей аж до останнього часу залишалися сила, насамперед воєнна сила. Хоча в сучасних умовах учасники міжнародних відносин змушені коригувати свою стратегію з опорою на силу, змінюється і зміст самого поняття «сила», але вона продовжує залишатися важливим засобом міжнародних акторів.

Елементи сили. Особливо виділяють такий елемент структурної сили як технологія. Технологічна могутність є не просто продовженням економічної і торгової сили, але й відіграє самостійну роль у системі засобів міжнародних акторів. Вона знаходиться в основі трьох вирішальних для сучасної міжнародної діяльності феноменів: автономії рішення актора у воєнній сфері, його політичного впливу, а також культурної привабливості. Таким чином, цілі та засоби з глибинними взаємозалежними категоріями ТМВ, які мають як стійкі елементи, так і збагачуються новими компонентами, пов'язаними з виникненням нових явищ у системі міжнародних відносин.

Дипломатія – засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних з урахуванням конкретних умов і характеру розв’язуваних задач; офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, відомств іноземних справ, дипломатичних представництв закордоном, делегацій на міжнародних конференціях по здійсненню цілей і задач зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, його установ і громадян закордоном.

З поняттям дипломатія пов’язують мистецтво ведення переговорів для запобігання чи врегулювання конфліктів, пошуків компромісів і взаємоприйнятих рішень, розширення і поглиблення міжнародного співробітництва.

Слово «дипломатія» походить від грец. *di’plo-ma* (у Стародавній Греції цим словом називалися здвоєні дощечки з нанесеними на них письменами, що видавалися посланцям як вірчі грамоти і документів, що підтверджувала їхні повноваження). Як позначення державної діяльності в області зовнішніх зносин слово «дипломатія» узвичаїлося в Західній Європі наприкінці XVIII століття.

Методи дипломатії:

- офіційні й інші візити та переговори на вищому (саміти) і високому рівні;
- дипломатичні конгреси, конференції, наради і зустрічі;
- підготовка і проведення двосторонніх і багатобічних міжнародних договорів і інших дипломатичних документів;
- участь у роботі міжнародних організацій і їхніх органів;
- повсякденне представництво держави закордоном, здійснюване її посольствами і місіями;
- дипломатичне листування;
- публікація дипломатичних документів;
- висвітлення в пресі позиції уряду по тим чи іншим міжнародним питанням.

Органи і відповідальні особи, що несуть дипломатичну службу, користуються в країні перебування загальновизнаними правами і дипломатичними привілеями (іmunітет і недоторканність дипломатичного персоналу і приміщень, право шифрованого переписування і дипломатичного закритого зв'язку, право підйому прапора держави, митні привілеї й ін.).

Історія дипломатії (XX – початку XXI ст. століття) як предмет охоплює всі форми дипломатії: дипломатію високорозвинених капіталістичних держав, соціалістичних держав і держав «третього світу». Характерною рисою всіх форм дипломатії XX століття є те, що вона розвивалася і розвивається в такий період людської цивілізації, коли її символом стала електрика, металевий сплав, модерний автомобіль, дизель і літак. Сьогодні є нові кроки в технології – нуклеарно – комп'ютерної, використання атомної енергії, ракетної техніки, що дало можливість освоювати космічний простір. Досягнення в розвитку цивілізації враховуються у зовнішній політиці держав і, отже, у міжнародних відносинах, а значить, і у формах та методах дипломатії.

Прогрес у науці і техніці використовувався для виробництва нових видів зброї для знищення людей. Найновіші наукові відкриття насамперед впроваджувались на заводах по виготовленню зброї, аж до зброї масового знищення.

В період між війнами дипломати висовували і захищали питання збереження миру, колективної безпеки, мирного співробітництва країн світу. Названі проблеми є і сьогодні в центрі уваги дипломатії всього світу.

З поняттям дипломатія пов'язують мистецтво ведення переговорів з метою відвернення або врегулювання міжнародних конфліктів, пошуку компромісів і взаємоприйнятих рішень, а також поглиблення міжнародного співробітництва.

У розпорядженні дипломатії є три засоби: переконання, компроміс і загроза силою.

Дипломатія як діяльність в області зовнішньої політики держави здійснюються через дипломатичну службу, яка є складовою частиною державних органів зовнішніх відносин.

Державні органи зовнішніх відносин за місцем їх знаходження і за діяльністю можна розділити на дві групи:

- 1) центральні органи зовнішніх відносин держави;
- 2) закордонні органи зовнішніх відносин держави.

У свою чергу, група центральних (внутрішніх) органів зовнішніх відносин держави поділяються (за характером їх функцій і правовою основою їх існування) ще на дві групи:

- 1) органи загального політичного керівництва, які встановлені і визначені конституціями держав; ці органи виконують загальнополітичні функції.

- 2) органи спеціальних (економічних, галузевих, відомчих) зв'язків держави з іншими країнами.

Глава уряду також представляє державу та її уряд у зовнішніх відносинах в рамках своїх повноважень і веде повсякденну оперативну діяльність у цій сфері.

Міністр закордонних справ, який за своїми повноваженнями і функціями є повсякденним керівником відомства зовнішніх відносин кожної держави, здійснює відносини з іншими державами також без спеціальних на кожний випадок повноважень.

Отже, керівник держави, глава уряду і міністр закордонних справ виконують функції в галузі зовнішніх відносин без особливих на те повноважень. При цьому вони користуються при виїздах закордон всіма загальновизнаними правами і дипломатичними привілеями, а саме: особистою недоторканістю, непідсудністю, правом шифрованої переписки, і деякими почесними привілеями, наприклад, правом підняття прапора держави, яку він представляє на їх машинах, на будовах резиденції, де вони зупиняються, тощо.

Повсякденну оперативну діяльність по здійсненню зовнішніх відносин держави виконує відомство закордонних справ. До групи центральних органів належить центральний апарат цього відомства. Одночасно відомство закордонних справ, яке очолює міністр закордонних справ, здійснює керівництво закордонними дипломатичними представництвами даної держави.

Ідея представництва є найважливішим елементом дипломатії. Посол представляє уряд своєї країни перед урядом країни перебування. Тому йому надані необхідні повноваження виступати від свого уряду. В його обов'язки входить як одержання, так і відправлення кореспонденції, якою обмінюються між собою обидва уряди.

Міністерство закордонних справ повсякденно керує дипломатичними представництвами закордоном як постійними, так і тимчасовими.

Постійні органи – це посольства, місії, представництва в міжнародних організаціях тощо. Тимчасові органи – різноманітні делегації, окремі представники, які посилаються за кордон, а також так звані спостерігаючі на міжнародних конференціях, з'їздах, в міжнародних комісіях тощо.

Постійні закордонні органи зовнішніх зносин за характером своєї діяльності, за функціями, які вони виконують, можуть бути дипломатичними органами, наприклад, посольства, місії, представництва при ООН. Ці постійні органи мають політичний характер і виконують політичні функції, користуються всіма правами дипломатичних представництв. На відміну від них консульства не вважаються дипломатичними представництвами.

Таким чином за функціями серед закордонних державних органів зовнішніх відносин розрізняють дипломатичні і недипломатичні органи. Під цим кутом зору слід розглядати і основні типи державних органів зовнішніх відносин країн світу.

Під час розвитку міжнародних відносин держави на основі міжнародних договорів і угод створюють міжнародні, міждержавні органи зовнішніх відносин.

Міжнародні організації створюються державами – учасниками міжнародних відносин.

Міжнародні організації – це організації двох або більше урядів, спрямовані на вирішення певних спільних питань чи організацій проектів. Уряди діють від імені своєї держави і представляють її інтереси, притримуючись поваги її суверенітету.

Класифікація МО:

- За предметом діяльності – політичні, економічні, кредитно – фінансові, з питань торгівлі, охорона здоров'я, культури та ін..
- За колом учасників – універсальні, регіональні.
- За порядком прийому нових членів – відкриті, закриті.
- За цілями та принципами діяльності – з загальною компетенцією, зі спеціальною компетенцією.
- За кількістю членів – всесвітні, групові.

Ознаки МО:

1. членство 3-х і більше;
2. наявність установчого міжнародного договору;
3. постійні органи і штаб – квартира;
4. повага суверенітету членів – держав;
5. невтручання у внутрішні справи;
6. встановлення порядку прийняття рішень і їх юридичної сили.

Ліга націй – перша міжнародна міждержавна організація, створена х метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами на Паризькій мирній конференції в 1919 – 20.

Ініціатором її створення виступив президент США Вурдо Вільсон. Згідно статуту Ліги Націй її засновниками вважались держави – переможці у Першій світовій війні 1914 – 18, а також новостворені країни Польща, Чехословаччина і Хіджас. Спочатку членами цієї організації стали 44 країни, пізніше кількість їх збільшилась до 52. Статут Ліги Націй включався як складова частина всіх післявоєнних мирних договорів. Основними органами

Ліги Націй були: асамблея (збори) представників всіх членів організації, Рада Ліги, а також постійний секретаріат на чолі з генеральним секретарем. Місце перебування основних органів Ліги Націй – Женева.

Організація об'єднаних націй – міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 року на конференції у Сан – Франциско на підставі Партії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання і зміцнення миру і міжнародної безпеки та розвиток співробітництва між державами світу.

Спеціалізовані міжнародні організації. Спеціалізовані установи являють собою не органи ООН, а самостійні міжнародні організації, зв'язані з нею угодами, що визначають умови співробітництва їх з ООН. До спеціалізованих організацій належать: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Всесвітній поштовий союз, Всесвітня організація інтелектуальної власності та інші.

Регіональні міжнародні організації. У сучасних міжнародних відносинах міжнародні організації відіграють істотну роль як форма співробітництва та багатосторонньої дипломатії.

ООН, НАТО, АСЕАН, СНД, Рада Європи, Європейський Союз, ОПЕК – ось далеко не повний їх перелік. Міжнародні організації охопили весь світ і проникли в усі сфери суспільно – політичного життя. Без їхньої участі не вирішується жодна велика проблема будь-якої держави.

- регіональні економічні ММУО: Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС, 1947 р.), Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейське економічне співтовариство («Спільний ринок»), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) та ін.;
- регіональні військово – політичні ММУО: Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Союз Таїланду, Філіппін і Пакистану (СЕАТО) та ін.;
- регіональні економічно – політичні ММУО: Організація американських держав (ОАД), Ліга арабських держав (ЛАД), Організація африканської

єдності (ОАЄ), Організація центральноамериканських держав (ОЦАД), Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР).

Організація в справах безпеки і співробітництва в Європі – (ОБСЄ, англ. Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE), раніше називалися Народою з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Її було започатковано як політичний консультативний орган, до якого ввійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. В січні 1995 року вона набула статусу міжнародної організації.

Внаслідок розпочатого у 1972 році процесу НБСЄ, у 1975 році було ухвалено Гельсінський Заключний акт. Цей документ охоплює широке коло стандартів міжнародної поведінки та зобов'язань, що регулюють відносини між державами – учасниками, заходів зміцнення довіри між ними, особливо в політично – військовій сфері, поваги до прав людини і основних свобод, а також співпраці в економічній, культурній, технічній та науковій галузях.

Лекція 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.

Короткий зміст

Характерною рисою міжнародних відносин кінця XIX – початку XX ст. став значний вплив на них представників суспільства. З поширенням демократичних засад буржуазної демократії – явище, що почало виявляти себе в західних суспільствах на рубежі віків – особливу роль у системі розробки і реалізації зовнішньої політики починають відігравати партії, масові рухи, неурядові міжнародні організації. Ці політичні й соціальні формування мали значні відмінності щодо свого соціального складу і спрямування, та, однак, об'єднуючою тенденцією їх діяльності стала протидія соціальним явищам, які загострювали міжнародні відносини, спричинювали міжнародні конфлікти і війни. Отже, формуються антивоєнні рухи, представлені значною палітрою сил – від католицьких структур до

пацифістських організацій, а також міжнародного утворення соціал-демократичних партій – II Інтернаціоналу.

Серед католиків, які становили більшість населення багатьох держав Європи, достатнім моральним авторитетом користувалась широка міжнародна організація – католицька церква, очолювана папою римським.

Хоча папи чинили жорсткий опір посиленню ліберально-демократичних і соціалістичних ідей, вони вимушені були задля збереження свого впливу на громадськість звертати увагу на негативи соціального розшарування суспільства в умовах капіталізму, аморальність класової та національної ворожнечі як супутника війн. У 1891 р. папа Лев XIII в енцикліку «*Rerum novarum*» звернув увагу віруючих на необхідність пошуку християнського рішення соціальних проблем. Підтверджуючи законність приватної власності, він не допускав її використання поза користі для суспільства, засуджував капіталізм як нову форму лихварства, виступав за елементарні права трудящих.

Це вплинуло на формування соціально-християнських рухів в багатьох країнах, сприяло організації християнських місій, зокрема у країнах Азії та Африки. Так, католицький рух посів певне місце у загальноєвропейському антивоєнному русі, який активізувався на межі століть. Однак його вплив на розвиток подій, рішення урядів був вельми обмежений як через абстрактність антивоєнних позицій, так і через політику відокремлення держави від церкви («культуркампф» у Німеччині, антиклерикальний рух у Франції), що мала місце в умовах промислового розвитку в низці країн.

З 1880-х років швидко зростав інший масовий рух, який на початку XX ст. дістав назву пацифістського. Його керівники в країнах Європи і Америки спирались на різноманітні релігійні та філософські ідеї про вищі цінності людського життя, про пріоритет права, про можливість і необхідність мирного розв'язання всіх соціальних і національних конфліктів, а також упередження війн. Такі ідеї набували особливої популярності серед громадськості у міру того, як європейські держави усвідомлювали тяжкі

наслідки мілітаризму, гонки озброєнь, гострих міжнародних конфліктів, локальних війн.

Поряд з пацифістськими організаціями надзвичайно впливову роль в антивоєнному русі кінця XIX – початку XX ст. відігравала і така авторитетна міжнародна структура, як II Інтернаціонал. Ця організація відображала тенденції соціалістичного руху, представленого діючими на той час майже в усіх капіталістичних країнах пролетарськими партіями й соціалістичними групами.

Правлячі кола вимушені були враховувати настрої мільйонів прибічників Інтернаціоналу, реалізовувати деякі їхні вимоги, у тому числі в зовнішній політиці. Водночас лідери Інтернаціоналу і багатьох робітничих організацій, будучи надмірно захопленими соціалістичною перспективою, не помічали, що в робітничому русі бере участь лише невелика частина усіх трудящих, тоді як для більшості з них спільність національних інтересів була набагато важливішою за інтернаціональну солідарність пролетаріату.

Перша світова війна розпочалась (19 липня) 1 серпня 1914 р. після оголошення Німеччиною воєнного стану щодо Росії, а через два дні – Франції.

Безпосереднім приводом до війни стало вбивство 28 червня в місті Сараєво сербським націоналістом (членом терористичної організації «Молода Боснія») Г. Принципом австрійського спадкоємця престолу Франца Фердинанда під час провокаційних маневрів австрійської армії в Боснії і Герцеговині. Австрійський уряд висунув ультиматум Сербії, який принижував гідність сербського народу. Оголосивши надалі ультиматум формально відкинутим, Австрія розірвала дипломатичні відносини з Сербією та оголосила їй війну. В ніч з 28 на 29 липня 1914 р. Белград було піддано австрійському артилерійському обстрілу. У відповідь Росія оголосила 29 липня часткову, а надалі – 31 липня загальну мобілізацію армії.

Дії Росії стали приводом оголошення ультиматуму щодо неї з боку Німеччини. Це сталося 31 липня, а 1 серпня Німеччина сама почала мобілізацію своїх військ. Тоді ж мобілізацію оголосила Франція.

1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, а 3 серпня – Франції. Висунувши ультиматум Бельгії щодо вільного проходу через її територію німецьких військ, Німеччина спровокувала 4 серпня стан війни щодо неї з боку Великої Британії. 6 серпня у війну проти Росії вступила Австро-Угорщина.

За декілька днів війна набула загальноєвропейського характеру, а незабаром стала світовою. У ній брало участь 38 держав з населенням у 1,5 млрд. осіб. Війна велась на фронтах протяжністю від 2,5 до 4 тис. кілометрів. Глибина території, охопленої воєнними діями, доходила до 480 км. До збройної боротьби на суші приєднувались бойові дії авіації та морських сил. Велась також хімічна війна.

У ході війни, безпрецедентної за своїми масштабами, виразно виявлялись нові закономірності, засоби і форми ведення боротьби. Це стосувалось не тільки збройних зіткнень, а й дипломатії, що визначалась як чисельністю втягнутих до її кола учасників, так і далекосяжністю зовнішньополітичних цілей дипломатичних кіл. Головні спрямування дипломатії обох воюючих таборів під час війни були пов'язані, насамперед, із боротьбою за ті держави, які б могли стати новими союзниками, від чого значною мірою й залежали перемоги на фронтах бойових дій. Поряд з цим завданням постало й інше: дбання про міжсоюзницькі відносини; про накреслення контурів повоєнного устрою світу.

Так, характерно, що переговори стосовно розподілу територій, на які претендували воюючі держави, розпочались незабаром після початку війни. Щодо країн Антанти, то вже 5 вересня 1914 р. між ними була досягнута домовленість, яка передбачала: 1) не укладати в поточній війні сепаратного миру; 2) узгоджувати умови миру і розподілу територій з кожним із союзників блоку.

За пропозицією російської сторони, що набула форми програмного документа, розгром Німецької імперії та її союзників передбачав: 1) приєднання до Росії нижньої течії Німану, Східної Галичини; перехід Познані, Сілезії і Західної Галичини до майбутньої Польщі; 2) повернення до Франції Ельзас-Лотарингії; передачу їй «на її розсуд» частини Рейнської області і Палатинату; 3) значне збільшення Бельгії за рахунок німецьких територій; 4) повернення до Данії Шлезвігу й Гольштейну; 5) відновлення Ганноверського королівства; 6) перетворення Австро-Угорщини на триєдину монархію, що буде складатися з Австрії, Чехії і Угорщини; 7) передачу Боснії, Герцеговини, Далмації та Північної Албанії до Сербії; 8) компенсацію Болгарії за рахунок сербської Македонії та приєднання до Греції південної Албанії; 9) передачу Валони до Італії; 10) поділ німецьких колоній між Англією, Францією і Японією; 11) сплату воєнної контрибуції.

Наприкінці вересня С. Сазонов як голова російського зовнішньополітичного відомства висунув додаткові вимоги Росії щодо Туреччини, пов'язані з гарантією вільного проходу військових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли.

Такі підходи до майбутнього устрою Європи були в цілому прийняті англійською стороною, хоча міністр закордонних справ Великої Британії Е. Грей висловився за включення до майбутньої «мирної» програми вимог про видачу німецького флоту і нейтралізацію Кільського каналу. Наполягав він і на тому, щоб були враховані територіальні інтереси Італії і Румунії. Нарешті, Грей заперечував перехід до Франції Рейнської області. Під тиском англійської дипломатії французький уряд змушений був заявити, що його територіальні вимоги в Європі обмежуються Ельзасом і Лотарингією. Однак, як показали події, англо-французькі суперечки щодо Рейнської області зберігались, у тому числі у повоєнні часи.

Загарбницькі плани країн австро-німецького блоку своїм розмахом не поступались, а, може, й перевищували задуми Антанти. Австро-Угорщина

вимагала встановлення свого панування над усіма Балканами. Німеччина взагалі прагнула переділу світу та встановлення своєї гегемонії в Європі.

Війна велась поза інтересами народів, на догоду інтересам фінансової та промислової буржуазії, і це зумовлювало експансіоністський, загарбницький характер намірів щодо неї усіх воюючих країн.

Боротьба за союзників стала найважливішим напрямом дипломатії представників обох ворогуючих коаліцій під час війни. З цим пов'язувалось зміцнення існуючих і утворення нових фронтів, можливість досягнення реальних успіхів як під час проведення бойових операцій у період війни, так і щодо реалізації політичних намірів переділу світу у повоєнні роки. Антанті вдалося залучити на свою сторону Японію, Італію, Румунію, Грецію, США, країнам австро-німецького блоку – Туреччину і Болгарію. Це відчутною мірою вплинуло на їхні геостратегічні позиції, відбилось на характерові й часових вимірах війни.

Водночас приєднання кожної з названих країн до існуючих блоків – це окрема сторінка дипломатії, що віддзеркалює певну розстановку політичних й дипломатичних сил діючих угруповань, мету, наміри у війні як провідних, так і підпорядкованих країн.

Вступ Японії у війну. Щодо боротьби за союзників, то на здійснення цього завдання дипломатія обох сторін поклала немало зусиль. Самостійне бажання приєднатися до блоку Антанта виявила лише Японія, що вже в серпні 1914 р., після оголошення ультиматуму (15 серпня), а надалі й стану війни (23 серпня) розпочала воєнні дії проти Німеччини. Вона захопила ряд китайських територій (Кіао-Чао, залізницю Ціндао, Цзінань-фу), а також декілька островів у Тихому океані, які належали Німеччині.

Ці загарбання викликали незадоволення не тільки супротивної сторони, а й безпосередніх членів або можливих союзників Антанти – Великої Британії, США, англійських домініонів Австралії і Нової Зеландії, що справедливо побачили в діях Японії не стільки прагнення виконати союзницькі зобов'язання (Японія фактично не брала далі участі у війні проти

Німеччини), скільки поширити у сприятливих для неї умовах експансію у Східну Азію. Це знайшло підтвердження вже у січні 1915 р., коли Японія вручила Китайському уряду ноту на 21 вимогу, прийняття якої означало фактичне встановлення в Китаї японського протекторату. 7 травня 1915 р. до Китаю надійшов ультиматум з погрозою, що в разі відхилення японських вимог до нього буде вжито воєнних заходів. За умов, коли всі держави Старого світу були задіяні у збройній боротьбі на європейському континенті, а США, не будучи зацікавленими на той час у загостренні відносин з Японією, обмежились лише заявою, що не визнають угод між Китаєм і Японією, китайський уряд вимушений був визнати нав'язаний йому стан.

З держав Антанти тільки Росія винайшла в діях Японії певний, позитивний для себе зміст. Царський уряд мав намір використати виступ Японії проти Китаю задля реалізації подібних домагань на Північну Маньчжурію. З іншого боку, інтереси в Китаї відволікали Японію від російських далекосхідних володінь, що упереджувало її можливу експансію в російському напрямку. І водночас зближення Росії та Японії (виникло через нейтралітет Росії щодо японських загарбань у Китаї) мало суперечливі наслідки: поставки японського військового спорядження в Росію не відповідали вимогам часу, а само співробітництво двох країн викликало підозріле ставлення до Росії союзних до неї Великої Британії і Сполучених Штатів.

З перших днів війни супротивні сторони розгорнули гостру боротьбу за втягнення в неї Туреччини. Младотурецький уряд схилявся до австро-німецького блоку, хоча у фінансовому плані залишався залежним від Антанти. Щодо самої Туреччини, то вона не могла очікувати нічого доброго від перемоги жодного з угруповань: Антанта загрожувала їй розчленуванням, Троїстий союз — перетворенням на васала. Власні ж загарбницькі пантюркістські устремління младотурків пов'язувались з російськими та англійськими територіями, і це, врешті, зумовило про німецьку орієнтацію країни. Втім, рішення було прийнято не без вагань і не без боротьби. В

младотурецькому триумвіраті – Енвер, Талаат, Джемаль – перші двоє вважались германофілами, а останній – прихильником Антанти. Урешті-решт 22 липня 1914 р. військовий міністр Енвер-паша без відома більшої частини уряду заявив німецькому послу про намір Туреччини вступити в союз з Німеччиною.

2 серпня 1914 р. було підписано німецько-турецький союзний договір, який передбачав, що у разі втручання Росії в австро-сербський конфлікт і підтримки Німеччиною Австрії Туреччина також повинна оголосити війну Росії. Договір віддавав турецьку армію в цілковите розпорядження Німеччини, що, у свою чергу, передбачало перебування на турецькій території німецької військової місії. Того ж дня, 2 серпня, в Туреччині було оголошено мобілізацію. На виконання союзного договору Німеччина надіслала до Туреччини два воєнних кораблі «Гелен» і «Бреслау», які 10 серпня 1914 р. увійшли до Дарданелл.

Вступ Туреччини у війну відтягнув частину сил Росії і Англії від німецьких фронтів. Другим наслідком участі Туреччини у війні було закриття проток не тільки для воєнних, а й для торгових суден. Це перервало морський зв'язок між Росією та її союзниками через Чорне й Середземне моря. На Балтиці панував німецький флот. Крім довгого шляху на Владивосток з його незначною пропускною спроможністю, зв'язок з Англією й Францією можна було підтримувати тільки через Архангельськ, однак залізниць на Мурманськ на той час ще не було. Шляхи через Румунію, Сербію, Грецію були дуже ненадійними, навіть у перший період війни. В кінці 1915 р. цей зв'язок був зовсім перерваний австро-німецьким наступом на Сербію. Отже, вступ Туреччини у війну відчутно послабив позиції Антанти. Сили двох коаліцій по суті зрівнялись. Війна почала набувати позиційного характеру, виснажуючи фінансові й матеріальні можливості обох сторін.

3 серпня 1914 р. італійський уряд опублікував декларацію про нейтралітет. У своєму повідомленні про це Вільгельму II король Італії

заявляв, що, з погляду італійського уряду, виникнення війни (розпочатої Австрією) не підходить під формулювання *casus foederis* у тексті договору про Троїстий союз, і це звільняє країну від союзницьких зобов'язань.

Така позиція італійського керівництва зумовлювалася не стільки прагненням зберегти мир чи відмовитись від імперіалістичного поділу світу, скільки намаганням з'ясувати більш чітко для себе розстановку сил у війні і приєднатись до тієї сторони, яка матиме більше шансів на перемогу. Починається тривалий торг. Уже в серпні уряди Антанти запропонували італійцям Трентіно, Триєст і Валону. Антанті було легше набавляти ціну: домагання Італії передусім поширювалися на австрійські території, на Албанію і Туреччину. Становище Німеччини було складніше: для Італії найціннішими здобутками були б саме австрійські володіння, передача яких натрапляла на опір союзного австро-угорського уряду. Німеччина могла зате щедро роздавати землі в Північній Африці за рахунок Франції. Крім того, вона обіцяла Ніццу, Корсіку й Савойю. Поки відбувалися всі ці переговори, італійський уряд почав самотійно реалізовувати деякі експансіоністські наміри. В жовтні 1914 р. Італія захопила острів Сасено, що розташований біля входу у Валонську затоку. У грудні вона окупувала Валону.

Дипломатична боротьба за союзників на Балканах. Одночасно з боротьбою за політичні орієнтації Туреччини і Італії розгорнулась боротьба за союзників на Балканах. Особливої цінності для воюючих блоків набула в цьому регіоні Болгарія. Це пояснювалося, по-перше, найпотужнішою серед інших балканських країн армією Болгарії, а, по-друге, географічним положенням країни як можливим плацдармом нападу, з одного боку, на Сербію і Румунію, а з другого – на Грецію. Так, приєднання Болгарії до центральних держав (Німеччини і Австро-Угорщини) надзвичайно ускладнило б становище Сербії і, як наслідок, унеможливило приєднання до Антанти Румунії. Навпаки, приєднання Болгарії до Антанти спонукало б зробити це ж саме як Румунію, так і Грецію.

Від самого початку війни в Бухаресті відбувалась дипломатична боротьба на кшталт тієї, що точилась в Константинополі, Римі, Софії і Афінах. Обидва воюючі блоки прагнули залучити Румунію на свій бік, пропонуючи їй територіальні надбання за рахунок своїх ворогів.

Від початку війни Сполучені Штати проголосили про свій нейтралітет. Згідно із заявами президента США В. Вільсона, така позиція відповідала пацифістським орієнтаціям американської адміністрації, прагненням забезпечити примирення воюючих блоків у Європі. Водночас можна стверджувати й про більш прагматичне підґрунтя політики Сполучених Штатів: для них була не вигідною повна перемога жодного з воюючих угруповань. Так, збереження Європи розколотою більше відповідало інтересам американської адміністрації, і насамперед щодо здійснення експансіоністської політики самих США.

Воєнно-політична обстановка внесла свої корективи до позиції Вільсона. Вже наприкінці 1914 р. – початку 1915 р. очевидними стали два факти. По-перше, війна затягується, і, по-друге, вона вимагає надзвичайних обсягів військового спорядження і боєприпасів. Перед американським бізнесом відкривалися величезні ринки. У листопаді 1914 р. представник Моргана виїхав до Лондона для переговорів з британським урядом про фінансування військових замовлень, які почали розміщуватись у США у великій кількості вже протягом наступних місяців.

Щодо Німеччини, то таких замовлень вона розмістити не могла тому, що в Німеччину нічого не можна було провезти. Англійська блокада припинила будь-який доступ американських товарів до німецьких портів. Це мало не тільки економічні, а й політичні наслідки. Англійська морська першість, спрямувавши весь потік американської продукції, продовольства, сировини в порти Англії, залучила США до союзництва з її членами з міцними зв'язками. Так, інтереси американського бізнесу зумовили фактичну відмову США від нейтралітету вже з першого періоду війни.

Водночас зростання економічної та фінансової залежності країн Антанти від США зумовлювало вступ США у війну на їх боці. Поразка Антанти завдала б дуже великих збитків американському бізнесу, а також удару по політичному престижу правлячої адміністрації.

Сприйняттю ідеї вступу США у війну допомагала підводна війна, що її проводила Німеччина, намагаючись зупинити потік американських товарів до портів Антанти (особливо потоплення американських кораблів «Лузітанія» та «Сассекс»). Крім дій німецьких підводних човнів, певну роль відіграли побоювання щодо можливого нападу Німеччини на США. Англійська розвідка перехопила телеграму, адресовану німецькому послу в Мексиці, в якій мексиканському урядові пропонувалося приєднатися до Німеччини і напасти на Сполучені Штати.

18 грудня 1916 р. Вільсон надіслав ноту воюючим країнам з пропозиціями припинити війну та укласти мир без анексій і контрибуцій. До цього додавались пропозиції щодо посередництва та формувались підходи щодо «миру без перемоги».

Нота Вільсона викликала невдоволення обох воюючих блоків. Німеччина, розуміючи, що США хочуть виступити як міжнародний арбітр і нав'язати вигідний для них мир, відповіла 26 грудня 1916 р. що мир має бути досягнутий через переговори безпосередніх учасників війни. Країни Антанти використали негативну відповідь Німеччини, звинувативши її у зриві мирної ініціативи американського президента. 10 січня 1917 р. Вільсонові була надіслана нота союзних держав, де ідея миру розглядалась з точки зору Антанти.

31 грудня 1916 р. Німеччина повідомила США про відновлення необмеженої підводної війни. 3 січня 1917 р. Вільсон виступив з посланням до Конгресу, в якому звинуватив Німеччину в порушенні взятих на себе зобов'язань та заявив про розрив дипломатичних відносин між Німеччиною і США.

6 квітня 1917 р. США оголосили Німеччині війну, намагаючись зберегти американські фінансові потоки в Європу під час війни, закріпити за США статус лідера серед країн-переможниць.

Таким чином, експансіоністські домагання стали домінуючими для дипломатії усіх країн, що брали участь у війні. Характерно, що забезпечення нейтралітету або залучення країн до існуючих блоків зумовлювалося як обов'язковий чинник наданням їм чужих територій. Це ставало ще одним яскравим підтвердженням реальних планів і намірів воюючих країн, імперіалістичного, загарбницького характеру самої війни.

Розвиток воєнних подій 1914 – 1916 рр. не привів до остаточної перемоги жодного з двох угруповань. Досягнення Німеччини, здавалося, були суттєвішими, ніж успіхи Антанти. Німеччина захопила Бельгію і значну частину Франції, російську Польщу, частину Сербії і Румунію. Однак усім воєнним успіхам Німеччини протистояв і той факт, що війна затягувалась. А у війні на виснаження шанси неминуче складались на користь Антанти, оскільки вона мала більше людських і матеріальних ресурсів, а також підтримку ззовні – від США і колоній. Крім того, у війні 1914 – 1916 рр. британський флот створив навколо Німеччини міцне коло блокади.

Водночас не тільки Німеччина, а й країни Антанти почали відчувати гостру потребу швидше закінчити війну. Це зумовлювалося не тільки вичерпанням ресурсів, а й внутрішнім розкладом економіки, зростанням революційного настрою мас воюючих держав. Наприкінці 1916 р. – початку 1917 р. у світовій політиці визначився крутий поворот – від імперіалістичної війни до пошуків імперіалістичного миру. Правлячі кола обох коаліцій прагнули досягти якомога швидшого закінчення війни як шляхом загальних чи сепаратних переговорів, так і вирішальної переможної битви.

Тимчасом події у Німеччині почали набувати драматичного характеру. 4 листопада 1918 р. німецькі моряки захопили місто Кіль і військові кораблі, що стояли в порту. Наступного дня повсталі робітники й матроси зайняли

Любек, Гамбург, Бремен. Почалася революція. 9 листопада монархію в Німеччині було скинуто.

В умовах розгортання революції німецька делегація на чолі з Ерцбергером сама ініціює початок переговорів про перемир'я. Вони розпочались 7 листопада у спеціальному вагоні поблизу станції Ретонд у Комп'єнському лісі. Антанта мала зайняти військами лівий берег Рейну, причому утримування окупаційної армії покладалось на Німеччину. Крім того, Німеччина повинна була відмовитись від Брест-Литовського і Бухарестського договорів. Війська у Східній Африці повинні були здатися. Військовополонені, захоплені німцями, мали повернутись на батьківщину, тоді як німецькі військовополонені залишались у полоні.

Німецька делегація робила спроби пом'якшити вимоги капітуляції, розігруючи карту «більшовицької небезпеки», їй вдалося домогтись незначних поступок, головним чином щодо кількості озброєння, що його мало бути передано переможцям, але в головних вимогах умови капітуляції збереглися.

11 листопада 1918 р. о 5-й годині ранку сторони підписали перемир'я. Перша світова війна закінчилась.

13 листопада 1918р. радянський уряд анулював Брестський договір і всі додаткові договори з Німеччиною та її союзниками.

Почався новий етап розвитку міжнародних відносин, який характеризувався новими тенденціями і новою розстановкою політичних сил.

Лекція 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті роки.

Короткий зміст.

Перша світова війна призвела до значних геополітичних змін у світі. Під геополітикою у цьому плані слід розуміти економічні, територіальні зміни, пов'язані із перерозподілом політичних впливів країн, що перемогли або зазнали поразки в Першій світовій війні. Так, значних територіальних і

політичних втрат зазнають країни Четверного союзу – Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина. Були піддані краху й розпались Німецька, Російська, Австро-Угорська, Османська імперії. На їх теренах утворились нові держави: Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. У ряді країн – Росії, Німеччині, Угорщині, Австрії, Фінляндії, Словаччині – відбулись революції. В Росії революційні зміни привели до встановлення нового суспільно-політичного ладу, що поклало початок формуванню біполярності світу, політичному, соціально-економічному протистоянню двох систем.

У межах капіталістичної системи і світу взагалі значно зростають впливи країн-переможниць, і насамперед США, Великої Британії, Франції. Вони виступають з планами перерозподілу територіальних володінь і по суті стають упорядниками нового влаштування світу. Кожна з країн-переможниць, однак, мала свої позиції щодо повоєнного устрою, що викликало не тільки розбіжності в поглядах, а й значні суперечки великих держав під час укладання системи повоєнних мирних договорів.

Так, провідну роль на міжнародній арені починають відігравати Сполучені Штати, що набули через військові поставки під час війни найпотужнішого становища серед капіталістичних держав. Характерно, наприклад, що з держави-боржника до Першої світової війни США перетворились на державу-кредитора, і передовсім щодо європейських країн. Скориставшись послабленням позицій своїх союзників по війні, США починають повсюдно відтіснити їх на світових ринках, прагнучи поєднати економічну першість із політичною гегемонією країни у системі новоутворюваних міжнародних відносин. Ці наміри зіштовхувались, однак, з устремліннями інших країн, і насамперед Великої Британії і Франції.

Велика Британія, наприклад, прагнула до збереження морського панування та розраховувала на подальше поширення своїх колоніальних володінь. Вона загарбала німецькі колонії в Африці й Океанії, планувала

закріпити за собою колишні володіння Османської імперії. Оскільки економічна могутність Британії була значно підірвана унаслідок війни, вона намагалась досягти своїх планів завдяки традиційній англійській політиці «балансу сил». Це передбачало спрямування Франції на протидію гегемоністським устремлінням США при спрямуванні Сполучених Штатів на протидію таких же намірів Франції; використання Німеччини для протидії Франції і Росії при збереженні своїх домінуючих позицій у світовій системі економічних і політичних відносин.

Проблематичними були позиції Італії, яка формально належала до низки великих держав, хоча в реальності такою не була. За участь у війні на боці Антанти їй обіцяли ряд земель, що належали Австро-Угорщині, та колонії в Африці. Проте, будучи послабленою у військовому плані, вона не змогла самостійно зробити ці надбання під час війни і розраховувала отримати їх, використовуючи на свою користь суперечки інших держав.

Приблизно у такому ж становищі перебувала і Японія, що під час війни загарбала німецькі острівні колонії на Тихому океані та китайську територію Шаньдунь. Прагнення Японії встановити при цьому напівколоніальний стан Китаю викликав серйозні заперечення як з боку Великої Британії, так і США. Отже, можливість закріплення нових територіальних володінь для Японії значною мірою залежала як від компромісу, так і зростаючих протиріч великих держав.

Підходи країн-переможниць до повоєнного світовлаштування, як і перспективи відносин переможців і переможених у війні обговорювались на мирній конференції у Парижі, покликаної створити систему повоєнних мирних договорів. Конференція почала роботу 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. До порядку денного конференції входило: укладання мирних договорів з Німеччиною та її союзниками; утворення Ліги Націй; розподіл колоніальних володінь Німеччини та Туреччини; польське питання; італійське питання. На конференції розглядалося й російське

питання, хоча воно і не входило до офіційного переліку питань порядку денного.

Російська проблема стала чи не єдиною, що об'єднала позиції країн-учасниць на конференції на відміну від гострих і суперечливих дебатів з приводу інших питань. Так, головним питанням конференції стала розробка мирного договору з Німеччиною. Країни-переможниці прагнули послабити Німеччину як свого конкурента і водночас робили ставку на участь німецької воячини у боротьбі з Радянською Росією та придушення революції у самій Німеччині. Під тиском США і Англії Франція була вимушена зняти свої вимоги щодо відшкодування Німеччиною усіх воєнних витрат країн-переможниць і погодитись на компромісне рішення. Однак, загальну суму репарацій так і не було визначено. Союзники поклали це завдання на міжсоюзницьку репараційну комісію, встановивши термін – 1 травня 1922 р. До цього терміну Німеччина повинна була виплатити 20 млрд. марок золотом.

Гострі суперечки були викликані питанням про західні кордони Німеччини. Франція намагалась поставити під свій контроль усі німецькі землі на лівому березі Рейну, досягнувши цього або внаслідок анексії, або шляхом утворення залежних від неї малих держав. США і Велика Британія відкинули ці претензії. Справа дійшла до взаємних погроз Вільсона і Клемансо залишити конференцію. Тільки після тривалих дебатів з цього питання, як і з питання щодо претензій Франції на Саарську область, були досягнуті компромісні рішення.

Мирний договір з Німеччиною, що дістав назву Версальського, було підписано 28 червня 1919 р., у п'яту річницю вбивства у Сараєво, в Дзеркальному залі Великого Версальського палацу. Це був обширний документ на 15 частин і 440 статей, що містив положення як геополітичного, економічного, так і військового характеру.

Німеччина визнавалась винною у розв'язанні війни. Вона втрачала значну частину своїх територій, на неї накладалися обмеження та репарації за

збитки, завдані країнам Антанти. Ельзас і Лотарингія поверталися Франції. Бельгії передавалися округи Ейпен і Мальмеді. Утворювалась Рейнська демілітаризована зона, куди увійшли землі на лівому березі та смуга завширшки 50 км на правому березі. В межах цієї зони заборонялося утримувати збройні сили, проводити маневри, будувати укріплення. Франція отримувала у власність вугільні копальні Саарської області з правом викупити їх, якщо ця область буде приєднана до Німеччини. Управління Сааром передавалося на 15 років Лізі Націй, після чого його державну належність мав вирішити плебісцит.

Визнавши незалежність Польщі, Німеччина передавала їй частину споконвічно польських земель: Познань, частини Померанії (Помор'я), Західної Пруссії та Верхньої Сілезії. Водночас значна частина стародавніх польських земель, загарбаних німцями (більше як 100 тис. км²), залишались у межах Німеччини. Вихід Німеччини до Балтійського моря мав забезпечити вузький «Польський коридор». Данциг (Гданськ) оголошувався вільним містом під захистом Ліги Націй. Німеччина відмовлялась від прав на Мемель (Клайпеду), возз'єднаний 1923 р. з Литвою. Договір передбачав визнання незалежності Чехословаччини і безумовну повагу незалежності Австрії. Німеччина втрачала усі свої колонії, які були поділені між головними державами-переможницями на основі затверджуваних Лігою Націй мандатів. Вона також відмовлялася від усіх своїх прав і привілеїв у Китаї.

Військові постанови встановлювали межу чисельності армії, що мала комплектуватися на основі добровільного найму, у 100 тис. осіб. Німеччині заборонялося мати танки, тяжку артилерію, воєнну авіацію та підводні човни, їй дозволялося мати тільки обмежений воєнно-морський флот.

Згідно з Неї-сюр-Сенським, або Нейїським мирним договором, підписаним 27 листопада 1919 р. з Болгарією, вона втратила вихід до Егейського моря, а також Західну Фракію, що передавалась Греції. Південна Добруджа залишалась у складі Румунії. Частина болгарської території була передана Королівству сербів, хорватів і словенців. Болгарії заборонялося

мати армію, яка б перевищувала 20 тис. осіб. Суму репарацій було встановлена у 2,2 млрд. золотих марок, що мало бути виплаченим протягом 37 років.

Мирний договір з Угорщиною дістав назву Тріанонського. Він був підписаний пізніше інших, 4 липня 1920 р., у зв'язку з політичними подіями в самій Угорщині – виникненням Угорської Радянської республіки. Так, розробка країнами-переможницями договору розпочалась тільки після придушення через воєнну інтервенцію радянської влади в Угорщині в серпні 1919 р. За Тріанонським договором Угорщина визнавала нові кордони держав у Центральній Європі і відмовлялась на їх користь від ряду територій, які входили раніше до Австро-Угорщини. Чисельність армії країни не могла перевищувати 35 тис. осіб. Сума репарацій мала бути визначена репараційною комісією.

Розробка договору з Туреччиною затягнулась. Він був підписаний у Севрі поблизу Парижа (звідси – Севрський) 10 серпня 1920 р. і став наслідком особливо гострого протистояння країн-переможниць щодо загарбаних територій у повоєнні роки. Так, згідно із Севрським договором Туреччина вимушена була відмовитись від арабських володінь, вона визнавала протекторат Англії над Єгиптом, а Франції – над Марокко і Тунісом. Туреччина позбавлялась прав на Судан, визнавала британську анексію Кіпру, втрачала свої володіння на Аравійському півострові. Низку важливих турецьких володінь було передано Греції. Туреччину було позбавлено флоту, а чисельність її армії не повинна була перевищувати 50 тис. осіб. Зберігався режим капітуляцій.

Грабіжницький Севрський договір, підписаний урядом султана (який вже не мав реальної влади в країні), був анульований антиімперіалістичною національно-визвольною революцією. Фактично стан війни між Туреччиною і країнами-переможницями був припинений лише Лозаннським договором, укладеним з урядом Кемаля 24 червня 1923 р. Цей договір юридично оформив розпад Османської імперії і зафіксував нові турецькі кордони.

Режим капітуляцій було відмінено. У протоках вводилась свобода судноплавства як у мирні, так і воєнні часи. Всупереч планам імперіалістичних держав щодо перетворення Туреччини у напівколонію, договір означав її міжнародне визнання як незалежної самостійної держави.

Складовою частиною Версальського та інших договорів став статут Ліги Націй («Пакт Ліги Націй» як частина перша увійшов до текстів усіх мирних договорів) – міжнародної організації, покликаної забезпечити мирний розвиток світу на основі укладених договорів. У статтях статуту проголошувались принципи мирних гарантій територіальної цілісності й суверенітету всіх членів Ліги Націй, її право використовувати будь-які засоби для забезпечення миру, необхідність колективних санкцій проти агресора і щодо обмеження озброєнь. Згідно зі Статутом Ліги Націй до неї приймалися союзні держави, які підписали мирні договори; 13 нейтральних держав, які визнали Статут; будь-які інші держави, за яких проголосують дві третини членів Асамблеї.

Головними органами Ліги стали Асамблея, Рада і Секретаріат. Кожний член Ліги мав в Асамблеї один голос. Рада складалась з постійних членів (головних союзних держав) і чотирьох непостійних, що призначались Асамблеєю. Усі рішення Асамблеї і Ради приймалися одноголосно. Першим генеральним секретарем Ліги став англієць Дж. Драмонд. Потім на цю посаду по чергово обирали представників Франції і Англії.

Утворення Ліги Націй мало значний вплив на розвиток міжнародних відносин. Йшлося про спробу організації структури глобального характеру, яка б упереджувала виникнення воєнних конфліктів шляхом узгодження дій її членів. На практиці, однак, Ліга Націй далеко не завжди відповідала висунутим перед нею цілям, стававши часто-густо платформою реалізації імперіалістичних домагань великих держав.

Дане з усією очевидністю виявилось у ході розподілу країнами-переможницями німецьких колоній, а також земель колишньої Османської імперії. Для ствердження нових колоніальних володінь вводилась система

мандатів, які надавались за рішеннями Ради Ліги Націй. Так, згідно з мандатами Франція отримала Сірію, Ліван, частину Того і Камеруну; Велика Британія, крім своєї частини Того і Камеруну – Палестину, Месопотамію (нині - Ірак), Трансйорданію, Таньгаїку, Іран. Деякі німецькі колонії відійшли під управління британських домініонів. Японії були передані Маршаллови, Каролінські і Маріанські острови. Цим було завершено перерозподіл колоніальних територій і сфер впливу, який зумовлював певну розстановку політичних сил між країнами-переможницями у повоєнні роки.

Так, у повоєнній системі колоніалізму провідне місце, як і раніше, посіли Велика Британія і Франція. Сполучені Штати не змогли отримати тієї частини колоній, на яку сподівались перед початком конференції у Парижі. Економічна першість, не підтримувана відповідною військовою могутністю, а також відсутністю реальних територіальних загарбань під час війни, виявилась недостатнім чинником задля подолання постійно діючої англо-франко-японської опозиції і ствердження абсолютного політичного лідерства США.

Поразка Сполучених Штатів у Парижі стала однією з головних причин того, чому Конгрес США відмовився ратифікувати Версальський договір і офіційно вступити до Ліги Націй. У 1921 р. США уклали з Німеччиною та її колишніми союзниками мирні договори без статей щодо Ліги Націй, обмежуючи своє представництво у цій структурі статусом «спостерігача».

Така позиція дістала у Сполучених Штатах назву «ізоляціоністської», хоча йшлося не про «чистий» ізоляціонізм Дж. Вашингтона як прагнення обійти проблеми європейської чи світової політики, а про прагнення американського зовнішньополітичного істеблішменту обминути англо-французьку домінанту в межах Ліги Націй, забезпечити за США ініціативу щодо досягнення їхніх геополітичних інтересів. Ці тенденції почали відверто виявляти себе під час утворення Вашингтонської системи договорів, що за своїм характером та підходами до повоєнного устрою світу була тісно пов'язаною з Версальською.

Вашингтонська система договорів стала результатом роботи конференції у Вашингтоні, що проходила з 12 листопада 1921 р. по 6 лютого 1922 р. за участю 14 країн – США, Великої Британії (з окремим представництвом чотирьох домініонів й Індії), Китаю, Японії, Франції, Італії, Бельгії, Голландії, Португалії. Хоча в центрі уваги конференції були проблеми, що стосувалися, головним чином, Далекого Сходу і Тихого океану, на конференцію не були допущені делегації РСФСР і Далекосхідної республіки.

Ініціаторами дипломатичної зустрічі у Вашингтоні виступили США, що відчутно втративши у політичному і територіальному плані на Паризькій мирній конференції, прагнули здобути реванш з питань, які не здобули остаточного рішення у дискусіях країн-переможниць у попередні роки. Серед них – проблема озброєнь, формування регіональних союзницьких блоків, впливи в Китаї. За три неповні місяці роботи Вашингтонської конференції з цих питань було прийнято 28 угод, резолюцій, декларацій, заяв, які знайшли юридичне оформлення у договорах чотирьох, п'яти і дев'яти держав.

Договір чотирьох держав – США, Англії, Франції, Японії, підписаний 13 грудня 1921 р., містив лише чотири статті, які, зокрема, стверджували: взаємне поважання прав на «свої островні володіння і островні володіння в Тихоокеанському регіоні»; спільне забезпечення оборони цих територій у разі загрози їм з боку будь-якої іншої держави; автоматичну пролонгацію (за обопільною згодою) договору через 10-річний строк; анулювання за умов дії «Договору чотирьох» англо-японського договору про союз від 1902 р.

Гострі дебати, поряд із проблемою роззброєння, викликала на конференції й проблема статусу Китаю. Ініціація цього питання з боку Сполучених Штатів зумовлювалася тим, що до моменту відкриття конференції американо-японські суперечності ставали головним чинником у Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Так, ще в роки світової війни Японія здійснила широкий воєнний, економічний і політичний наступ на Китай. Вона захопила територію Цзяочжоу, порт Ціндао і майже всю провінцію

Шаньдунь, нав'язала пекінському уряду «21 вимогу» (1915 р.) як передумову перетворення Китаю у напівколонію. Це суперечило інтересам США, які також активізували проникнення в Китай, діючи, однак, не стільки воєнним чином, скільки більш гнучкими економічними й фінансовими методами. Підходи США, підтримані зокрема й Великою Британією, зустрічали активну протидію Японії. Зі свого боку, й китайська делегація, висловлюючи інтереси національної буржуазії, прагнула здобути для себе значних поступок і привілеїв. Це надало китайському питанню у Вашингтоні особливої суперечливості й гостроти. Характерно, що тільки статус Шаньуня обговорювався представниками усіх сторін на конференції протягом 36 засідань.

Урешті було досягнуто компроміс, який знайшов втілення у підписаному 4 лютого 1922 р. японо-китайському договорі. Шаньдунь передавався Китаю, але Японія виторгувала для себе тривалі строки евакуації своїх військ, викуп незаконно захопленої нею залізниці провінції Ціндао-Цзінань, передачу їй вугільних копалень змішаної японо-китайської компанії, призначення японських чиновників на таможню Ціндао тощо. Таємно було досягнуто й таке надзвичайно важливе для Японії положення, що договори 1915 р. («21 вимога» й інші, які означали панування японців у Маньчжурії і Внутрішній Монголії) не будуть розглядатися на конференції. Для американського консорціуму передбачалась концесія двох гілок головної залізниці провінції Шаньдунь. Одночасно Велика Британія зробила заявку про повернення Китаю орендованої території Вейхайвей (також у Шаньдуні), а Франція – території Гуаньчжоувань (провінція Гуаньдунь) зі збереженням там своїх особливих прав.

Центральним документом конференції з китайського питання оголошувався трактат дев'яти держав – США, Великої Британії, Франції, Японії, Італії, Бельгії, Голландії, Португалії і Китаю, підписаний 6 лютого 1922 р. Трактат містив у собі зовні демократичні вимоги: «цілісності» країни, «об'єднання Китаю» під владою «життєздатного й міцного уряду», рівних

можливостей для торгівлі і промисловості усіх націй», утримування від будь-яких спеціальних прав і привілеїв окремих країн. Водночас, як довела практика, йшлося про наміри Сполучених Штатів укріпити в Китаї урядове угруповання, здатне придушити революцію, витіснити з країни інші держави-суперниці, що стверджувалися там протягом десятків років. Деякі формулювання трактату мали, однак, розпливчастий характер, у них превалювали загальні побажання і фрази. Це було результатом тиску Англії і Японії, також зацікавлених у збереженні й посиленні своїх позицій у Китаї.

У цілому трактат дев'яти держав та інші рішення конференції мали імперіалістичний, загарбницький характер, ставали продовженням курсу великих держав 1918 – 1920 рр. Для Сполучених Штатів ці рішення були успішнішими, ніж ті, що приймалися у Парижі. Було розірвано англо-японський союз, утворено перспективи подальшого політичного й економічного ствердження США в регіоні Далекого Сходу і Тихого океану. Сполучені Штати реалізували також свої амбіції щодо зміцнення військово-морських сил. Це надавало їм можливості активно включитись у світову політику, виборювати право диктувати свою волю іншим, у тому числі й провідним світовим державам

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних договорів, яка констатувала перерозподіл економічних і політичних сил між переможеними країнами та країнами-переможницями і, у свою чергу, між самими переможцями, почала зазнавати суттєвих змін вже у першій половині 1920-х років. В основі цього процесу було не тільки бажання США посісти відповідне її можливостям місце в системі міжнародних відносин, а й прагнення переможених країн (насамперед Німеччини) відродити свій промисловий і військовий потенціал і, таким чином, повернути втрачений статус провідної держави світу.

Військово-політичне керівництво французької Третьої республіки, усвідомлюючи потенціал Німеччини, прагнуло обмежити його розвиток через зміцнення територіальних і політичних позицій Франції на

європейському континенті. Цьому мало слугувати пограбування Німеччини через сплату нею колосальних репарацій, а також утворення ворожих Німеччині військово-політичних союзів. Так, протягом 1920 – 1921 рр. Франції вдалося досягти угоди про створення так званих «тилових союзів»: франко-польського союзу й блоку придунайських країн (Чехословаччини, Югославії, Румунії), що дістав назву «Малої Антанти». Ці союзи мали гарантувати провідне становище Франції у Європі, і зокрема через стримування реваншистських намірів Німеччини.

Водночас «тилові союзи», за намірами їхніх авторів, мали не тільки антинімецьку, а й антирадянську спрямованість. Вони повинні були слугувати своєрідними «антибільшовицьким санітарним кордоном» упродовж західних рубежів Радянської Росії, стримуючи не тільки її впливи, а й можливість контактів на європейському рівні.

Англія і Франція, ставши головними творцями повоєнного устрою Європи, вважали, що сформована ними система матиме міцний і довготривалий характер. Водночас Версальський і додаткові до нього договори (і передусім через суперечки їх укладачів) стали платформою серйозних міжнародних конфліктів вже протягом 1920 – 1923 рр. Так, у ході обговорення на Паризькій мирній конференції питання про східні кордони Польщі Франція, Англія і США запропонували включити до її складу лише етнографічні польські області. В липні 1920 р. конференція держав-переможниць, зібравшись у Спа, визначила лінію східного кордону Польщі, згідно з чим в її межах залишалися тільки польські землі, а народи Західної України і Західної Білорусії мали перейти до Радянської Росії.

В липні 1920 р. британський міністр закордонних справ лорд Керзон адресував Радянському і Польському урядам ноту, яка пропонувала їм прийняти цю лінію як прикордонне розмежування. Вона проходила по позначці Гродно – Немирів – Брест-Литовськ – Дорогуськ – Крилів – Рава-Руська – Перемишль – Карпати і отримала назву «лінії Керзона». Однак правлячі кола буржуазно-поміщицької Польщі відхилили запропонований

східний кордон. Розпочавши збройну боротьбу проти Радянської Росії, польський уряд за підтримки насамперед Франції нав'язав Радянській Росії в березні 1921 р. інший кордон, захопивши західні області Білорусії і України. Одночасно у жовтні 1920 р. Польща захопила литовське місто Вільнюс (Вільно), що привело до тривалого польсько-литовського політичного конфлікту. Разом з тим окупація румунськими військами Молдавії – акція, що знайшла підтримку Франції і Англії – надовго ускладнила нормалізацію радянсько-румунським відносин.

1923 р. позначився новим гострим конфліктом стосунків, тепер уже в Західній Європі – між Німеччиною і Францією і, зі свого боку, Францією і Великою Британією.

Французька-бельгійська окупація Руру, що поставила німецьку економіку в катастрофічне становище і, як наслідок, сприяла визріванню в країні революційної ситуації, надзвичайно сильно вдарила й по фінансовому становищу самої Третьої республіки. Окупаційні витрати, які досягли восени 1923 р. 1 млрд. франків, поставили Францію перед перспективою фінансової кризи і вимусили шукати політичного рішення проблеми методом дипломатичних переговорів з Німеччиною Великою Британією і США.

Залучення Сполучених Штатів до розв'язання політичної і фінансової кризи у Європі мало об'єктивний характер з урахуванням особливої ролі США в системі європейських і світових економічних відносин. Так, в роки відносної стабілізації капіталізму США ще більше зміцнили свої позиції міжнародного кредитора. Американський капітал активно проникає на європейські ринки, причому особливі позиції в його економічній і фінансовій експансії починають посідати прямі капіталовкладення: відкриття філіалів і дочірніх підрозділів заокеанських підприємницьких структур, скуповування контрольних пакетів акцій європейських підприємств або навіть безпосереднє поглинання останніх монополіями США. За таких обставин роль Сполучених Штатів у розв'язанні європейських фінансових проблем набувала не просто провідного, а ініціативного значення.

Для розгляду питання про репарації було утворено Міжнародний комітет експертів, до якого увійшли представники п'яти держав-переможниць у війні: США, Великої Британії, Франції, Італії, Бельгії. У 1924 р. цей комітет під керівництвом американського банкіра Ч. Дауеса розробив план (у подальшому – «план Дауеса»), який кардинально переглянув підходи щодо виплати Німеччиною репараційних платежів.

«План Дауеса» зберіг економічну основу Версальського договору – репарації, поєднуючи, однак, можливість їх сплати із забезпеченням платоспроможності Німеччини. Автори плану вважали, що тільки відроджена Німеччина зможе сумлінно сплачувати воєнні репарації Франції і Англії, утворюючи при цьому засади для сплати останніми державних боргів Сполученим Штатам. Так, за «планом Дауеса», банкіри США і Великої Британії мали надати Німеччині позику на суму 800 млн марок (200 млн. дол.), з яких майже половина надходила від банківського «дому Морганів». Німеччина зобов'язувалась, у свою чергу, сплатити протягом першого року 1 млрд. репараційних марок, збільшуючи надалі платежі до 2,5 млрд. марок на рік.

Фінансова підтримка Німеччини в системі виплати нею репараційних платежів виявила свою дієвість вже протягом перших років. За сприянням іноземних, і насамперед американських капіталів (особливу роль у цьому плані відіграли американські фінансово-промислові групи Форда, Дюпона, Рокфеллера, Моргана, Меллона), Німеччина почала швидко відроджуватись. Уже в 1927 р. вона не тільки досягла довоєнного рівня економічного розвитку, а й за низкою показників перевищила його. Отримавши за період з 1924 по 1930 р. приватні американські позики приблизно у 2,5 млрд. дол., вона сама виплатила репарацій на суму близько 2 млрд. дол. Характерно, що колишні союзники виплатили США за цей же час воєнні борги на суму 2606 млн. дол., тобто більше позики, що надавалась американськими банками Німеччині.

Наприкінці 1928 – у першій половині 1929р. репараційне питання знову привернуло увагу провідних країн. Комітет фінансових експертів на чолі з американським підприємцем і банкіром О. Юнгом у 1929 р. ініціював прийняття нового плану збирання з Німеччини репараційних платежів. Так, поява «плану Юнга» була викликана занепокоєністю банківських кіл США тим, що величезні репарації (2,5 млрд. марок на рік) підривають платоспроможність Німеччини. «План Юнга» передбачав зниження річних платежів, відміну низки фінансових обмежень, ліквідацію іноземних контрольних органів. Загальну суму репарацій було встановлено в обсязі 113,9 млрд. марок, причому термін їх виплати розтягувався на 59 років. Утворювався Банк міжнародних розрахунків (БМР), який мав замінити репараційну комісію. У подальшому БМР займався координацією фінансування німецьких військових концернів найбільшими банками західних держав.

«План Юнга» був прийнятий Гаагською конференцією по репараціям у 1930 р. Він діяв два роки. У 1931 р. в умовах світової економічної кризи за пропозицією США для Німеччини було введено річний мораторій на платежі по урядовим боргам, а через рік, у червні 1932 р. Лозаннська конференція прийняла рішення про загальне вивільнення Німеччини від сплати репарацій. Окупаційні війська союзників були достроково евакуйовані з Рейнської зони.

Такі підходи свідчили про значне зростання ваги Німеччини серед західноєвропейських країн. Так, «план Дауеса» і «план Юнга», ставши невід'ємною частиною Версальсько-Вашингтонської системи мирних договорів, не тільки доповнили, а й значно трансформували її зміст, беручи до уваги перерозподіл політичних впливів великих країн у світі.

Йдеться насамперед про Сполучені Штати, які саме через «дауесізацію» Німеччини здобули реальне лідерство у розв'язанні міжнародних проблем. Безпосередньою сходинкою до цього стало перетворення Німеччини на «надійного партнера» США як щодо подальшого проникнення американських капіталів у Європу, так і щодо протидії через

Німеччину Сполученими Штатами головним упорядником Версальської системи договорів – Франції і Великій Британії.

Оцінки політики США щодо Німеччини у 1920-ті роки у сучасній історичній літературі мають суперечливий характер. Так, врахування того факту, що фінансова допомога Німеччини з боку США стабілізувала на певний час ситуацію у Західній Європі, дає підстави деяким, і передусім американським фахівцям стверджувати, що то була справжня «політика миру». Однак, як показала історія, «план Дауеса» і «план Юнга» містили у собі не тільки позитивні моменти, а й серйозну небезпеку, пов'язану із відродженням німецького мілітаризму. Світова економічна криза чітко визначила реваншистські плани найбільш реакційних кіл Німеччини, що, привівши до влади у 1932 р. фашистську партію, почали активно готуватися до нової світової війни.

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних договорів зафіксувала повоєнний устрій світу, визначила перерозподіл економічних і політичних сил між переможеними країнами і країнами-переможницями у війні. Вона виявилась спробою об'єднати інтереси народів і держав і, навіть з урахуванням суперечливого характеру розв'язання багатьох проблем, стабілізувала міжнародні відносини, принаймні на період 1920-х років.

Водночас баланс сил, що утворився у світі через утворену Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних договорів, не міг бути тривалим. Побудований на експансіоністських засадах у вирішенні територіальних питань, він призводив лише до загострення суперечностей не тільки між переможцями і переможеними, а й самими переможцями і, більше того, зумовив з кінця 1920-х років зростання реваншистських намірів переможених у війні.

До негативних проявів впливу Версальсько-Вашингтонської системи на міжнародні відносини повоєнних часів слід віднести:

Формування повоєнного устрою світу здійснювалося без урахування інтересів більшості з народів і держав. Це зумовило не тільки «велике

переселення народів», а й стало платформою міжнародних конфліктів на десятиліття вперед.

Ця система формувалася на імперіалістичних засадах, ставила за мету загарбницький перерозподіл територій. Вона по суті легітимізувала світову колоніальну систему, пригнічення майже 70 % населення земної кулі у колоніях і напівколоніях купкою великих держав. Як наслідок – значний дисбаланс у розвитку окремих регіонів і держав, потерпання колосальних територій Азії, Африки, Латинської Америки від бідності, вікової відсталості, соціальних проблем.

3. Версальсько-Вашингтонська система не забезпечила й не могла забезпечити дієвого контролю над виконанням укладених договорів. Це, у свою чергу, створювало можливість реваншистських тенденцій переможених держав. Щодо німецького реваншизму, то він значною мірою зумовлювався політикою самих країн-переможниць у війні. Німеччина зберегла свою промисловість і легко могла відновити у повному обсязі усю її виробничу потужність.

Версальсько-Вашингтонська система, навіть з урахуванням її трансформацій протягом 1920-х років, не ліквідувала й не могла ліквідувати суперечок великих держав, оскільки базувалась на перманентному перерозподілі їх світових геополітичних впливів. Підходи великих держав до утворення мандатної системи, перерозподілу територіальних володінь, роззброєння, сплати Німеччиною репараційних платежів виявляли серйозні протиріччя між Англією і Францією, США і Англією, США і Японією і, насамкінець, між Італією й іншими провідними державами Антанти. Саме ці протиріччя, поряд із відродженням німецького мілітаризму, зруйнували врешті-решт Версальсько-Вашингтонську систему, стали передумовою різкого загострення міжнародних відносин протягом 1930-х років.

Формування Версальсько-Вашингтонської системи відбувалось поза участю Радянської Росії. Міжсоюзницькі конференції часто ставали платформою розробки антирадянської політики. Це спричинило не тільки

надзвичайно тяжку за своїми наслідками інтервенцію країн Антанти і, у свою чергу, країн Четверного союзу у Радянську Росію, а й формування засад для тривалого й виснажливого політичного, економічного, ідеологічного протистояння двох систем.

Лекція 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті роки. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Короткий зміст.

Міжнародні відносини країн Західної Європи в 1920-ті роки увійшли в історію світової дипломатії як «ера буржуазного пацифізму». Це поняття відображало певний тип відносин великих держав, коли прагнення досягти компромісних рішень усупереч загостренню міжнародної ситуації ставало провідною тенденцією зовнішньої політики як на європейському, так і загальносвітовому рівні.

Ствердження «пацифістських» тенденцій зовнішньої політики провідних держав світу в 1920-ті роки зумовлювалося цілою низкою впливових чинників. Це, по-перше, дія Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних договорів, що, навіть за умов збереження відчутних протиріч між її упорядниками, утворювала певну «рівновагу сил» переможених і країн-переможниць у війні. По-друге, загальна стабілізація соціально-економічних і політичних відносин західного світу.

Еру буржуазного пацифізму розпочала Велика Британія, де в січні 1924 р. унаслідок чергових парламентських виборів до влади прийшов лейбористський уряд на чолі з Дж. Р. Макдональдом, відомим своїми пацифістськими поглядами. Макдональд обійняв водночас пост прем'єр-міністра і пост голови зовнішньополітичного відомства, що надавало йому особливих повноважень у реалізації зовнішньополітичного курсу відповідно до своїх політичних уподобань.

Так, пацифістські погляди були притаманні Макдональду як члену англійського Парламенту і представнику від Лейбористської партії в II

Інтернаціоналі ще до Першої світової війни. Прихильність пацифізму у роки війни коштувала Макдональду на певний час політичної кар'єри, і лише у 1922 р. його знову обирають депутатом Парламенту, причому неабияку роль в цьому плані відіграла саме зовнішньополітична платформа політика.

Серед головних вимог зовнішньої політики Великої Британії, сформульованих Макдональдом ще на етапі передвиборчої боротьби, були: збереження загального миру, використання Ліги Націй для забезпечення міжнародного миру і подолання конфліктів, визнання Радянської Росії, розв'язання проблеми безробіття тощо. Характерно, що це не тільки не суперечило традиційній британській політиці щодо підтримки й зміцнення колоніальної імперії, а ставало (через лінію на підтримку рівноваги сил) дієвим засобом забезпечення означеного. Звідси – протидія будь-якій іншій країні або блоку країн, що прагнули до порушення статус-кво, певна підтримка переможених країн, і зокрема Німеччини, встановлення особливих стосунків зі Сполученими Штатами. Так, ще до приходу до влади, в період рурського конфлікту, Макдональд був прихильником послаблення Франції. Гегемонію Франції в Європі він вважав несумісною з інтересами Великої Британії, а «план Дауеса» розглядав як поразку французької дипломатії та гарантію збереження європейської рівноваги сил.

Ураховуючи розстановку політичних сил в Європі після провалу рурської авантюри, дипломатія Великої Британії прагне внести розкол у створену Францією систему військово-політичних союзів із малими державами. На початку 1924 р., витримуючи пацифістську риторику, Велика Британія звернулася до урядів Югославії, Румунії, Польщі з нотою, яка вимагала пояснень з приводу кредитів на озброєння, що надавались їм Францією. Відповідь набула вкрай заспокійливого характеру. На конференції у Белграді, що проходила в січні 1924р., міністри закордонних справ країн Малої Антанти (Чехословаччини, Румунії, Югославії) заявили, що вони прагнуть миру і готові, у свою чергу, виступити посередниками у полагожденні стосунків між Францією і Великою Британією. Якщо уряд

Югославії при цьому на запит англійської сторони щодо французької позики поспіхом відповів, що вона (позика) не спрямована проти інтересів Англії, то румунський уряд, будучи збентеженим запитом, узагалі відмовився від будь-яких кредитів на озброєння з боку Франції.

Французькій дипломатії вдалося домогтися військово-оборонного союзу лише з Чехословаччиною. Договір щодо цього було укладено в січні 1924 р. І хоча за своїм змістом він спрямовувався проти Угорщини і Німеччини, підписання його викликало гостру критику з боку англійських політичних кіл. Це пов'язувалось, зокрема, із можливістю пошуку оборонних союзів, спрямованих проти Франції з боку інших країн.

Політика укладання «тилових союзів», ініційована Францією, негативно сприймалась керівництвом Великої Британії, і насамперед її новим прем'єр-міністром Р. Макдональдом. Останній вважав, що захоплення Францією Руру є головною причиною економічних ускладнень Англії і усієї Європи, а політика військових союзів і фінансової допомоги малим державам з боку Франції взагалі загрожує світу новими війнами. За позицією Макдональда, найкращою гарантією безпеки Франції могла б бути не політика озброєння, а мирне співробітництво держав і Ліги Націй.

Такі пацифістські погляди почали знаходити розуміння у політичних колах Франції лише з приходом до влади нових політичних сил. Так, у червні 1924 р. до влади у Французькій Третій республіці прийшов Лівий картель – блок Республіканської партії радикалів та радикал-соціалістів і Соціалістичної партії (СФЮ). Головою першого коаліційного уряду і водночас міністром закордонних прав став лідер радикалів Е. Еррію.

Зовнішньополітична і дипломатична діяльність Е. Еррію спиралась на продуману, раціоналістичну, у дусі картезіанства концепцію. Так, на його думку, французький радикалізм був політичним виявленням раціоналізму. Висхідним моментом раціоналістичної концепції зовнішньої політики було безкомпромісне неприйняття війни як засобу розв'язання міжнародних проблем.

У пошуках стабілізації Версальської договірної системи Англія і Франція прагнули перебудувати дипломатію західноєвропейських держав, налагодити нові форми й методи дипломатичної роботи. Особливу роль у цьому плані мали відіграти особисті контакти між лідерами й провідними діячами різних країн. Ці підходи увійшли в історію як «дипломатія шляхом конференцій».

У червні 1924 р., у ході підготовки Лондонської конференції, яка прийняла «план Дауеса», було проведено переговори Ерріо з Макдональдом у замиській резиденції британського прем'єра Чекерсі. В серпні 1924 р. у Лондоні відбулись особисті зустрічі Ерріо і Штреземана. У ході переговорів з Макдональдом Ерріо наполягав на збереженні «французько-британської» солідарності щодо стримування спроб Німеччини ревізувати Версальський договір. Британська дипломатія, у свою чергу, прагнула переконати французьку сторону у необхідності пошуку «компромісу» з Німеччиною шляхом поступок її певним вимогам. Однак пошуки подібного «компромісу» виявилися практично безплідними. У ході переговорів Ерріо і Штреземана простежилися принципові розбіжності поглядів сторін щодо перспектив зміни статусу Німеччини у Європі. Ерріо прагнув вести політику, яка б піддавалась парламентському контролю, а Штреземан – з позиції таємної дипломатії, безпринципних секретних угод. Ерріо прагнув знайти базу для міцного європейського миру, а Штреземан – передумови для підготовки й реалізації німецького реваншизму. Як наслідок, усі домагання Штреземана були відхилені французькою стороною.

Англія і Франція водночас не відмовлялись від «дипломатії конференцій», прагнучи використати як міжнародні форуми щорічні Асамблеї й засідання Ради Ліги Націй, що діяли на принципах буржуазного парламентаризму. Ліга Націй, на думку Р. Макдональда, утримувала значний потенціал задля досягнення безпеки. Такої ж точки зору дотримувався й Е. Ерріо. На V сесії Асамблеї Ліги Націй, що проходила у вересні 1924 р. у Женеві, французька делегація запропонувала укласти широку міждержавну

угоду «Про мирне врегулювання міждержавних конфліктів», текст якої був підготовлений французьким МЗС. За деякими джерелами, документ було подано на розгляд чехословацьким міністром закордонних справ Е. Бенешем, хоча за узгодженням з французькою стороною. Так, в основу документа було покладено «триптих Ерріо»: арбітраж, безпека, роззброєння.

Угода передбачала відмову від війни як засобу розв'язання міжнародних суперечок. Усі міжнародні суперечки мали передаватись на розгляд до постійно діючого Міжнародного суду або до арбітражу. В разі відмови від арбітражу й розв'язання війни передбачалось застосування принципу презумпції агресії. Така сама процедура передбачалася й для тих сторін у конфлікті, які не підкорятимуться ухвалі арбітражу. В такому разі вступатимуть у дію фінансові, економічні, військові санкції. Постанова про їх застосування мала прийматись Радою Ліги Націй більшістю у дві третини голосів. Нарешті, держави – учасниці угоди мали взяти зобов'язання щодо участі у міжнародній конференції з питання скорочення озброєнь, причому саме результативність такої конференції надавала б чинності й самій угоді. Отже, встановлювався нерозривний зв'язок між контролем над озброєнням, стримуванням конфліктів, безпекою.

Асамблея Ліги Націй одностайно рекомендувала державам-членам прийняти текст угоди, що отримав назву «Женевського протоколу». Його підписали десять країн, і серед них Чехословаччина й Франція. Велика Британія попросила перенести обговорення протоколу на березень 1925 р. За цей час, у листопаді 1924 р., до влади в країні прийшли консерватори. Новий міністр закордонних справ Великої Британії О. Чемберлен (на відміну від Макдональда) різко розкритикував протокол. Його позицію підтримали представники англійських домініонів, а також фашистська Італія. Крім того, значний тиск на деяких членів Ліги Націй, і зокрема на Велику Британію, справили Сполучені Штати, що вбачали в дії протоколу загрозу їх монопольному пануванню на американському континенті, і зокрема в Латинській Америці.

Отже, через незгоду членів Ліги Націй протокол не було прийнято. Це було серйозною невдачею дипломатії буржуазного пацифізму. Суперечки великих держав, зумовлені боротьбою за панування у світі, виявилися сильнішими за бажання упереджувати міжнародні конфлікти. Водночас практика буржуазного пацифізму ще не вичерпала свого потенціалу. Йдеться про спроби утворення системи колективної безпеки, що набирали подальшої сили у другій половині 1920-х років. До того ж державний пацифізм Франції, Англії, ряду інших країн підготував платформу для дипломатичного визнання СРСР, що, за умов збереження серйозних протиріч у межах капіталістичного світу, сприяло формуванню тенденцій збереження миру у Європі та світі взагалі.

Дипломатичне визнання Радянського Союзу у 1920-ті роки можна вважати об'єктивним явищем: налагодження міжнародних економічних зв'язків в умовах стабілізаційних процесів західного світу настійно вимагало включення в їх орбіту й багату на різноманітні природні ресурси Росію. Ділові кола капіталістичних країн все активніше виступали за перегляд політики щодо Радянської Росії – від економічної блокади до розвитку відносин на взаємовигідних засадах. До того ж крах розрахунків на повалення радянської влади шляхом воєнної інтервенції спонукав західні кола шукати інших, «мирних» засобів тиску на радянський уряд з тим, щоб домогтися від нього внутрішніх трансформаційних змін.

Першою європейською країною, з якою Радянська Росія уклала торговельний договір, була Естонія (березень 1920 р.) З країн-переможниць першою на шлях встановлення економічних відносин з Радянською Росією стала Англія. В березні 1921 р. було підписано радянсько-англійський торговельний договір, в якому Англія визнала Радянську державу де-факто. Політичні положення договору передбачали взаємну відмову країн від ворожих дій і пропаганди «поза власних меж» однієї з них проти другої. Відповідна стаття стверджувала про відмову від політики блокади та відновлення торгівлі.

У березні 1921 р. було підписано торговельну угоду між РРФСР і Німеччиною. В неї були включені статті про визнання Німеччиною радянського представництва як єдиного законного представництва РРФСР. Радянське представництво набувало дипломатичних прав і привілеїв. Подібні угоди були укладені Радянською Росією з Норвегією, Австрією, Італією, Данією, Чехословаччиною.

На порядок денний постало питання подальшого розвитку економічних відносин з провідними капіталістичними державами. На Генуезьку конференцію, яка проходила у квітні – травні 1922 р., прибули представники 29 держав. Радянську делегацію очолював Г. Чичерін, який, за дорученням радянського уряду, вніс на першому ж засіданні конференції (10 квітня) пропозицію про загальне скорочення озброєнь усіх країн та повну заборону найбільш варварських видів зброї. Радянська делегація вимагала також, щоб країни, які брали участь в антирадянській інтервенції, компенсували збитки, завдані господарству Радянської Росії. Радянські претензії становили суму у 39 млрд. золотих карбованців. Радянська делегація заявила про готовність сплатити на певних умовах довоєнні борги, а за надання концесій віддавати перевагу колишнім власникам тих чи інших підприємств. Було роз'яснено, що виплата довоєнних боргів стане можливою за достатньої фінансової допомоги і почнеться не раніше як через 10 - 15 років. Це були достатньо компромісні підходи.

Представники західних держав відхилили радянські пропозиції, висунувши свої претензії до Радянської Росії щодо боргів і націоналізованої власності. Крім того, західні країни вимагали надання іноземцям широких прав у галузі економічної та комерційної діяльності в Радянській Росії, подібних до тих, що надавались їм у колоніальних країнах. По суті йшлося про стратегічні наміри економічного поневолення Росії і відновлення в ній капіталістичного ладу. Це не могло бути прийнятним для радянської сторони.

Переговори в Генуї зайшли в глухий кут. Проте під час конференції, 16 квітня 1922 р., у передмісті Генуї Рапалло радянська делегація підписала

договір з Німеччиною. Німеччина відмовлялась від претензій щодо сплати старих боргів і відшкодувань за націоналізовану іноземну власність у Росії. Це означало прорив у політиці невизнання західним світом Радянської Росії, ставало прикладом врегулювання відносин між державами з різними суспільно-політичними системами.

19 травня 1922 р. Генуезька конференція перервала свою роботу, її засідання тривали у Гаазі з 26 червня і продовжувались до 29 липня 1922 р. Іноземні дипломати знову наполягали на своїх вимогах. Радянська делегація погоджувалась на певні поступки, і зокрема на сплату деяких довоєнних боргів (без відсотків), якщо Радянська Росія отримає відповідні кредити. Така пропозиція не знайшла підтримки представників західних політичних і фінансових кіл. Згоди знову ж таки досягнуто не було.

Водночас, навіть за умов відсутності будь-яких юридичних угод щодо переговорів у Генуї та Гаазі, конференції мали певні позитивні наслідки. Йдеться про визнання де-факто радянського уряду країнами – учасницями конференцій, визначення перспектив їх відносин як на економічному, так і політичному рівні.

Смугу визнання СРСР розпочала Велика Британія, з якою Радянський уряд встановив дипломатичні відносини в лютому 1924 р. У лютому 1924 р. відбулася нормалізація дипломатичних відносин між СРСР і Італією. Наслідком цього став договір про торгівлю і мореплавання. Незабаром й інші європейські держави заявили про визнання СРСР. У 1924 р. Радянський Союз встановив дипломатичні відносини з Норвегією, Австрією, Швецією, Грецією, Данією. Важливе значення мала нормалізація відносин з Францією, правлячі кола якої тривалий час проводили відверто антирадянську політику. З приходом до влади уряду на чолі з Е. Грріо Франція виявила ініціативу в установленні дипломатичних відносин з СРСР, що відбулось у жовтні 1924 р. Досить складно встановлювалися відносини з Китаєм, на позицію якого впливали деякі великі держави, які побоювались втрати своїх привілеїв через розвиток рівноправних відносин з СРСР. У травні 1924 р. було підписано

угоду про загальні принципи щодо врегулювання питань взаємовідносин двох країн. Відповідно до цього встановлювались і дипломатичні відносини.

Першою арабською країною, яка встановила дипломатичні відносини з СРСР, був Хіджаз (сьогодні – одна з областей Саудівської Аравії), а першою країною Латинської Америки – Мексика.

СРСР і Японія встановили дипломатичні відносини в січні 1925 р. унаслідок підписання конвенції, яка визначала головні принципи стосунків. Японія погодила евакуювати свої війська з північної частини Сахаліну, а Радянський Союз заявив про готовність надати японським підприємцям концесії на Далекому Сході.

За рік (з лютого 1924 по січень 1925 р.) СРСР встановив дипломатичні відносини у загальному обсязі з 12 державами. До часу завершення смуги визнання Радянський Союз знаходився у дипломатичних стосунках з 22 країнами. З великих держав лише США відмовлялися визнати Радянський Союз. Нормалізація стосунків між СРСР і багатьма капіталістичними країнами підтверджувала реальну можливість мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, сприяла подальшому зростанню міжнародних впливів Радянського Союзу на європейському і світовому рівні.

Таке реваншистське використання арбітражу було неприйнятним для Ерріо, який міг погодитись лише на обговорення питання про утворення системи безпеки в межах Версальського договору. Британські консерватори, однак, почали чинити на Францію грубий політичний тиск, проявами чого стали відмова підписати «Женевський протокол», а також провокаційні заяви Чемберлена щодо можливої підготовки нової антирадянської інтервенції. Ерріо був деморалізований. Прагнучи не втратити остаточно контроль над ситуацією, він надіслав французьким послам у Лондоні, Римі, Брюсселі інструктивний лист із заявою про початок конструктивних переговорів щодо укладання «Рейнського гарантійного пакту». З боку Франції ці переговори довелося вести А. Бріану, що став міністром закордонних справ у кабінеті радикала П. Пенлеве, який змінив у квітні 1925 р. уряд Ерріо.

У ході попередніх англо-франко-німецьких переговорів Бріан домігся того, що «пакт безпеки» мав укладатися в межах Версальської договірної системи, але разом з тим вимушений був прийняти вимоги на ліквідацію французького військового контролю над Рейнською зоною і «арбітражне» врегулювання можливих німецько-чехословацьких і німецько-польських територіальних суперечок. Німеччина, що поривалася до безконтрольної ревізії східних кордонів, не була задоволена рівнем французьких поступок, однак погодилася на них під тиском Великої Британії як ініціатора переговорного процесу. Неабияку роль у цьому плані відіграли й США, які, хоча й неофіційно, впливали на позиції Франції та Німеччини.

Угоди, досягнуті внаслідок переговорів, були парафіновані (тобто скріплені ініціалами міністрів закордонних справ) на конференції в Локарно (Швейцарія) 5-16 жовтня 1925 р. Головним серед них був Рейнський гарантійний пакт між Німеччиною, Бельгією, Францією Великобританією і Італією. Його учасники зобов'язувались гарантувати збереження територіального статусу-кво відповідно до Версальського договору, включаючи недоторканність кордонів Німеччини на Заході і демілітаризацію Рейнської області. Спірні питання мали врегульовуватись через арбітражні угоди, які Німеччина укладала з Францією і Бельгією. Франція, у свою чергу, підписала договори з Польщею і Чехословаччиною, які базувалися на зобов'язаннях надати їм допомогу на випадок нападу на них Німеччини. Водночас ці дії ставились в залежність не від двосторонніх угод, а від рішень Ліги Націй, тобто від позиції інших країн, і насамперед Великої Британії. Східні кордони Німеччини гарантуванню не підлягали. Франції довелося відмовитись від цієї вимоги під тиском Англії і США. Між Німеччиною, з одного боку, і Польщею та Чехословаччиною, з другого, були підписані лише арбітражні угоди.

Так, Локарнська конференція утворювала систему безпеки провідних західних держав, засновану не на домовленостях щодо військово-політичних союзів (французькі «тилові союзи» втрачали свою силу), а на гарантійних і

арбітражних угодах. Це послабляло позиції Франції. Водночас у Лондоні це вважалось великим досягненням, оскільки саме Велика Британія ставала головним арбітром міждержавних відносин у Західній Європі. Іншою країною, що здобувала переваги, була Німеччина, яка отримувала де-юре статус рівноправності серед інших західноєвропейських держав. Незабаром з Німеччини була відкликана міжсоюзницька комісія і фактично знято військовий контроль. За рішенням Ради Ліги Націй із Саарської області виводились французькі війська. Це було першим суттєвим кроком у напрямку ревізії Версальського договору.

Свобода дій, яку набувала Німеччина в Західній Європі, мала, за підходами англо-франко-американської дипломатії, забезпечити міцність новоутвореного союзу, і насамперед щодо його антирадянських цілей. У той же час німецькі політичні кола, зацікавлені у збереженні вигід від розвитку торговельно-економічних зв'язків з СРСР як результату «раппальської політики», досить стримано сприймали подібні підходи. Характерно, що Німеччина на конференції в Локарно не взяла на себе запропоновані їй зобов'язання щодо санкцій на випадок їх застосування проти СРСР. У Гарантійному пакті було зафіксоване лише загальне положення статуту Ліги Націй про санкції, де ступінь залучення до них членів Ліги ставився в залежність від їх військового стану і географічного положення.

Проблематичність відносин Великої Британії, Німеччини, Франції як головних упорядників Локарнського договірної комплексу зумовлювалась не тільки різним ступенем ворожості до Радянського Союзу або різним ступенем зацікавленості у розвитку стосунків з ним, а й внутрішніми протиріччями між самими цими країнами. Так, зростання економічної могутності Німеччини в умовах дії «плану Дауеса» стає підґрунтям не тільки для проведення нею ремілітаризації, а й здійснення кроків щодо подальшого територіально-політичного розмежування в Західній Європі. В середині вересня 1926 р., одразу після вступу Німеччини у Лігу Націй, у ході секретних (проведених поза британської сторони) переговорів Штреземана з

Бріаном в готелі містечка Туарі поблизу Женеви німецька дипломатія поставила питання про двосторонню німецько-французьку угоду щодо «викупу» Саара за 300 млн. марок і надання німецької фінансової допомоги Франції в обмін на відновлення необмеженого німецького контролю на Рейні та повернення Німеччині Ейпена і Мальмеді.

Прагнучи зміцнити домовленості європейських країн, зафіксовані Локарнським договірним комплексом, французька дипломатія здійснила два визначних кроки. 5 серпня 1928 р. у Парижі був підписаний розроблений Бріаном за участю державного секретаря США Келлога «Договір про заборону війни як засобу національної політики», який отримав назву «пакту Бріана-Келлога». Цей договір підписали представники Франції, США, Англії, Італії, Японії, Німеччини. З французької сторони «пакт Бріана-Келлога» був спробою пов'язати США з європейською політикою Третьої республіки, перетворити США на одну з найважливіших її опор. Пакт повинен був, за позицією Бріана, зміцнити Лігу Націй, в роботі якої США не брали участі, відмовившись ратифікувати у 1920 р. Версальський договір. Британська і американська дипломатія, зі свого боку, бачили у пакті зброю міжнародної ізоляції СРСР. Так, умовою приєднання США до договору було надання йому широкого міжнародного характеру, проте без участі СРСР. Водночас, надіславши запрошення приєднатися до пакту 48 державам, західні країни вимушені були переглянути зміст пакту, запросивши до участі в ньому й СРСР. Таке запрошення було передано від імені французького уряду.

У вересні 1929 р. з трибуни Асамблеї Ліги Націй Бріан виступив з іншою ініціативою, запропонувавши утворити федерацію західноєвропейських держав. Суть ідеї Бріана, що отримала назву «пан-Європа», зводилась до розширення бази Локарнського договірного комплексу економічними угодами, які б передбачали контроль над зростаючою військово-економічною базою Німеччини через її возз'єднання з єдиною (федеральною) європейською економічною системою.

Бріану не вдалося реалізувати проект «пан-Європа»: проти нього виступила низка держав, і зокрема Велика Британія, США, Італія, що вважали за достатній контроль, який здійснювався над економікою Німеччини в межах системи збирання з неї репараційних платежів. Зі свого боку, Німеччина формально не відкидала можливості приєднання до запропонованого плану, висуваючи проте передумовою до цього ревізію Версальського договору як обмежуючого її економічний розвиток порівняно з іншими державами Європи.

Обидві вказані позиції, однак, не відображали реального стану речей. Система збирання з Німеччини репараційних платежів не тільки не контролювала Німеччину щодо здійснюваних нею планів відродження військово-промислового комплексу, а, навпаки, сприяла цьому. Щодо самої Німеччини, то вона де-факто давно вже вийшла поза межі Версальського договору: як через поступовий перегляд своїх європейських кордонів, так і через ремілітаризацію економіки.

Так, до початку 1930-х рр. співвідношення сил у капіталістичному світі суттєво змінилось. Зростаюча військова могутність Німеччини стала реалією міжнародного життя. Німецька військова промисловість перетворилась на головного постачальника зброї і боєприпасів для цілого ряду держав, у тому числі Франції та Бельгії. На німецьких верфях будувалися нові типи кораблів — лінкори («Дойчланд», «Адмірал граф Шпеє», «Адмірал Шеєр»), здатні до боротьби з британським і французьким флотами. Біля польських кордонів концентрувались війська, що вже в 1929 р. налічували до 30 тис. осіб. У центрі Європи сформувалися передумови виникнення вогнища війни.

Світова економічна криза 1929-1933 рр. призвела до загострення усіх протиріч капіталістичного світу, у тому числі міждержавних. Провідними чинниками міжнародних відносин ставали відродження німецького мілітаризму і вторгнення японських збройних сил у Північно-Східний Китай. Формування вогнища війни на Далекому Сході при цьому не тільки загрожувало колоніальним позиціям Франції, Англії, США, а й стимулювало

реваншистські наміри Німеччини, Це відбивалося на відносинах великих держав у Європі, де головними ставали французько-німецькі й англо-німецькі протиріччя.

Так, з приходом до влади навесні 1930 р. у Веймарській республіці консервативного кабінету на чолі з канцлером Г. Брюнінгом розпочалася безпосередня підготовка до ліквідації основ Версальської договірної системи і встановлення німецького панування в Європі. Сучасники характеризували Брюнінга як «дикого шовініста», маючи на увазі не тільки його особисті політичні погляди, а й безпосередні зв'язки з командуванням рейхсверу, а також провідними банками і промисловими об'єднаннями -«Дойчебанк», «І. Г. Фарбеніндустрі», «АЕГ» та іншими. Німецький імперіалізм прагнув домінуючих позицій у Європі, і це зумовлювало політичні орієнтації німецького керівництва.

Тримавши курс на поширення впливів Німеччини на європейському континенті, німецька дипломатія здійснила в березні 1931 р. спробу економічного «аншлюсу» з Австрією. Внаслідок переговорів у Відні було підписано німецько-австрійську угоду про утворення двостороннього митного союзу, що означало необмежене панування Німеччини в австрійській економіці. Французькій дипломатії через значні труднощі вдалося ліквідувати дану угоду. У вересні 1931 р. Міжнародний суд, який діяв під егідою Ліги Націй, анулював німецько-австрійську домовленість як несумісну з Версальським і Сен-Жерменським договорами. Однак це не зупинило дій щодо реалізації реваншистських планів Німеччини. Заохочувальну роль у цьому плані відіграли й США, що, за пропозицією президента Г. Гувера, встановили у червні 1931 р. річний мораторій щодо сплати Німеччиною репарацій як передумови повної ліквідації німецьких репараційних платежів.

Лейбористське угруповання Р. Макдональда, що прийшло до влади в Англії у червні 1929 р., а також правоцентристські кабінети, що діяли

протягом 1930-1932 рр. у Франції, продовжували шукати шляхи збереження основ Версальської системи методами пацифістської дипломатії.

З приходом до влади у Франції в червні 1932 р. радикальних сил на чолі з Е. Ерріо французька дипломатія поставила за мету досягнення «політичного перемир'я», основу якого склало б зобов'язання Німеччини не піднімати питання про перегляд Версальського договору протягом 15-20 років. З такою пропозицією Ерріо як голова і водночас міністр закордонних справ відновленого Лівого картелю виступив на Міжнародній конференції з репараційних платежів в Лозанні (червень-липень 1932 р.), прагнучи поєднати це зобов'язання з «політичною компенсацією» Німеччини за фактичну відмову західних країн від німецьких репараційних платежів. Однак пронімецька орієнтація правлячих кіл США, Англії, Італії, Польщі не дала можливості реалізувати зазначене. «Заключний акт» Лозаннської конференції лише констатував право Німеччини викупити репараційні зобов'язання за 3 млрд. золотих марок шляхом випуску облігацій та їх погашення протягом 37 років. Ці рішення по суті підтримували Німеччину в її діях щодо подальшої ревізії Версальського договору.

Так, об'єктивною з огляду на зазначене можна вважати позицію генерала К. фон Шлейхера як міністра оборони Німеччини у кабінеті Ф. фон Папена (прийшов на зміну уряду Боюнінга), який заявив у липні 1932 р. про реорганізацію рейхсверу, маючи на увазі кардинальну зміну його чисельних і якісних показників. Прагнучи легітимізувати німецьку ремілітаризацію, правлячі кола Веймарської республіки спирались на транснаціональні зв'язки німецького, французького, англійського, американського капіталу, що набули особливої ваги в умовах економічної кризи.

«План Ерріо» було запропоновано за часи, коли в Німеччині до влади рвався фашизм. У грудні 1932 р. на зміну кабінету фон Папена прийшов уряд на чолі з генералом рейхсвера фон Шлейхером, відомим своїми фашистськими орієнтаціями. За таких умов проведення міжнародної конференції за висунутими пропозиціями, як вважала французька сторона,

вимагало компромісів. Кабінет Ерріо, зокрема, дав згоду на проведення в Женеві у грудні 1932 р. переговорів держав-учасниць Локарнського договору за участю США. У ході переговорів французи змогли домогтися лише прийняття «Декларації п'яти держав», яка зводилась до визнання за Німеччиною «рівноправності» в озброєннях «у межах системи, що гарантувала безпеку усім народам за умов міжнародного контролю».

Підписання «Декларації п'яти держав», здійснене за об'єднаного сприяння Німеччини, США, Англії і Італії, було значним прорахунком кабінету Ерріо. Документ містив у собі нечіткі положення, що давало змогу фашистським державам, і зокрема Німеччині, тлумачити положення про рівноправність в озброєннях з точки зору руйнації положень Версальської і Локарнської договірних систем.

Зростання загрози з боку німецького мілітаризму відіграло значну роль у прийнятому влітку 1932 р. кабінетом Ерріо курсу на зміцнення францусько-радянських відносин. У листопаді 1932 р. в Парижі було підписано францусько-радянський пакт про ненапад, розроблений за активною участю Ерріо. Пакт закріплював принцип мирного співіснування між двома державами, зафіксований вперше в акті відновлення францусько-радянських відносин від 28 жовтня 1924 р.

Радянсько-француський пакт про ненапад відіграв стабілізуючу роль в умовах міжнародної обстановки, яка неухильно загострювалася від початку 1930-х років.

Економічна криза закономірно викликала майже всюди різке невдоволення, яке переростало в соціальні й політичні виступи. Зайняті проблемами подолання внутрішніх труднощів великі держави – США, Франція, Англія відійшли від справ у Європі й на Далекому Сході. У США криза породила «ізоляціоністські» настрої; американці замкнулися в собі, залишивши свободу дій іншим великим державам, які бажали змінити силою розподіл територій та багатств. У Франції, яка найбільше прагнула збереження Версальської системи, почався період урядової нестабільності,

по суті стався розпад Третьої республіки, система якої, пристосована до періодів процвітання, виявилася неефективною в роки кризи. Тому роль Франції на міжнародній арені помітно послабла. Англія, у свою чергу, намагаючись подолати кризу, головну увагу стала більше приділяти зміцненню зв'язків із країнами Співдружності, дещо відсторонилась від європейської політики.

На фоні такої ізоляції або послаблення великих держав криза підірвала повагу до Веймарської республіки в очах німецької громадськості, зокрема буржуазії і воєнщини. Правобуржуазні партії все рішучіше почали вимагати від уряду повного звільнення від «кайданів Версалю». На їх думку, уряд у цьому напрямі діяв недостатньо енергійно.

Особливо непримиренну позицію щодо уряду мала націонал-соціалістична партія (НСДАП). Вона відверто заявила про своє прагнення до встановлення в Німеччині «національної диктатури», метою якої повинні стати захист «трудового капіталу», а також «відновлення боротьби проти зовнішніх ворогів». З метою завоювання популярності серед трудящих верств населення партія розгорнула широку пропаганду своїх зобов'язань турбуватися передусім про заробітки й харчування громадян, надання усім «рівних прав й обов'язків»; заборонити нетрудові доходи, спекуляцію землею та ін.

Завдяки масованій пропаганді своїх програмних вимог, що супроводжувалась критикою буржуазно-демократичної системи правління, нацистська партія зуміла створити собі широку соціальну базу. На виборах до рейхстагу нацистська партія здобула великого успіху: кількість відданих за неї голосів у 1930 р. становила 40,9 %, а в 1932 р. - 52,8 %.

Спираючись на результати виборів, представники німецької важкої промисловості, які фінансували нацистську партію, реваншистські сили в Німеччині стали вимагати від рейхспрезидента Гінденбурга передати правління «найсильнішій національній партії», стверджуючи, що це відповідатиме «вищому принципу демократії». Під їх тиском Гінденбург

доручив фюрерові партії Гітлеру 30 січня 1933 р. сформувати новий так званий уряд національної концентрації. У складі сформованого Гітлером уряду крім нього було тільки двоє інших нацистів – Герінг та Фрік. Віцеканцлером був фон Нейрит. Та незважаючи на це, Гітлер за короткий час перетворив свою владу на диктатуру. 5 березня 1933 р. у потсдамській гарнізонній церкві відбулась церемонія, під час якої було скасовано Веймарську конституцію й проголошено Третій рейх. 23 березня Рейхстаг надав Гітлерові всю повноту влади, чим він і скористався для розпуску політичних партій та реорганізації політичної системи.

Зовні прихід Гітлера до влади виглядає суто німецьким. Насправді ж історія знає небагато подій, які мали б міжнародні наслідки такої ваги. З приходом Гітлера владу в Німеччині захопив не просто найзапекліший націоналізм, а й утвердився новий підхід у галузі міжнародних відносин. Для Гітлера ідея рівноправності народів, що превалювала у Версальській системі міжнародних відносин, значила не більше, ніж ідея рівноправності окремих індивідів. Навпаки, він фанатично дотримувався думки, що існує панівна раса, арійська, яка збереглася в Німеччині майже в чистому стані, і тільки вона має право панувати над усіма іншими й знищувати їх у разі потреби. На його переконання, для досягнення цієї мети придатні всі засоби: обмани, хитрощі, нехтування міжнародними договорами, навіть застосування сили.

Провал «пакту чотирьох» Гітлер використав як привід для звинувачення західних держав у небажанні роззброюватися і 14 жовтня повідомив, що Німеччина залишає конференцію з розброєння. 19 жовтня 1933 р. Німеччина заявила про вихід з Ліги Націй, оголосивши на виправдання цього кроку, що вона не бажає, щоб до неї ставились як до «народу другорядної зони». Після припинення участі Німеччини в конференції з розброєння її робота за інерцією мляво тривала ще до квітня 1935р.

Хоча декларація не була спрямована проти Франції, але психологічно це був не дружній крок з боку польського уряду щодо союзника. Ним

Польща знецінила свій союзний договір з Францією 1921 р. Франція у разі війни з Німеччиною вже не могла розраховувати на її допомогу.

Надмірні домагання Німеччини в озброєннях після підписання нею пакту про ненапад з Польщею змусили Францію зайняти щодо Німеччини тверду позицію. 17 квітня 1934 р. французький уряд опублікував ноту, в якій заявив, що «категорично відмовляється легалізувати німецьке переозброєння, яке зробило переговори марними; віднині Франція гарантуватиме собі безпеку власними силами» .

Це був фактичний розрив відносин на основі Локарнських домовленостей, а відтак підрив самої Версальської системи міжнародних відносин, що вступила у смугу глибокої кризи.

Після приходу до влади в Німеччині нацистів виникла потенційна загроза з її боку сусіднім державам як на Сході, так і на Заході. Як показав подальший розвиток подій, потенційна загроза перетворилася на цілком реальну, що й засвідчила криза Версальської системи, спричинена політичними кроками гітлерівського режиму. Ця обставина об'єктивно створювала передумови для встановлення співробітництва заінтересованих у своїй безпеці країн Європи з Радянським Союзом. До них насамперед належала Франція.

Протягом 1933 р. французько-радянське зближення стало ще тіснішим. Відбувся обмін військовими аташе. У січні 1934 р. було підписано франко-радянську торговельну угоду. Потепління у франко-радянських відносинах сприяло тому, що в політичних колах Франції набувала все більше прихильників ідея прийняття СРСР до Ліги Націй. Пропозицію Радянському Союзові вступити до Ліги Націй і укласти двосторонній договір про взаємодопомогу на випадок відпору нацистській агресії французький міністр закордонних справ Ж. Поль-Бонкур зробив ще восени 1933 р.

Енергійнішу й рішучішу політику щодо запобігання дедалі зростаючій загрозі з боку нацистської Німеччини шляхом укладення двосторонніх або регіональних пактів європейських держав почав здійснювати Л. Барту який

очолив зовнішньополітичне відомство в лютому 1934 р. Його першочерговим і головним наміром було укласти «Східний пакт», заснований на принципах колективної безпеки.

На його думку, «Східний пакт» становив би взаємну гарантію сусідніх країн і передбачав негайну воєнну допомогу в разі агресії між Німеччиною, СРСР, Фінляндією, Естонією, Латвією, Польщею, Чехословаччиною. Планом створення пакту передбачалось укладення франко-радянського договору про взаємну допомогу через приєднання СРСР до Локарнського договору та приєднання Франції до «Східного пакту». Договори щодо «Східного пакту» наберуть чинності з часу прийняття Радянського Союзу до Ліги Націй.

Доля «Східного пакту», однаке, залежала від приєднання до нього Німеччини й Польщі. 10 вересня німецький уряд заявив, що не підпише договору, який зобов'язав би його в разі необхідності надати допомогу СРСР. Про свою відмову заявила й Польща, мотивуючи її тим, що вона ні в якому разі не пропустить через свою територію німецькі чи радянські війська. Зрештою, план створення системи «Східного пакту» провалився: його сприйняли тільки Чехословаччина та СРСР. Щоправда, залишалася реальна можливість франко-радянського альянсу.

Єдиним результатом політики Барту стало прийняття СРСР до Ліги Націй. Цим рішенням політики західних країн сподівались посилити Лігу, значно послаблену виходом з неї Японії та Німеччини. 15 вересня 1934 р. нарком закордонних справ Литвинов отримав від 15 Асамблеї Ліги Націй телеграму із запрошенням для СРСР, а 18 вересня 1934 р. 39 голосами з 42 Радянський Союз був прийнятий до цієї організації і одержав місце постійного члена Ради. Прийняття СРСР до Ліги Націй свідчило про визнання широкою громадськістю європейських країн його прагнення до співробітництва в реалізації ідеї колективної безпеки, водночас було офіційним підтвердженням посилення ролі радянського фактора у міжнародних відносинах.

Проте припинити започаткований попередником процес зближення з Радянським Союзом Лаваль не наважився і у грудні 1934 р. він поновлює переговори з Литвиновим щодо укладення франко-радянського договору про взаємодопомогу. 2 травня 1935 р. в Парижі договір підписали Лаваль та радянський посол Потьомкін. Франко-радянський договір був укладений на випадок агресії будь-якої з європейських країн проти СРСР чи Франції, але він був тісно пов'язаний зі Статутом Ліги Націй і Локарнським договором, що позбавляло його ефективності. Крім того договір не підкріплювався з вини Франції відповідною військовою конвенцією.

16 травня у Празі глава уряду Чехословаччини Бенеш та радянський посланник Александровський підписали радянсько-чехословацький договір. Про намір укласти такий договір чехословацька сторона заявила ще у квітні. Договір був майже аналогічний франко-радянському, але додатковий протокол передбачав, що заходи, пов'язані з всебічною допомогою у разі агресії, вводяться в дію за умови надання допомоги жертві агресії.

Підписання франко-радянського договору, спрямованого проти Німеччини, викликало занепокоєння в політичних колах Англії, схильних до політики умиротворення.

Друга половина 1930-х років характеризувалась подальшим розвалом Версальсько-Вашингтонської системи в результаті агресивних дій Німеччини, Італії та Японії при відвертому потуранні з Великобританії, Франції, США і невдалих спробах Радянського Союзу домогтися з ними взаємопорозуміння для спільного відпору агресії.

Під час італо-ефіопської війни Німеччина надавала Італії політичну й економічну допомогу, у відповідь на яку Італія завчасно дала згоду Німеччині не чинити протидії її плану введення військ у Рейнську демілітаризовану зону, встановлену Версальським мирним договором.

Безкарність італійського акту насильства над Ефіопією стала для Гітлера заохочуючим фактором для власних подібних акцій. Заручившись відмовою Італії від виконання ролі гаранта демілітаризованого статусу

Рейнської зони, Німеччина 7 березня 1936 р. денонсувала Локарнські угоди, про що відповідні ноти міністр закордонних справ фон Нейрит вручив послам країн-учасниць цих угод, додавши при цьому, що німецькі «символічні підрозділи» вже входять в зону.

Франція спочатку зайняла рішучу позицію. Вона виявила протест Німеччині й звернулася до Ліги Націй з проханням застосувати до неї економічні санкції. Та рішучість Франції згасла після отримання ноти від міністра закордонних справ Англії Ідена, в якій він радив зберігати спокій і не робити нічого непоправного. Невиправдану пасивність виявили й країни-учасниці Локарнських угод. Вони задовольнилися тим, що поставили це питання на розгляд Ради Ліги Націй, яка у свою чергу, обмежилася лише констатацією факту порушення Німеччиною своїх міжнародних зобов'язань.

Поступливість Ліги Націй у врегулюванні питання німецької окупації демілітаризованої зони мала наслідком те, що, як і у разі італійської агресії, акт насильства Німеччини залишився безкарним. Нерішучість ж Франції у цьому випадку значно послабила її вплив на Європейську політику як головного організатора системи західної безпеки.

Таким чином, у другій половині 1936 р. у дипломатичному плані позиція Німеччини помітно зміцнилася, а позиція західних держав відповідно послабилася. Першою значною подією в цьому плані стало підписання 11 липня 1936 р. за сприяння Італії секретної «джентльменської угоди», за якою Німеччина визнавала повний суверенітет Австрії, обидві сторони зобов'язалися не втручатися у внутрішні справи одне одного. Окрім того, Австрія визнавала себе другою «німецькою державою» і, відповідно, австрійська політика щодо Третього Рейху повинна була це враховувати.

Для Німеччини договір став великою дипломатичною перемогою. Відповідно до нього було амністовано багато австрійських нацистів. П'ять німецьких газет отримали дозвіл на розповсюдження в Австрії й розгорнули шалену расистську пропаганду. Австрійська нацистська партія знову отримала можливості для вільної діяльності. На підписання

«джентльменської угоди» Австрія пішла, щоб уникнути аншлюсу, для Німеччини ж вона стала важливим етапом на шляху до нього.

Влітку 1936 р. виникла міжнародна криза особливого порядку, спричинена початком громадянської війни в Іспанії. 17 липня в іспанському Марокко вибухнув заколот, який наступного дня перекинувся на Іспанію. Командування заколотників очолив генерал Франко, який вже 25 липня сформував заколотницький уряд. Метою заколотників було повалення уряду народного фронту і відновлення авторитарної форми правління. Ставлення великих держав до подій в Іспанії визначилось швидко. СРСР зайняв позицію підтримки прихильників законного уряду. У Франції уряд соціаліста Леона Блюма, сформованого у червні в результаті перемоги на виборах Народного фронту, заявив про прихильність до республіканців як з ідеологічних причин, так і з побоювань оточення Франції з усіх боків диктаторськими країнами. Слід гадати, що боязнь виникнення нової диктатури схилила в бік підтримки законного уряду й консервативний уряд Англії. Щодо Італії й Німеччини, то вони виявили прихильність до Франко, хоча й з різними інтересами. Отже, Іспанія ставала ареною боротьби між Комінтерном і західними демократіями, з одного боку, та фашистськими країнами, з другого.

18 листопада 1936 р. Німеччина й Італія офіційно оголосили про визнання Франко головою уряду Іспанії. З цього часу обидві країни направляли франкістам не тільки військову техніку, але й великі формування італо-німецьких військ. Інтервенція тривала до 1939 р. і завершилась встановленням в Іспанії диктаторського режиму, який відразу був визнаний Англією, Францією та США. З об'єднанням Німеччини, Італії та Японії в межах Антикомінтернівського пакту виник політичний трикутник Берлін – Рим – Токіо, що став прологом до формування військового союзу трьох агресорних держав.

Окупувавши Рейнську зону і встановивши близькі відносини з Італією та Японією, Гітлер розпочинає розробку планів здійснення чергових насильницьких акцій. У листопаді 1937 р. на таємній нараді з вищим

командуванням він підтвердив свій намір розпочати «велику війну» з нападу на Францію, попередньо анексувавши сусідні Австрію й Чехословаччину з розрахунком виключити флангову загрозу наступу на Заході.

Після утворення агресивного блоку Берлін-Рим-Токіо Гітлер вже не приховував мети німецької політики, якою на найближчий час він проголосив збереження й примноження німецької расової спільноти, що налічує 85 млн осіб, чимало з яких живуть в Австрії й Чехословаччині. Разом з тим, Гітлер розумів, що його плани анексувати Австрію й Судетську область Чехословаччини мажуть наштовхнутися на серйозні протидії з боку Англії та Франції, а тому вирішив діяти швидко й рішуче, не зупиняючись навіть перед насильством як засобом розв'язання німецької проблеми.

12 лютого 1938 р. під час зустрічі у Берхтесгадені Гітлера з австрійським канцлером К. Шушнінгом було підписано протокол (Берхтесгаденська угода), згідно з яким австрійський уряд зобов'язувався підтримати німецьку політику, надати австрійським нацистам повну свободу діяльності, призначити їх лідера А. Зейс-Інкварта міністром внутрішніх справ, вжити заходи до зміцнення співробітництва між німецькими й австрійськими збройними силами. Ця угода за задумом Гітлера, повинна була сприяти здійсненню загарбницької акції, демонструючи прагнення австрійців до возз'єднання з німецьким народом.

Проте Берхтесгаденська угода викликала зворотну реакцію в Австрії, населення якої виступало з бурхливим протестом. Очевидна небезпека близького аншлюсу, різко негативна щодо нього реакція громадськості змусили К. Шушнінга 24 лютого зробити заяву, що він більше не робитиме поступок Німеччині, а 9 березня він оголосив, що питання про незалежність вирішить плебісцит, який відбудеться 13 березня.

12 березня 1938 р. вранці завчасно зосереджене на Австрійському кордоні 200-тисячне німецьке військо безперешкодно вступило до Австрії. Наступного дня було сформовано новий австрійський уряд переважно з нацистів, який тут же прийняв закон, що проголошував Австрію однією з

німецьких земель. 10 квітня 1938 р. в Австрії було проведено референдум, під час якого кожний голосуючий повинен був відповісти на запитання, чи згоден він з возз'єднанням Австрії з німецьким рейхом що вже відбулося. Залякані розгорнувшимся в країні терором 97 % австрійців ствердно висловились на користь аншлюсу.

Анексія Австрії зміцнила стратегічні позиції вермахту для наступного нападу на Чехословаччину, передбаченого планом військової операції «Грюн». Цю акцію Гітлер і його оточення вирішили здійснити за «слухного зовнішнього приводу», створити який мали намір самі. Однак, як і у випадку з Австрією, німецьке керівництво спочатку вдалося до дипломатичного маневрування. Об'єктом гітлерівської уваги в Чехословаччині стали Судети – промислова високорозвинена область, серед населення якої понад 3 млн. осіб становили німці. З кількох політичних партій німецької національної меншини найбільшим впливом користувалась Судето-німецька партія на чолі з Конрадом Гейнлейном. Саме на цю партію, фінансовану з Берліна, гітлерівське керівництво покладало особливі надії, розраховуючи з її допомогою на послаблення Чехословаччини. Під тиском Берліна Судето-німецька партія різко змінює свою політичну позицію. Якщо восени 1937 р. її вимоги не виходили за межі чехословацької конституції й стосувалися переважно окремих проблем Судетів, то вже наприкінці березня 1938 р. (після аншлюсу Австрії) гейнленівці з трибуни чехословацької Палати депутатів зажадали для Судетів повної автономії.

Під час зустрічі, що відбувалася 15 вересня в Берхтесгадені, Чемберлен висловився за англо-німецьке зближення й підкреслив, що заради цього він особисто готовий навіть визнати відділення Судетської області від Чехословаччини, але мусить проконсультуватися з Францією і своїм урядом.

18 вересня Даладье й Бонне прибули в Лондон для узгодження позицій обох урядів у питанні Судет. У ході зустрічі обидві сторони дійшли згоди надіслати чехословацькому урядові свої пропозиції щодо врегулювання проблеми. Суть їх пропозицій, надісланих у Прагу 19 вересня, узагальнено

можна сформулювати так: щоб зберегти мир, Чехословаччина повинна погодитися зі зміною своїх кордонів, після якої всі території, де населення більше як 50 % становили німці, мали перейти до Німеччини. Нові кордони визначатиме міжнародна комісія.

Отже, політична криза досягла критичної межі. 27 вересня Гітлер повідомив Чемберлена про свій намір наступного дня оголосити мобілізацію. Європа впритул наблизилася до війни.

Конференція чотирьох держав – Англії, Франції, Німеччини й Італії, яка взяла на себе роль посередника у розв'язанні Судетської проблеми, відкрилася 29 й завершила свою роботу 30 вересня підписанням договору, в основу якого покладено Гофесберзький меморандум, вручений Чемберлену 23 вересня. За договором чехи повинні повністю вийти з Судетської області. Єдиною поступкою Німеччини було визначення терміну не 1, а 10 жовтня, а також можливість забрати частину майна. В додатку до договору Франція й Англія заявили про свою готовність гарантувати нові чехословацькі кордони проти неспровокованої агресії. Німеччина та Італія пообіцяли таку ж гарантію, але обумовили її розв'язанням проблем польських і угорських меншин.

Таким чином, Гітлер здобув велику перемогу, адже без особливих зусиль, при потуранні західних держав, він приєднав до Німеччини близько 20 % території Чехословаччини, близько половини її важкої промисловості, потужні укріплення на кордоні з Німеччиною, нова лінія тепер проходила на відстані близько 40 км від Праги. Крім цього, в день підписання Мюнхенського договору чотирьох Чемберлен підписав з Гітлером декларацію про ненапад. Дещо пізніше, 6 грудня 1938 р., подібний документ з Німеччиною був підписаний Францією. В ньому проголошувалося, що кордони між обома країнами остаточні і що всі проблеми, які можуть виникнути у майбутньому, розв'язуватимуться шляхом взаємних консультацій. Це була своєрідна плата Гітлера за мюнхенську зраду прихильників політики умиротворення, головну роль у якій відіграла Англія.

її ціною стала цілісність Чехословаччини, принесена в жертву агресивним амбіціям Гітлера.

Мюнхенська змова готувалася тривалий час і водночас зруйнувала з великими труднощами створений остов системи колективної безпеки в Європі, фундамент якої складали Локарнські договори, а також радянсько-французький та радянсько-чехословацький договори про взаємодопомогу.

У той час коли західні країни були заклопотані європейською проблемою, зумовленою активною підготовкою Німеччини до реалізації планів аншлюсу Австрії та розчленування Чехословаччини, напружена обстановка склалась на Далекому Сході, де активізувала агресивні дії мілітаристська Японія, особливо після ідписання нею Антикомінтернівського пакту. В липні 1937 р. Японія під гаслом боротьби з Комінтерном розв'язала широкомасштабну війну в Китаї. До кінця року її війська захопили Тянь-цзінь, Пекін, Ханькоу, Шанхай і тодішню столицю країни Нанкін.

Такий розвиток подій у Китаї викликав невдоволення Берліна, звинуватившого Японію в тому, що вона своїми діями штовхає Китай в обійми СРСР. У відповідь Японія висунула вимогу, щоб Німеччина припинила продаж Китаю зброї й прибрала військових радників з китайської армії. У цій суперечці Німеччина змушена була поступитися. 20 лютого 1938 р. Гітлер оголосив про визнання Німеччиною маріонеткової держави Манчжоу-Го, а у квітні цього ж року німецький уряд припинив поставки зброї до Китаю й відкликав своїх військових радників.

За цих умов Китай звернувся по допомогу до Радянського Союзу, мотивуючи своє прохання тим, що у разі поразки Китаю Японія перетворить його на плацдарм для боротьби проти СРСР. У першій половині 1938 р. СРСР надав Китаю кредити на пільгових умовах на суму 100 млн. дол. До Китаю було направлено велику кількість різноманітної військової техніки.

Військова стратегія Японії передбачала після легкої й швидкої перемоги у Китаї зосередження головних військових зусиль на розв'язання «північної проблеми», а саме загарбання радянського Примор'я й Північного

Сахаліну, а також змусити Радянський Союз погодитися з будівництвом великої Монгольської держави. Для цього японцям важливо було переконатися у спроможності Радянського Союзу військовими засобами вчинити перешкоду здійсненню їх намірів. З цією метою наприкінці липня 1938 р. японські війська вторглися на радянську територію в районі озера Хасан, але дістали рішучу відсіч.

За вказівкою з Берліна 14 березня словацький уряд проголосив утворення самостійної Словацької держави під захистом німецького рейху. У цей же день Гітлер викликав Гаха в Берлін і грубими погрозами змусив його підписати документ, яким ставив країну під захист Німеччини.

15 березня 1939 р. німецькі війська ввійшли в Прагу. Наступного дня Німеччина оголосила про створення на території Чехословаччини протекторату Богемії й Моравії. Під протекторат Німеччини увійшла й Словаччина. Одночасно угорські війська захопили Закарпатську Україну. Чехословаччина як держава припинила своє існування. Отже, сила почала сприйматись як найвагоміший аргумент під час розв'язання міжнародних проблем. 22 березня Німеччина після ультиматиму Литві ввела свої війська в Клайпеду (Мемель), колишнє німецьке місто й порт, передане Лігою Націй у 1923 р. під час гарантії Англії й Франції. Цей насильницький акт Німеччини наочно показав справжню вартість англо-французьких гарантій.

З квітня 1939 р. за розпорядженням Гітлера в німецьких штабах розпочалося вироблення плану нападу на Польщу («Вайс») з таким розрахунком, щоб «здійснення операції було можливе у будь-який час починаючи з 1 вересня 1939 р.». 11 квітня план військового розгрому Польщі був затверджений Гітлером. Так у німецьких документах вперше з'явилась рокова дата можливого початку Другої світової війни.

Уже 18 березня, тобто через три дні після окупації німцями Чехословаччини, нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов запропонував терміново скликати в Бухаресті конференцію шести держав – Франції, Великої Британії, Туреччини, Польщі, Радянського Союзу й Румунії

з метою створення «мирного фронту», щоб зупинити Гітлера. Проте західні уряди, зокрема Великої Британія, визнали цю пропозицію передчасною. Натомість, глава англійського уряду Чемберлен висунув пропозицію, щоб Франція і Велика Британія виступили разом з Радянським Союзом і Польщею з офіційною декларацією із зобов'язанням негайних консультацій про ті кроки, які мають бути прийняті для загальної протидії подальшій агресії в Європі. Англійський проект чотирьохсторонньої декларації не був реалізований через антирадянську позицію польського уряду, який повідомив, що не підпише політичної угоди, однією зі сторін якої був би Радянський Союз. Таким чином, відмовляючись від співробітництва з СРСР у справі обмеження німецької агресії в Європі, Польща поставила себе перед загрозованими наслідками.

15 квітня Великої Британія й Франція зробили свої перші пропозиції Москві. Але, якщо британські пропозиції обмежувались тільки проханням до СРСР виступити з декларацією про готовність надати допомогу Польщі й Румунії, то французи запропонували, щоб три держави обмінялись зобов'язаннями про взаємну підтримку у разі втягнення однієї з них у війну з Німеччиною.

Економічні німецько-радянські переговори, зокрема про нову кредитну угоду (першу укладено в 1935 р.), велися з 1938 р. за ініціативою німецької сторони. Натяк на доцільність політичних переговорів у травні 1939р. зробив Молотов під час зустрічі з німецьким послом у Москві Шуленбургом. Подальша ініціатива про початок політичного радянсько-німецького діалогу вже належала німецькому керівництву, яке довідалось про англо-франко-радянські переговори і можливість їх успішного завершення.

Ріббентроп доручив Шуленбургу запевнити Москву в готовності Німеччини відновити німецько-радянську дружбу і уповноважив посла від свого імені просити Молотова про зустріч зі Сталіним. Молотов заперечив необхідність негайного прибуття Ріббентропа в Москву, обумовивши свою позицію необхідністю підготувати результативність переговорів та

з'ясуванням низки питань, зокрема, чи готовий німецький уряд укласти з СРСР пакт про ненапад, надати спільні гарантії Прибалтійським країнам, а також вплинути на Японію для прискорення врегулювання радянсько-японських взаємовідносин з метою усунення прикордонних конфліктів.

17 серпня Шуленбург інформував Молотова про позитивну відповідь з Берліна на поставлені запитання і повторне прохання Ріббентропа прийняти його в Москві. Молотов не заперечував, але просив Шуленбурга з'ясувати, чи готовий німецький уряд підписати додатковий протокол з питань зовнішньої політики як невід'ємну складову пакту про ненапад. Ріббентроп прийняв цю умову і попросив дозволу на якнайшвидше прибуття до Москви.

20 серпня Гітлер, звертається до Сталіна з особистим проханням перенести дату візиту німецького міністра на 22 чи 23 серпня, зважаючи на особливу напруженість між Німеччиною й Польщею. Наступного дня Сталін у відповідь на прохання Гітлера дав згоду на приїзд Ріббентропа до Москви для підписання радянсько-німецького договору про ненапад.

Підписання німецько-радянського договору про ненапад, який ввійшов в історію як «пакт Молотова-Ріббентропа», став справжньою сенсацією і набув широкого резонансу у світі. Найболіснішою була реакція на цю подію в Англії і Франції, адже укладення пакту означало цілковиту поразку англо-французької політики. Для Франції це означало ще й втрату чинності франко-радянського договору 1935 р.

Німецька громадськість сприймала договір як сприятний дипломатичний маневр, який посилює позиції Німеччини у близькій війні з Польщею. Більшість радянської громадськості сприйняла договір з недовірою, але значна її частина вважала цей крок уряду правильним, і що країні на найближчий час гарантоване мирне життя.

Лекція 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.

Короткий зміст.

Укладення Радянським Союзом і Німеччиною пакту про ненапад довело міжнародну напруженість, яка відчувалася ще з весни 1939 р., до крайньої межі. Гостро відчуючи небезпеку для Польщі з боку Німеччини, польський уряд докладає зусилля, щоб схилити Францію до підписання військової угоди, що за розрахунками польських урядовців повинна утримати Німеччину від агресії.

І хоча 19 травня військовими міністрами генералами Касприжицьким та Гамленом таку угоду було підписано, введення її в дію кабінет міністрів Франції відклав до підписання політичної угоди.

Після підписання радянсько-німецького договору про ненапад події набули надзвичайного прискорення. Англійський прем'єр-міністр Чемберлен у Палаті громад заявив, що Велика Британія дотримає своїх зобов'язань щодо Польщі. 25 серпня англійський уряд підписав договір про союз з Польщею, про який було оголошено ще 6 квітня.

Укладання англо-польського союзу перекреслило розрахунки Гітлера відірвати Англію від Франції і Польщі. Але не зупинило Гітлера в його активних військових приготуваннях до нападу на Польщу.

У критичні останні дні серпня, незважаючи на тверде рішення Гітлера щодо Польщі, Франція й Англія вдалися до спроби зберегти мир, відновивши контакти між польським і німецьким урядами. Ще одна спроба зберегти мир була здійснена з боку Італії. 31 серпня Муссоліні запропонував Франції та Англії 5 вересня скликати конференцію для врегулювання німецько-польських відносин. Але ініціатива Італії виявилась запізнілою і нереальною.

На світанку 1 вересня 1939 р. німецькі війська перейшли польський кордон і розпочали наступ у глиб Польщі. Польща звернулася до своїх союзників з проханням про допомогу, але ті не поспішали. Ввечері 2 вересня глава уряду Польщі надіслав Франції та Англії ще наполегливіше прохання про допомогу. І тільки після цього 3 вересня уряди цих країн поставили німецькому уряду ультиматуми про негайне припинення Німеччиною

вторгнення і виведення своїх військ з Польщі. Обидва ультиматуми було відхилено і того ж дня Англія і Франція оголосили Німеччині війну.

Зволікання з розгортанням активних бойових дій мало наслідком те, що командування німецькими сухопутними військами використовувало бездіяльність англо-французьких військ для передислокації на захід військ, які пройшли бойовий гарт в успішній польській кампанії. Таким чином, англо-французьке командування на Заході витратили блискучу можливість завдати нищівного удару Німеччині.

Пасивність на західному фронті уряди воюючих країн намагались компенсувати у зовнішньополітичній сфері. Протягом всього періоду війни на сході Європи Франція та Англія були переважно зайняті вирішенням питань зміцнення своїх урядів і взаємних зв'язків. 5 вересня відбулися зміни в кабінеті міністрів Англії. До складу кабінету були введенні Черчілль як перший лорд та Іден як міністр домініонів. Відбувся перерозподіл функцій і в кабінеті міністрів Франції. Після відставки міністра закордонних справ голова уряду Даладье, який водночас очолював також Міністерство національної оборони, перебрав на себе й функції міністра закордонних справ. Наприкінці листопада – початку грудня було ухвалено закон про надання урядові всієї повноти влади на період воєнних дій.

Використовуючи затишшя на західному фронті німецьке командування ретельно підготувало план бойових дій на Заході. 9 квітня Німеччина напала на Данію і, не зустрівши опору, захопила її та взяла під свій «збройний захист». Одночасно німецькі війська вторглися у Норвегію, де створила пронімецький уряд на чолі з відставним генералом і лідером норвезьких фашистів Квіслінгом.

10 травня 1941 р. під приводом «захисту їхнього нейтралітету» Німеччина напала на Бельгію й Голландію. Але справжньою метою вермахту був наступ на Францію в обхід неприступної оборонної «лінії Мажино». Цього ж дня Чемберлена, якого парламент визнав винним за поразку Норвегії, замінив Уїнстон Черчілль. Він відразу сформував уряд національної

єдності й енергійно взявся до організації оборони Англії та допомоги Франції.

Під час другого етапу наступу вермахту влада у Франції повністю перейшла до рук капітулянтів. 16 червня Петен очолив новий уряд і наступного дня направив у Берлін прохання про укладання миру. Проте Гітлер дав згоду на укладання тільки перемир'я, сподіваючись, що залишившись без свого союзника, Англія також відмовиться від війни і тоді йому вдасться нав'язати свої умови миру одночасно обом країнам.

22 червня 1940 р. договір про перемир'я було підписано. За договором Франція зобов'язалась демобілізувати свої збройні сили, її територія була розділена на окуповану зону, в яку входили майже три п'ятих території країни, й не окуповану, яка залишилася в руках уряду Петена. Області Ельзас і Лотарингія були приєднані до Німеччини. 24 червня було укладено також італо-французьку угоду про перемир'я. Таким чином, з Францією було покінчено. Англія залишилася наодинці з Німеччиною.

Тоді Гітлер і військове керівництво ще вважали, що демонстрацією сили і дипломатичним тиском удасться вивести з війни й Англію, і таким чином забезпечити свободу дій на Сході. Проте уряд Черчілля відкинув пропозицію про укладання компромісного миру, після чого Гітлер підписав директиву про посилення морської й повітряної війни проти Англії.

У період з 1939 по 1941 р. Німеччина здобула низку перемог у Європі, захопивши одну за одною Польщу, Норвегію, Голландію, Бельгію, Францію, а потім Грецію та Югославію, установивши таким чином своє панування в Європі.

Це була європейська фаза війни, доки в неї не вступили СРСР, Японія та Сполучені Штати Америки.

На початку Другої світової війни Радянський союз дотримувався нейтралітету. Документи і факти свідчать, що Сталін у своїх планах і діях виходив не стільки з комплексу домовленостей, пов'язаних з пактом від 23 серпня, скільки з реального розвитку подій. Важливими чинниками, що

суттєво впливали на наступні рішення радянського керівництва, були блискавичний розгром польської армії вермахтом, що приголомшив всю Європу, і «дивна війна» на Заході замість очікуваних активних дій протиборствуючих сторін.

Перед радянським керівництвом постало питання: чи будуть німці виконувати серпневі домовленості чи ні? Як за таких умов повинна діяти радянське зовнішньополітичне відомство? Між тим, з першого дня війни Німеччина почала активно підштовхувати СРСР до участі у воєнних діях проти Польщі. Особливо наполегливо щодо цього керівництво Німеччини почало тиснути на СРСР після вступу у війну Англії та Франції. Німецькі лідери сподівалися, що західні держави в такому разі оголосять війну Радянському Союзу, і він виявиться втягнутим у війну на боці Німеччини як її союзник.

Міжнародна обстановка наприкінці вересня диктувала радянському керівництву конкретні форми політики стосовно країн Прибалтики, не вдаючись до територіально-політичного їх устрою. Цілком природно, що в умовах війни на перший план вийшли міркування військового характеру, щодо розміщення радянських військ і військово-морських баз у Прибалтиці з тим, щоб тримати вермахт якомога далі на захід від кордону. Становище країн, розташованих між такими протиборствуючими державами, як СРСР і Німеччина, було безнадійним.

Отже восени 1939 р. радянський уряд, діючи в рамках, визначених таємним протоколом, водночас прагнув дотримуватись зовнішніх норм міжнародного права. Свідченням цього є і форма договорів з Прибалтійськими країнами, і дотримання умов цих договорів, у всякому разі — до літа 1940 р., коли стратегічна обстановка в Європі різко змінилася.

У ті ж дні, коли укладалися договори СРСР з країнами Прибалтики, радянський уряд звернувся до уряду Фінляндії з пропозицією розпочати переговори про врегулювання низки територіальних питань. У Москві

побоювались, що територія Фінляндії може бути використана іншими країнами у війні проти СРСР.

Радянські пропозиції про укладання з Фінляндією договору, подібного до угод з країнами Прибалтики, були відхилені фінською стороною. Наразившись на спротив своїм пропозиціям, радянська сторона почала схилитись до розв'язання проблем військовими засобами.

28 листопада радянський уряд заявив, що вважає себе вільним від зобов'язань, взятих за пактом про ненапад. 30 листопада без оголошення війни війська Ленінградського округу перейшли фінський кордон. Почалася радянсько-фінська війна, яка в історії відома ще й як «зимова».

На засіданні Ліги Націй, радянський нарком іноземних справ Молотов відмовився обговорювати питання, чи демонстрував Радянський Союз перед початком агресії пакт про ненапад з Фінляндією і мирний договір 1921 р. 14 грудня Ліга Націй засудила дії СРСР і позбавила його членства у цій організації.

Погіршувались і відносини СРСР з головним партнером у Європі - Німеччиною, особливо після того, як війська вермахту у травні 1940 р. розгорнули успішний наступ у Західній Європі.

У зв'язку з цим радянський уряд у середині липня 1940 р. направив ноти керівництву Литви, Латвії та Естонії, в яких наголошував на необхідності й невідкладності сформування в них таких урядів, які могли б забезпечити «чесне проведення в життя» договорів з СРСР про взаємну допомогу. Поряд з цим було висунуто вимогу збільшити чисельність радянських військ у Прибалтиці.

У липні 1940 р. у Прибалтійських республіках відбулися вибори до парламентів, у яких більшість місць посіли представники лівих сил. Новообрані парламенти проголосили у своїх республіках радянську владу і прийняли рішення клопотати перед Верховною Радою СРСР про прийняття Радянської Литви, Радянської Латвії і Радянської Естонії до складу Радянського Союзу. У серпні 1940 р. їхнє прохання було задоволене.

Влітку 1940 р. постало гштання й про зміцнення південно-західних кордонів СРСР. Йшлося насамперед про повернення Бессарабії, що перебувала у складі Румунії. Про необхідність невідкладного вирішення цього питання Молотов заявив німецькому послу в Москві Шуленбургу 23 червня. При цьому Молотов висловив сподівання, що Німеччина не буде чинити перешкод і підтримає радянські дії. Через три дні радянський уряд передав румунському керівництву заяву, в якій містилася вимога приступити разом з Румунією до негайного вирішення питання про повернення Бессарабії, а разом з нею Північної Буковини Радянському Союзу. Уряд Румунії у відповідь на заяву дав згоду тільки на ведення переговорів з цих питань. 27 червня СРСР в ультимативній формі висунув вимогу до 28 червня очистити від румунських військ територію Бессарабії і Північної Буковини.

28 червня 1940 р. Червона Армія вступила в Бессарабію і Північну Буковину. 2 серпня на більшій частині Бессарабії і Молдавської автономної республіки, яка існувала з 1924 р. на правому березі Дністра, було створено Молдавську РСР. Північна Буковина і південні райони Бессарабії ввійшли до складу Української РСР.

Таким чином, унаслідок активної, часом агресивної, зовнішньої політики Радянський Союз зумів протягом одного року значно приростити свою територію і кількість населення за рахунок включення до свого складу Західної України, Західної Білорусії, Прибалтійських республік, Бессарабії та Північної Буковини, значною мірою зміцнити своє геостратегічне становище.

Введенням радянських військ у Прибалтику, Бессарабію і Північну Буковину було створено стратегічне передпілля на заході, на якому невдовзі розгорнуться бойові дії.

Перемога нацистської Німеччини на Заході, зміцнення геостратегічного становища СРСР, прихід до влади в Японії 22 липня 1940 р. уряду на чолі з Ф. Коноє внесли суттєві корективи у стратегію, а відповідно і зовнішньополітичні орієнтири європейських держав.

Анексія Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини викликала своєрідну політичну реакцію в Європі. Німеччина відреагувала на цю акцію негайним направленням у Румунію військової місії, що розцінювалось як провісник близької військової окупації.

Після Другого Віденського арбітражу відносини між Німеччиною і Радянським Союзом політично погіршились. На початку вересня 1940 р. німецьке керівництво поставило Молотова до відома, що надалі гарантуватимуть недоторканність румунських кордонів Німеччина та Італія.

Гітлер розумів, що для реалізації своїх агресивних намірів стосовно Радянського Союзу сподіватися на суттєву допомогу лише такого непередбачуваного союзника, як Італія, — марна надія. Тим паче, що зламати волю до боротьби англійців і схилити Британію до укладання миру Німеччині не вдалося. Тому, розпочавши підготовку до нападу на СРСР, Гітлер спрямував зовнішньополітичну діяльність на пошуки надійних союзників і залучення їх на бік Німеччини у війні проти Англії.

Сподіваючись на приєднання Японії до тристороннього пакту, Гітлер все ж відводив для неї другорядну роль у своїх планах — скувати сили Англії та її помічника США в азіатсько-тихоокеанському регіоні. Бралось до уваги й те, що сильна Квантунська армія Японії здатна стримати значне угруповання радянських військ на Далекому Сході.

За договором, Японія визнавала гегемонію Німеччини й Італії у створенні нового порядку в Європі, а ті, у свою чергу, визнавали право Японії в створенні нового порядку в східноазіатському просторі. За таким нечітким формулюванням пакту проглядалась основна спрямованість німецько-італо-японського співробітництва — використати всі засоби, для того щоб перешкодити спробам СРСР і США вступити у боротьбу проти встановлення панування агресорів у Європі й Азії. А щоб не викликати підозри радянського керівництва щодо справжніх намірів Німеччини та її союзників, договір містив окрему статтю (V), у якій зазначалося, що цей пакт не позначиться на відносинах між його учасниками і Радянським Союзом.

Намагаючись приспати пильність світової громадськості, приховати від неї справжню мету пакту трьох керівників третього рейху, німецька пропаганда представила його як договір про оборону, покликаний запобігти участі у війні США, обмежити масштаби війни, сприяти встановленню миру в усьому світі.

Справжня мета, яку ставило собі німецьке керівництво під час укладання пакту трьох, полягала не тільки в тому, щоб утримати США від вступу у війну, а й у тому, щоб створити вигідні умови для нападу на СРСР. З цією метою ще влітку 1940 р. Гітлер і Муссоліні здійснили спробу втягнути Іспанію у війну на своєму боці. Єдине, чого вдалося досягти Гітлеру й Муссоліні восени 1940 р., - це домогтися приєднання до тристороннього пакту Словаччини, Угорщини, та Румунії. Щодо Болгарії між Німеччиною й СРСР розпочалася серйозна дипломатична боротьба. У листопаді Молотов запропонував Болгарії радянські гарантії та ідею укладання пакту про взаємну допомогу. 30 листопада Болгарія відповіла відмовою.

У лютому 1941 р. Болгарія погодилася на умовляння Німеччини приєднатися до тристороннього пакту і 1 березня вона його підписала. Цього ж дня німецькі війська увійшли в Болгарію, незважаючи на протести Радянського Союзу.

Вирішивши свої основні проблеми у Європі й на Балканах, Гітлер не бачив більше перешкод для реалізації своїх планів щодо СРСР. Після провалу переговорів Ріббентропа — Молотова у листопаді 1940 р. він розпорядився підписати директиву про відмову від негайної висадки в Англії і зосередитися на підготовці до нападу на СРСР 15 травня 1941 р. Але у зв'язку з подіями в Югославії, що затримали початок операції «Барбаросса», 30 квітня її було призначено на 22 червня 1941 р. Будучи переконаним в успіхові майбутньої операції, Гітлер доручив своєму раднику Розенбергу розробити політичну структуру майбутніх загарбаних територій Радянського Союзу.

Сталінському керівництву за шість місяців, що минули після останніх переговорів у Берліні, вдалося домогтися укладання договору з Японією про нейтралітет 13 квітня 1941 р. Обидві сторони при цьому ставили собі за мету таке: СРСР — зменшити загрозу війни на два фронти, Японія — застрахуватися від конфлікту з СРСР у разі, якщо виступить війною проти Англії і США. Щодо відведення війни з Німеччиною у Сталіна не було інших засобів, як демонструвати свою вірність договорам 1939 р. Черговою демонстрацією цього стало офіційна заява радянського уряду 6 травня 1941 р. Але ці заходи радянського керівництва не змінили рішення Гітлера щодо СРСР. 22 червня 1941 р. війська вермахту вдерлися в СРСР.

З цього часу війна вступила у нову фазу, центральною подією якої у політичній літературі вважається створення антигітлерівської коаліції.

Позиція США у зв'язку з нападом Німеччини на Радянський Союз була оприлюднена в заяві державного департаменту 23 червня, а в короткому виступі 24 червня президент проголосив рішення уряду про надання йому всемірної допомоги.

Сталіна у перші дні навальний наступ нацистів та їх швидке просування в глибину радянської території настільки шокували, що він був готовий запропонувати Гітлеру новий варіант Брестського миру: міністр закордонних справ Молотов під час зустрічі з болгарським послом звернувся до нього з проханням передати в Берлін пропозицію припинити бойові дії. Натомість Сталін був готовий віддати нацистам Україну і Білорусію. Але на той момент, зважаючи на військові успіхи, Гітлер відкинув ці пропозиції. Але вже 3 липня 1941 р. у зверненні до радянського народу Сталін устами Молотова проголосив одну з цілей створення єдиного фронту народів для протидії Гітлеру.

Таким чином, прийняття Декларації об'єднаних націй та укладання договорів про союз і взаємну допомогу у війні в основному завершили процес формування антигітлерівської коаліції, ядро якої складали СРСР, Великої Британія і США. Саме цим державам у подальшому належатиме

провідна роль у вирішенні широкого кола питань європейської і міжнародної політики.

Антигітлерівська коаліція відзначалося відносно високим ступенем об'єднання сил у збройній боротьбі з ворогом. Та все ж процес вироблення коаліційної стратегії розтягнувся на кілька років, ускладнюючись суперечливими планами й інтересами, відсутністю цілковитої довіри між учасниками коаліції.

Для вироблення спільної стратегії важливе значення мала англо-американська конференція на вищому рівні у Вашингтоні у грудні 1941-січні 1942 р. за кодовою назвою «Аркадія». В основу двосторонньої угоди був покладений запропонований британською стороною документ, у якому одним з головних завдань великої стратегії оголошувалось виключення будь-яких великих операцій в Європі у 1942 р. Виснажування супротивника передбачалося здійснювати лише шляхом бомбардувань, морської блокади і підривних дій.

На цій же конференції було створено Об'єднаний Комітет начальників штабів США й Великої Британії, а в березні 1942 р. Рузвельт і Черчілль домовились про розділення бойових операцій: за США закріплювався Тихоокеанський регіон, за Великою Британією — Близький і Середній Схід та Індія. Атлантично-Європейський театр воєнних дій ставав районом спільної і рівної відповідальності.

Якщо США і Велика Британія в основному виробили структуру особистих і державних зв'язків, то стосовно СРСР вони дотримувались вичікувальної позиції.

Між тим, необхідність створення другого фронту в Європі з перших днів вступу СРСР у війну була очевидною як для широкої радянської громадськості, так і громадськості США та Англії, про що свідчать висловлені у пресі офіційні думки громадських діячів, публіцистів і неофіційно від деяких урядовців західних країн.

Вперше питання про другий фронт було поставлене більш визначено у посланні Сталіна Черчіллю 18 липня 1941 р., коли Британія була не готова форсувати протоку Ла-Манш, а США залишались невоюючою стороною.

Більш гостро радянський уряд поставив питання про відкриття другого фронту перед англійським урядом на початку вересня 1941 р. Черчілль, як і раніше, відповів, що Англія не спроможна здійснити такі дії на Заході, які дозволили б до зими відволікти німецькі сили зі Східного фронту.

Зволікання Черчілля з відкриттям другого фронту у Європі відображали його справжні цілі та стратегічні устремління, які переважали міркування про необхідність перенесення військових дій на протилежний бік Ла-Маншу. У найближчі плани Черчілля входило винищення середземноморської африканської бази супротивника, а потім вторгнення у Північну Африку.

На ґрунті невизначеності з реальним розв'язання проблеми другого фронту у взаємовідносинах між керівниками трьох союзних держав у першій половині 1943 р. виникли помітні стриманість і охолодження. Підбадьорені успішними результатами військової операції у Північній Африці, лідери Великої Британії й США запропонували Сталіну зустрітися в Марокко у січні 1943 р. для обговорення питань координації подальших військових дій. Сталін відповів відмовою, мотивуючи її здійсненням у цей час важливої операції з ліквідації німецького угруповання в районі Сталінграда.

Надія радянського уряду й громадськості на відкриття другого фронту в Європі, яка підтримувалася оманливими заявами президента США й прем'єр-міністра Великої Британії, була розвіяна рішеннями Вашингтонської конференції голів урядів США і Великої Британії, що відбулася у травні 1943 р. Головна ухвала, яку прийняли учасники конференції, стосувалася висадки англо-американських військ у Західній Європі. Рішенням з цього питання вторгнення у Францію відкладалося ще на один рік і намічалось на 1 травня 1944 р. Разом з тим Вашингтонська конференція схвалила план висадки

союзницьких військ у Сицилії з метою виведення Італії з війни, а також плани повітряних бомбардувань Німеччини та операцій на Тихому океані.

Чергова англо-американська конференція цього разу відбулася у Квебеку (Канада) 12-24 серпня 1943 р. Вона проходила за сприятливіших умов. На початку серпня неминучість військового краху Німеччини стала очевидною: битва під Курськом змінила свій характер — від оборонної з боку радянських військ до успішного контрнаступу проти потужних сил вермахту. В останній день конференції були остаточно прийняті пропозиції об'єднаної ради начальників штатів щодо вторгнення у Північно-Західну Францію. Саме операція вторгнення «Оверлорд» оголошувалася головним американо-англійським наступом на суходолі і в повітрі проти європейських держав. День початку операції визначався на 1 травня 1944 р.

Передбачення урядів Великої Британії й США щодо можливих дій нового керівника уряду Італії підтвердилися. Всупереч офіційній заяві про продовження війни на боці Німеччини, Бадольо таємно почав у переговори з представниками Англії й США про перемир'я, «Короткі умови» якого були підписані 3 вересня.

За домовленістю з Бадольо англо-американські війська майже безперешкодно висадилися на півдні Італії. У відповідь німецькі війська, що перебували в Італії, 28 вересня почали окупацію країни. На зайнятій ними північній частині було створено так звану республіку Сало на чолі з визволеним гітлерівцями від арешту Муссоліні. Південною частиною Італії управляв уряд Бадольо, який оголосив війну Німеччини і діяв під контролем англо-американської військової адміністрації.

Подібні заходи чинили застрашливий вплив на правлячу верхівку німецьких сателітів, які не тільки відмовлялися від спільних пропозицій урядів союзних держав вийти з війни на боці Німеччини, а навпаки, збільшили чисельність своїх військ на радянсько-німецькому фронті (Угорщина, Румунія, Болгарія, Фінляндія).

За такої ситуації змусити названих союзників Німеччини відмовитися від продовження війни могли лише відкриття США й Англією другого фронту в Європі та нові нищівні удари Червоної Армії.

Вироблення й прийняття СРСР, США й Великою Британією спільних рішень про повоєнне врегулювання, як і про військову взаємодію, відбувалося з великими труднощами з огляду на серйозні розбіжності їх інтересів у Європі й інших районах світу. Об'єднуючись прагненням до військового розгрому агресорів, кожна з цих держав мала власні далекоглядні цілі.

Позиція й цілі Радянського Союзу у загальній формі було викладено у промові Сталіна 3 липня 1941 р.: ліквідація небезпеки в радянській країні у зв'язку з нападом на неї Німеччини, звільнення радянської території, надання допомоги народам окупованих європейських країн, спільна з народами Європи і Америки боротьба за свободу. В особистому посланні Черчіллю від 8 листопада 1941 р. він запропонував дійти згоди стосовно як цілей війни, так і планів організації світу та укладення між СРСР і Англією угоди про взаємну допомогу, що стане запорукою ясності у взаємовідносинах і взаємної довіри.

Практична підготовка повоєнного врегулювання і мирних переговорів в СРСР почалася з осені 1943 р., коли ініціатива у військових діях проти Німеччини остаточно закріпилася за радянським військовим командуванням. Радянськими планами передбачалося визволення народів Європи від нацистських загарбників і сприяння їм у відновленні своїх національних держав; встановлення в Європі такого порядку, який повністю виключав би можливість нової агресії з боку Німеччини; розвиток тривалого економічного, політичного й культурного співробітництва народів Європи.

Західні союзники в роки війни співпрацювали з СРСР у різних формах, проте у їхній політиці простежувалося прагнення до обмеження військової допомоги й міжнародного впливу радянської держави. Тривале зволікання з відкриттям другого фронту свідчило про розрахунки США й Англії максимально применшити її роль також у повоєнному облаштуванні світу.

При цьому повоєнні цільові настанови американських і британських правлячих кіл, у свою чергу, суттєво відрізнялись одна від одної.

До інтересів Англії входила реставрація колишніх політичних режимів, відновлення вигідного для себе балансу сил у континентальній Європі та в Азії, позицій провідної світової й колоніальної держави. Однак поспішати з оприлюдненням своїх повоєнних планів британський уряд не поспішав, вичікуючи наслідків боротьби з країнами фашистського блоку, передусім на радянсько-німецькому фронті.

У Сполучених Штатах Америки виробленням їх політичної позиції щодо проблем повоєнного облаштування світу займалася неурядова організація — Рада з питань зовнішніх зносин, а після вступу США у війну основне планування зосередилось у держдепартаменті, при якому було створено Дорадчий комітет з питань зовнішньої політики. США готувалися відігравати роль лідера на міжнародній арені після закінчення Другої світової війни. Інструмент для забезпечення американського панування президент і його прихильники вбачали у новій ширшій і досконалішій порівняно з Лігою Націй міжнародній організації.

Сфера повоєнних інтересів США охоплювала Європу, Азіатсько-Тихоокеанський регіон та інші регіони світу. В їх програму глобальної стратегії та політики вписувалися вимоги про встановлення міжнародної опіки над володіннями колоніальних держав.

Конференція міністрів закордонних справ СРСР, США і Великої Британії відбулася у Москві 19-30 жовтня 1943 р. її значення зумовлене тим фактом, що вперше за розглядуваний період відбулася спільна нарада міністрів головних держав антигітлерівської коаліції. Але головне її значення у тому, що на ній було розглянуто широке коло важливих питань і прийнято блок документів, що визначали характер і зміст військового і політичного співробітництва союзних держав у подальшому веденні війни та у розв'язанні проблем повоєнного устрою світу.

Московська конференція одностайно зробила важливий крок щодо визнання Китаю четвертим рівноправним партнером. Прийнята на конференції Декларація чотирьох держав, підписана Молотовим, держсекретарем Хеллом, Іденом і послом Китаю в СРСР, засвідчила особливу роль названих держав у питаннях міжнародної безпеки, згода і співробітництво між якими усували можливість серйозного конфлікту світового масштабу в майбутньому.

Декларація трьох держав щодо Італії забезпечувала умови її демократичного розвитку, відновлення демократичних прав італійського народу, у тому числі права обирати свою власну форму правління. Декларація трьох держав щодо Австрії визнавала приєднання її до Німеччини 15 березня 1938 р. незаконним актом, що стало підставою головним державам антигітлерівської коаліції виступити за свободу і незалежність Австрії.

Своїми постановами Московська конференція міністрів закордонних справ створила сприятливу атмосферу для подальшого розвитку міжнародного співробітництва, що засвідчило її рішення про зустріч найближчим часом голів урядів трьох держав у Тегерані.

Отже, рішення про відкриття другого фронту було нарешті прийняте, а дії союзних збройних сил у Західній Європі та Червоної Армії на радянсько-німецькому фронті узгоджені за термінами і цілями. Західні союзники підписали документ, що містив рішення США та Англії розпочати вторгнення через Ла-Манш у травні 1944 р.

Другим питанням, стосовно якого Тегеранська конференція не прийшла до остаточної думки, було питання про створення нової міжнародної організації.

По завершенні конференції були опубліковані офіційне комюніке та декларація трьох держав по Ірану. У декларації визнавався вклад Ірану в справу ведення війни проти спільного ворога, висловлювалося розуміння

бажання іранського уряду зберегти незалежність, суверенітет і недоторканність Ірану.

Основні рішення Каїрської конференції були прийняті під час першої зустрічі і знайшли відображення в оприлюдненій 1 грудня 1943 р. декларації керівників трьох держав, яка стала основою для подальшого розвитку подій на Далекому Сході. Вона проголошувала мету війни, яку вели там три держави, — завдання поразки Японії і покарання її за агресію. Автори декларації заявляли, що не прагнуть будь-яких завоювань для себе, і всупереч своїй попередній політиці поступок Японії виступають за позбавлення цієї країни її загарбунків.

Отже, Тегеранська і Каїрська конференції завершили період боротьби за створення другого фронту в Європі. Наприкінці 1943 р. після тривалих і гострих дискусій були нарешті прийняті рішення, намічені основи планів узгоджених операцій і організації збройних сил для ведення війни в Європі і призначений верховний командувач для проведення операцій «Оверлорд».

1944 р. ознаменувався новими успіхами Червоної Армії. В середині січня 1944 р. розпочався наступ двох радянських фронтів з метою ліквідації блокади Ленінграда, наслідком якого стала ліквідація ворожого угруповання. У ході подальшого наступу, який тривав до кінця лютого, було звільнено від окупантів значні території Ленінградської та Калінінської областей, радянські війська ввійшли на територію Естонії.

Успішно розгорталися бойові операції й на південно-західному напрямку. У ході кількох великих операцій радянські війська звільнили від окупантів Правобережну Україну і наприкінці березня вийшли на кордон з Румунією. У квітні 1944 р. Червона Армія розпочала боротьбу за Крим, а в середині травня м. Севастополь і весь півострів було очищено від окупантів.

За цих умов проблема відкриття другого фронту в Європі набирала нового звучання. Тому в січні 1944 р. розпочалася активна підготовка англо-американських військ до вторгнення у Північну Францію та допоміжного удару в Південній Франції.

Подальший хід подій поставив головні держави антигітлерівської коаліції перед необхідністю вирішення багатьох завдань, як визначених на конференціях переломного періоду війни, так і нових, що випливали з факту невідворотної близької поразки Німеччини.

Успішний хід бойових дій армії союзних держав на всіх фронтах проти держав Осі у 1944 р. стрімко наближав війну до завершення.

Результати конференції в Думбартон-Оксі є показовими щодо можливості розв'язання багатьох складних міжнародних проблем шляхом переговорів. Толерантність під час переговорного процесу і прагнення її учасників - представників США, СРСР і Великої Британії — знайти спільну позицію великих держав з усіх основних питань забезпечили успішні результати цієї конференції.

Крім проблеми одностайності, конференції в Думбартон-Оксі не вдалося розв'язати й проблему щодо прийняття до ООН, порушену Радянським Союзом. Основна пропозиція, висунута радянською делегацією на конференції, передбачала участь у міжнародній організації всіх радянських республік. Проте заперечення західних держав проти участі радянських республік у міжнародній організації були настільки категоричними, що розв'язання цієї проблеми в Думбартон-Оксі стало неможливим.

Робота Ялтинської (Кримської) конференції розпочалася 4 лютого 1945 р. з узгодженням начальниками штабів трьох великих держав подальших військових дій з метою остаточного розгрому спільного ворога. В ході дискусій було детально сплановано і узгоджено строки, розміри і координацію нових і потужних ударів союзними арміями по Німеччині, які наблизять її та гітлерівське керівництво до остаточного краху.

У рішеннях конференції було передбачено окупацію Німеччини з розрахунку, що кожна з великих держав окупуватиме особливу зону країни, та створення Центральної Контрольної Комісії з чотирьох членів, які представляють Францію, США, Велику Британію та Радянський Союз.

Окупація Німеччини за задумом учасників Ялтинської конференції повинна стати одним із засобів досягнення головної мети великих держав — знищення німецького мілітаризму й нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не буде спроможною порушити мир усього світу.

Особливе місце в роботі Ялтинської конференції посіли питання, пов'язані зі створенням нової міжнародної організації. Як відомо, робота конференції в Думбартон-Оксі, яка підготувала проект статуту ООН, мала позитивний результат щодо узгодження низки питань стосовно структури і компетенції нової організації. Проте залишалися питання, розгляд яких було винесено на Ялтинську конференцію. Одним з них було питання прийому країн-членів до нової міжнародної організації. Ялтинська конференція схвалила вироблені у Думбартон-Оксі проекти і постановила скликати 25 квітня 1945 р. в м. Сан-Франціско Установчу конференцію Організації Об'єднаних Націй, причому учасниками конференції могли стати всі держави, які оголосили війну Німеччині й Японії до 1 березня 1945 р. Було досягнуто домовленості, що засновниками й членами ООН поряд з СРСР будуть Українська РСР та Білоруська РСР.

Капітуляція Німеччини 8 травня 1945 р. зумовила необхідність подальших кроків у справі врегулювання європейських питань, ліквідації наслідків війни і встановлення миру на основі відповідних міжнародних угод. В умовах, породжених капітуляцією, потреба нових рішень набула надзвичайної гостроти. У рамках міжнародного співробітництва періоду війни, насамперед тісного співробітництва трьох великих держав, було прийнято низку рішень після капітуляції, які заклали основу для детальніших і конкретних постанов. Одним з перших міжнародних актів, прийнятим після капітуляції, була декларація від 5 червня 1945 р. про поразку Німеччини і про взяття на себе верховної влади чотирма союзними державами, а також заява про зони окупації та про утворення контрольного механізму в Німеччині.

Атомне бомбардування американцями японських міст Хіросіми і Нагасакі та вступ у війну Радянського Союзу вирішили результат війни на

Далекому Сході й у азіатсько-тихоокеанському регіоні. 2 вересня 1945 р. у Токійській затоці на борту американського лінкора «Міссурі» під головуванням головнокомандувача союзними військами генерала Макартура відбулося підписання Акту про капітуляцію Японії. З капітуляцією Японії завершилась Друга світова війна.

Розгром Німеччини і Японії та їх сателітів став результатом узгодженої і спрямованої на перемогу зовнішньої політики та військової взаємодії великих держав, що знайшли своє втілення у рішеннях конференцій, проведених керівниками урядів, зокрема у рішеннях Ялтинської та Потсдамської конференцій. Саме їм належить особлива роль у створенні фундаменту повоєнної системи міжнародних відносин у світі та його мирного облаштування.

Лекція 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».

Короткий зміст.

Після Другої світової війни склалася принципово нова система міжнародних відносин, яка від притаманної їй до того багатополарності доволі швидко трансформувалася в біполярну. Остаточо цей процес завершився наприкінці 1940-х років, коли СРСР, як і США, став ядерною державою і сформував навколо себе пояс держав-сателітів у Центрально-Східній Європі.

Всередині капіталістичної системи відбулися істотні зрушення. Фашистські держави — Німеччина, Італія, Японія та їх союзники були розгромлені; Англія і Франція — відкинуті назад; США, збагатившись на військових поставках, стали незаперечним лідером світового капіталізму.

За роки війни територія США не постраждала, людські втрати не перевищували 400 тис. осіб. Водночас населення США за воєнні роки зросло з 131 до 140 млн. осіб. Обсяг валового національного продукту збільшився з 90,5 млрд. дол. у 1939 р. до 211,9 млрд. у 1945 р. До кінця війни під

контролем США перебувало 80% золотого запасу капіталістичного світу. У 1947 р. США контролювали 59% світових запасів нафти, третину її світового експорту. В 1948 р. на США припадало 41 % світового виробництва товарів та послуг, 50 % машинного парку. У 1949 р. дохід на душу населення у США дорівнював 1453 дол. порівняно з 320 дол. у Західній Німеччині, 482 — у Франції та 773 — у Великій Британії. Маючи у своєму розпорядженні найбільший військово-морський флот, найпотужнішу авіацію, ядерну зброю, США могли здійснювати воєнні операції по всьому світу.

Зовсім іншим було становище другого лідера антигітлерівської коаліції — СРСР. За роки війни на полях боїв та на окупованих територіях загинуло понад 27 млн. людей, десятки мільйонів стали каліками. Кількість населення СРСР скоротилася зі 194 млн. у 1940 р. до 170 млн. у 1945 р. У руїнах лежало 1710 міст, понад 70 тис. сіл. У ході боїв було зруйновано понад 6 млн. будинків, 25 млн. людей залишилися без притулку. Було знищено майже 32 тис. заводів і фабрик, 65 тис. км залізниць, затоплено і підірвано понад 1100 шахт. Загальний рівень промислового виробництва в районах, що були ареною жорстоких боїв, становив у 1945 р. лише 30% довоєнного. Обсяг продукції сільськогосподарського виробництва в 1945 р. становив лише 50 % показників 1940 р. У цілому радянська держава за роки війни втратила майже третину свого національного багатства.

Прийнята в Ялті Декларація про визволену Європу, а також інший підсумковий документ «Єдність в організації миру, як і у веденні війни» фактично створили ту модель мирних міжнародних відносин, що якнайкраще відповідала потребам світового розвитку.

Остаточне формування нової конфігурації повоєнних міжнародних відносин довершувалося на Потсдамській конференції лідерів трьох великих держав, що проходила з 17 липня до 2 серпня 1945 р. Головною сферою обговорень були європейські справи, передусім вирішення «німецького питання», від чого значною мірою залежали як контури, так і сама сутність повоєнного європейського устрою. Досягнуті в Потсдамі домовленості

зафіксували об'єктивне співвідношення сил та інтересів провідних країн антигітлерівської коаліції. На думку багатьох дослідників, не цілком коректним є твердження, що з плином десятиліть вони остаточно втратили свій сенс. Адже територіальний устрій у більшості частин Європи залишається в основному таким, яким його було встановлено в Потсдамі.

Головні учасники Ялтинської та Потсдамської конференцій створили новий біполярний світ, у якому кожен із них мав найкращим чином облаштуватися сам і облаштувати своїх союзників. Водночас ялтинсько-потсдамська система передбачала такий світопорядок, який міг забезпечити мирне співіснування, взаємодію та більш-менш пристойні умови існування для членів світового співтовариства, включаючи й переможені держави.

Вагомі поправки до біполярної системи були внесені поступовим перетворенням Японії та ФРН на могутні економічні держави, Китаю - на ядерну державу, а також створенням ОПЕК - Організації країн - експортерів нафти, які прагнули звільнитися від економічного диктату індустріальне розвинутих держав.

Біполярність міжнародних відносин підривалася з відродженням націоналізму. Шарль де Голль, успішно використавши ідею величі Франції, зумів значно зміцнити самостійність своєї країни в межах начебто єдиного західного світу. В середині 1960-х років Франція вийшла з військової організації НАТО, що примусило американські війська залишити її територію.

У цьому аспекті суттєве значення мало також створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке згодом перетворилося на самостійний центр прийняття економічних і політичних рішень. Подальшій ерозії ідеології біполярного світопорядку сприяло й посилення протистояння між Північчю і Півднем.

Згідно з рішенням Потсдамської конференції було створено Раду міністрів закордонних справ (РМЗС) п'яти великих держав - СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю для підготовки мирних угод з Італією,

Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією. Для погодження питань, пов'язаних з мирними договорами, з 29 липня по 15 жовтня 1946 р. у Парижі проходила мирна конференція за участю 21 держави. Найбільш гострі проблеми мирних договорів (які не вдалося розв'язати на Паризькій конференції) було узгоджено на сесії РМЗС, що проходила з 4 листопада по 12 грудня 1946 р. у Нью-Йорку.

Мирні угоди з Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією та Фінляндією були підписані 10 лютого 1947 р. Кожна з угод містила преамбулу, а також територіальні, політичні, військові, економічні, репараційні постанови. В преамбулі мирної угоди проголошувалося про припинення стану війни й фіксувалося зобов'язання союзних держав підтримати звернення країни, з якою укладено угоду, про прийняття її до Організації Об'єднаних Націй.

Італія відмовлялася від усіх своїх колоній, знищувала військові укріплення на кордонах, обмежувала чисельність збройних сил. Місто Трієст з навколишньою територією перетворилось на вільну територію Трієст. Італія сплачувала СРСР репарації в розмірі 100 млн. дол.

Територіальні пункти мирної угоди з Угорщиною, крім передання Румунії Північної Трансільванії, передбачали також передання Чехословаччині трьох сіл на південному березі Дунаю для розширення порту Братислава. Угорсько-чехословацький кордон встановлено в межах, які існували на 1 січня 1938 р. Рішення Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. про приєднання до Угорщини південних районів Словаччини й Закарпатської України було проголошено недійсним. Новий кордон між Угорщиною і СРСР збігався з кордоном між Угорщиною і Закарпатською Україною, який існував до ухвалення Віденським арбітражем рішення від 2 листопада 1938 р.

Фінляндія передавала СРСР на півночі область Петсалу (Печенга), а також в оренду на 50 років військово-морську базу Порскала-Удд у Фінській затоці. Кордони Болгарії було залишено без змін; Південна Добруджа,

втрачена Румунією за угодою у Крайові у вересні 1940 р. на користь Болгарії, лишилася у складі Болгарії. Румунія, Фінляндія сплачували СРСР по 300 млн. дол. репарацій у вигляді поставки товарів, Угорщина — 200 млн. дол. Передбачалося виведення окупаційних військ з територій цих держав, крім Угорщини та Румунії, де залишались радянські війська.

Мирні договори з Німеччиною та Японією не були розроблені на той час і їх розгляд було відкладено. Тимчасово в Німеччині, Австрії, Японії, Кореї вводились окупаційні режими країн-переможців. Так, Німеччина, Австрія, міста Берлін і Відень були поділені на чотири окупаційні зони Англії, США, СРСР та Франції. Метою окупації Німеччини проголошувалось відродження єдиної країни, від якої ніколи б не було загрози війни, ліквідація небезпечних для збереження миру державних, політичних і воєнних структур.

Проблема Австрії в повоєнних міжнародних відносинах була вирішена підписанням 15 травня 1955 р. у Відні Державної угоди. Австрія відновлювалась як суверенна, незалежна й демократична держава в кордонах, що існували на 1 січня 1938 р. Політичні гарантії незалежності Австрії забезпечувалися заявою великих держав і заборонаю на політичний і економічний союз із Німеччиною у будь-якій формі. Цього ж дня було розпущено Союзницьку раду у Відні й почалося виведення окупаційних військ, яке завершилося 25 жовтня 1955 р. 26 жовтня австрійська Національна рада ухвалила конституційний закон про постійний нейтралітет на зразок Швейцарії.

4—8 вересня 1951 р. у Сан-Франциско (США) проходила конференція за участю 51 країни світу. Цікаво, що КНР (Китайська Народна Республіка), КНДР (Корейська Народна Демократична Республіка) і ДРВ (Демократична Республіка В'єтнам) не були запрошені на конференцію, а Індія і Бірма відмовилися від участі через недоліки проекту договору. Таким чином, країни, які найбільше постраждали від японської агресії, не брали участі в роботі конференції. Радянська делегація виявила активність під час

обговорення проекту мирного договору з Японією, але більшість її поправок було відхилено. 8 вересня 1951 р. 48 держав підписали Сан-Франциський договір з Японією. Делегації СРСР, Польщі і Чехословаччини відмовились від підписання договору.

Договір оголошував про припинення стану війни з Японією. Остання визнавала незалежність Кореї, відмовлялась від Курильських островів, Південного Сахаліну, Тайваню, Пескадорських островів. США встановили свою опіку над низкою японських островів в Тихому океані. За США зберігалось право тримати війська на території Японії, створювати там свої військові бази, частково контролювати японську економіку. В цілому Сан-Франциський мирний договір закріпив залежне становище Японії від США.

З 1955 р. тривали переговори між СРСР і Японією про відновлення радянсько-японських відносин. Вони завершилися підписанням 19 жовтня 1956 р. спільної радянсько-японської Декларації, відповідно до якої між двома країнами припинявся стан війни і відновлювалися дипломатичні відносини. Переговори про укладення мирного договору між СРСР і Японією тривали протягом десятиліть, але позитивного результату не дали. Ця проблема перейшла у спадок до дипломатії Російської Федерації.

Конференція у Сан-Франциско проходила з 25 квітня по 26 червня 1945 р., її головною метою було заснування Організації Об'єднаних Націй. У роботі конференції брали участь 282 делегати з 50 країн світу, 1,5 тис. радників, експертів.

25 червня 1945 р. Статут ООН було einstimmig схвалено, а наступного дня — 26 червня — офіційно підписано представниками 50 країн-фундаторів ООН. Пізніше Статут підписала також Польща, ставши 51 членом-фундатором ООН.

24 жовтня 1945 р. після ратифікації Статуту ООН п'ятьма великими державами — СРСР, США, Англією, Францією, Китаєм, а також більшістю держав-учасниць конференції у Сан-Франциско він набрав чинності. День 24 жовтня щорічно відзначається як День Організації Об'єднаних Націй.

Зростання непорозумінь між країнами Заходу на чолі зі США та державами, які об'єднались навколо СРСР і проголосили курс на побудову соціалізму, привело до формування двох ідеологічних і воєнно-політичних блоків, які вступили у протиборство один з одним. Настав період різкого загострення міжнародних відносин, який увійшов в історію під назвою «холодна війна». Головними причинами «холодної війни» були:

- перетворення США та СРСР на наддержави і виникнення між ними гострих суперечностей з проблем повоєнного влаштування світу;
- розкол світу та створення «соціалістичного табору» і «капіталістичного оточення»;
- встановлення радянської моделі тоталітарного суспільства в країнах Східної Європи;
- боротьба за сфери впливу між СРСР та США.

Поняття «холодна війна» включає в себе пропагандистку війну, активну участь у регіональних конфліктах, боротьбу за вплив на країни «третього світу», економічну війну, гонку ракетно-ядерних та космічних озброєнь, боротьбу розвідувальних служб, ідеологічні диверсії, глобальне військове протистояння, стратегію взаємного ядерного залякування, протистояння воєнно-політичних блоків.

Хронологічно «холодну війну» поділяють на два основних періоди: 1) 1946-1975 рр.; 2) 1979 - кінець 1980-х років.

Точками відліку «холодної війни» традиційно вважаються три історичні події: промова Й. Сталіна на зборах виборців (1946 р.), фултонська промова У. Черчілля (1946 р.) та проголошення «доктрини Трумена» (1947 р.).

У своїй промові перед виборцями 9 лютого 1946 р. Сталін закликав радянський народ до нових жертв заради зміцнення обороноздатності держави. Водночас жодного слова не було сказано про можливості співпраці із Заходом. Варто підкреслити, що в передвиборному зверненні ЦК ВКП(б)

від 2 лютого 1946 р. співпраця з союзниками визначалась як головна складова повоєнного устрою світу.

Провідні західні країни відповіли гострими випадками на адресу СРСР. Однією з найпомітніших подій в цьому контексті стала промова колишнього прем'єр-міністра Великої Британії У. Черчілля, з якою він виступив 5 березня 1946 р. у Вестмінстерському коледжі м. Фултон штату Міссурі (США) в присутності президента Г. Трумена. У своїй промові У. Черчілль звинувачував СРСР в агресивності і тиранії. Стверджуючи, що СРСР відокремив Східну Європу від усього світу «залізною завісою», він запропонував створити для боротьби проти Радянського Союзу і комунізму «асоціацію народів, які розмовляють англійською мовою», яка б володіла ядерною зброєю і могла б сподіватися на воєнну перевагу над СРСР. Багато дослідників вважають фултонську промову Черчілля початком «холодної війни».

Важливою складовою курсу «холодної війни» стала так звана «доктрина Трумена», яку президент США проголосив у конгресі 12 березня 1947 р. У своїй промові він виклав власне бачення концепції «стримування». Щоб відвернути загрози просування комунізму на Захід, лідер США закликав удатися не до збройної сили, а до ефективної фінансової допомоги країнам, де існувала небезпека посилення лівих. Г. Трумена запропонував надати Туреччині та Греції допомогу 400 млн. дол., спрямовану передусім на перебудову збройних сил. Так було визнано, що інтереси безпеки США вимагають «стримування» СРСР та його союзників. У своєму посланні конгресу, крім усього іншого, Трумен охарактеризував зміст суперництва між США та СРСР як конфлікт між демократією й тоталітаризмом.

«Холодна війна» ще не стала справжньою війною, але чітко визначилося глобальне протистояння двох наддержав, яке призвело до консолідації союзників СРСР і США в межах двох таборів, що протистояли один одному.

Конфронтаційний характер відносин по лінії Захід—Схід унеможлиблював відбудову зв'язків із західноєвропейськими країнами. Тому нагальною потребою став пошук нових зовнішньоекономічних партнерів. У січні 1949 р. у Москві було скликано нараду представників країн радянського блоку (Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Чехословаччина та СРСР), на якій було вирішено створити Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ). Пізніше до РЕВ були прийняті Албанія, НДР, Монголія та інші держави. Таким чином, протистояння в економічній сфері поглибилось. Економічні, торговельні, культурні зв'язки по лінії Захід-Схід швидко згортались.

4 квітня 1949р. 12 держав (Англія, Бельгія, Голландія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали у Вашингтоні договір про створення Північно-Атлантичного пакту - військово-політичного блоку НАТО. Учасники договору зобов'язувалися надавати допомогу один одному у разі загрози «політичній незалежності або безпеці» будь-якої з договірних сторін. «Нападаючою стороною» був СРСР й інші країни соціалізму. На підставі цієї й наступних угод США розмістили свої збройні сили в більшості країн-учасниць блоку НАТО.

Згодом, у 1950-ті роки, за ініціативою США було створено воєнно-політичні блоки в Азії - СЕАТО і СЕНТО. Організація договору Південно-Східної Азії - СЕАТО - виникла в 1954 р. в Манілі (Філіппіни). До її складу увійшли США, Англія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни, Таїланд, Пакистан. У 1955 р. було створено блок СЕНТО, як Багдадський пакт, який підписали представники Великої Британії, Турції, Іраку, Пакистану, Ірану.

Після того, як у травні 1955 р. до складу НАТО увійшла ФРН і західні німці отримали дозвіл на створення 500-тисячної армії, країни соціалістичного табору скликали конференцію у Варшаві. 14 травня 1955 р. СРСР, Албанія, Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія і Чехословаччина створили Організацію Варшавського Договору (ОВД). Його учасники брали на себе зобов'язання утримуватися від погрози силою чи її

застосування. Важливе значення мало зобов'язання всіх учасників договору в разі нападу на одного чи кількох з них надати стороні, що постраждала, негайну допомогу всіма можливими засобами, включаючи застосування збройної сили.

Нормалізація радянсько-югославських відносин відбулася по смерті Й. Сталіна у травні 1953 р. Почали нормалізувати відносини з Югославією й інші країни Центрально-Східної Європи.

4 листопада 1956 р. розпочалося повторне радянське воєнне втручання в угорські події. Радянські війська зайняли Будапешт, великі міста країни. Революція угорського народу була придушена силою. І. Надя заарештували. У 1958 р. після судового процесу над І. Надем та його соратниками всіх їх було страчено. Новий угорський уряд очолив Я. Кадар. Війська Радянської Армії залишалися в країні. В період з 23 жовтня 1956 р. до січня 1957 р. з угорської сторони загинуло 2502 особи, з радянської — померли від ран, пропали безвісти 720 осіб. Лише в січні 1957 р. вдалося припинити загальний страйк підприємств. У перші місяці після придушення повстання країну залишило 200 тис. осіб, переважно молодь, провідні фахівці та науковці.

Наприкінці 1960-х років у Чехословаччині за перебування при владі А. Новотного почався рух до реформ. Проте їх темпи не задовольняли реформаторів, і в січні 1968 р. першим секретарем КПЧ був обраний О. Дубчек. Програма Дубчека, особливо щодо запровадження елементів ринкової економіки, налякала Москву, яка вбачала у цій програмі «зраду засад ладу соціалізму». Самі ж чехословацькі реформатори наголошували на тому, що їхні реформи мають на меті створення нового обличчя соціалізму, як тоді говорили «соціалізму з людським обличчям».

У грудні 1968 р. був підписаний Договір між СРСР і ЧСРСР про розміщення радянських військ у Чехословаччині. Інші країни ОВД вивели свої війська з країни.

У квітні 1969 р. до керівництва країною прийшов Г. Гусак. Очолюваний ним процес так званої «нормалізації», змістом якого стало

повернення до старих методів управління, призвів до подальшої стагнації чехословацької економіки. Було здійснено широку «чистку» КПЧ з вилученням майже 500 тис. її членів. За цим відбулася позагласна заборона на професійну діяльність представників інтелігенції - прихильників реформи.

Нове керівництво КПЧ кваліфікувало дії держав ОВД як «акт інтернаціональної допомоги». Ця оцінка зберігалася протягом 20 років. Тільки у 1990 р. керівництво партії визнало, що 1968 р. в Чехословаччині не було загрози соціалізму і тим більше потреби введення військ союзних держав.

У повоєнний період німецька проблема неодноразово була причиною загострення міжнародних відносин. Рішення Берлінської (Потсдамської) конференції мали суперечливий характер. З одного боку, в Німеччині необхідно забезпечити демократичні свободи, введення принципу виборності влади і, що дуже важливо, створити централізований німецький уряд, який мав ухвалити документ про мирне врегулювання. А з другого — Потсдамська угода фактично зафіксувала поділ Німеччини на три західні (американську, англійську, французьку) та східну (радянську) зони окупації.

Представники США та Великої Британії 2 грудня 1946 р. у Вашингтоні підписали угоду про економічне та адміністративне об'єднання американської та англійської окупаційних зон і створення так званої Бізонії. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція, а Бізонія трансформувалася в Тризонію.

У 1948 р. припинила свою роботу Союзна Контрольна Рада в Німеччині, що була створена згідно з рішеннями Потсдамської конференції. На Лондонській нараді 1948 р. представниками США, Англії та Франції з державами Бенілюксу без СРСР було вирішено питання про скликання у Західній Німеччині установчих зборів для підготовки конституції, проведення грошової реформи і введення Західної Німеччини в зону дії американського плану економічної допомоги — плану Маршалла. Збройні

сили союзників мали залишатись на німецькій території до досягнення єдності Німеччини.

Радянська військова адміністрація Східної Німеччини і Східного Берліна, враховуючи безпеку дестабілізації валюти і господарства у своїй зоні окупації (в результаті проведення реформ у Західній Німеччині), ввела транспортні обмеження у пересуванні в Берлін та між Західною і Східною Німеччиною. Цим самим населення Західного Берліна було поставлене в скрутні умови: не вистачало продовольчих товарів і предметів першої потреби.

Берлінська криза 1948-1949 рр. була спричинена геополітичними, ідеологічними і психологічними чинниками. Основний прорахунок радянського керівництва полягав у недооціненні фінансово-економічних і військово-технічних можливостей Заходу, його рішучості домагатися реалізації курсу на створення західнонімецької держави.

Згодом кризу було врегульовано за столом переговорів ціною розколу Німеччини. 23 травня 1949 р. військовими губернаторами союзних держав було схвалено Основний Закон Західної Німеччини. Ця дата вважається днем створення ФРН.

Першим канцлером ФРН став семидесятитрирічний Конрад Аденауер. Він перебував при владі до 1963 р. Уряд Аденауера однозначно орієнтувався на США і на цінності західної демократії. У 1952 р. він відкинув план СРСР про об'єднання Німеччини.

На Паризькій нараді дев'яти держав — США, Англії, Франції, Канади, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, що відбулася у жовтні 1954 р., було прийнято рішення про вступ ФРН у Західноєвропейський союз і НАТО. Паризькі угоди передбачали скасування окупаційного режиму у ФРН, у свою чергу уряд ФРН оголосив про те, що він ніколи не вдаватиметься до сили для об'єднання Німеччини або зміни існуючих кордонів. Західнонімецька держава взяла на себе зобов'язання не виробляти атомної, бактеріологічної та хімічної зброї.

Паризькі угоди набули чинності після всіх передбачених формальностей 5 травня 1955 р. ФРН здобула суверенітет на засадах нової версії Загальної угоди. 7 травня вона вступила до ЗСС, 9 травня — до НАТО, що завершило розкол Європи на два ворожі табори.

Від самого початку НДР перебувала в зоні впливу СРСР. У липні 1952 р. II Конференція СЄПН ухвалила рішення про початок будівництва «основ соціалізму» за радянською схемою: індустріалізація, колективізація, культурна революція.

Для НДР однією з найболючіших була проблема Західного Берліну, який був відкритим анклавом ринкової економіки у центрі планової, і цим користувалися його мешканці (2 млн. осіб), скуповуючи дешеві продовольчі й інші товари. Втрати НДР за двадцять років відкритості кордонів становили 120 млрд. марок. Західний Берлін став «вікном», через яке у ФРН від'їжджали мешканці НДР. До 1961 р. виїхало майже 2 млн. осіб.

У планах військового командування НАТО і ОВД Західний Берлін розглядався як база для майбутньої «армії вторгнення», як найвірогідніше місце початку нової світової війни. Берлін став місцем дії майже 60 розвідувальних служб різних країн світу.

Лідери СРСР і НДР знайшли «нестандартний вихід» з «берлінської кризи». У ніч з 12 на 13 серпня 1961 р. навколо Західного Берліна був споруджений мур довжиною 46 км і висотою 4 м. Берлінський мур складався з двох мурів, між якими пролягла прикордонна смуга від 150 до 8 м завширшки. Було збудовано 25 патрульно-пропускних пунктів і обладнано 245 вогневих позицій.

У 60-х роках ХХ ст. німецька проблема залишалась актуальною і суттєво впливала на розвиток міжнародних відносин.

Невід'ємним атрибутом політики «холодної війни» в повоєнний період були регіональні війни та конфлікти, їх виникнення і розгортання зумовлювались як економічними, політичними й ідеологічними чинниками, так і прагненням колишніх метрополій повернути втрачені колонії.

Найбільш гострим і небезпечним регіональним конфліктом стала Карибська криза 1962 р. Вона мала характер глобального світового конфлікту між головними ядерними державами і очолюваними блоками і в цьому розумінні не була власне регіональною кризою.

У 1959 р. на Кубі в результаті революції було повалено диктатуру генерала Батісти і до влади прийшли повстанські сили на чолі з Ф. Кастро. Протягом 1960-1961 рр. активно розвивались торговельно-економічні та політичні відносини між СРСР і Кубою. Проникнення СРСР на американський континент і прорадянська орієнтація режиму Кастро занепокоїли уряд США, який організував збройну інтервенцію на Кубу. Але в бухті Плайя-Хірон інтервентів були розбито. Остерігаючись прямої агресії з боку США на «Острові Свободи», СРСР і Куба домовились про розміщення на острові балістичних ракет з ядерними боєголовками, які мали стати гарантом миру в регіоні. США відповіли на це введенням 22 жовтня 1962 р. воєнно-морської блокади Куби, направивши до її берегів 183 бойові кораблі і привівши в бойову готовність американські війська у Флориді і західній Європі. Адекватні заходи провели збройні сили СРСР, Куби, країн Варшавського договору. Вважають, що ніколи ще не була такою близькою загроза світової ядерної війни, як у період з 24 по 28 жовтня 1962 р.

Одним із найбільш кривавих регіональних конфліктів, що тривав протягом 1964—1973 рр., була агресія США проти В'єтнаму. Після поразки Франції і підписання Женевських угод 1954р. США прагнули не допустити перемоги визвольного руху в Південному В'єтнамі і його об'єднання з ДРВ. Південний В'єтнам був проголошений Республікою В'єтнам зі столицею Сайгон. Передбачених Женевськими угодами загальних виборів і об'єднання В'єтнаму не відбулося.

Соціалістичні країни на чолі з СРСР дружно засудили агресію США у В'єтнамі, надавши ДРВ значну військову і матеріальну допомогу.

Близькосхідна регіональна проблема пов'язана з утворенням держави Ізраїль. 29 листопада 1947 р. ООН схвалила резолюцію про утворення на

території Палестини двох держав: єврейської (57 % території) і арабської (43 %). Місто Єрусалим оголошувалося міжнародною зоною. Англія зобов'язувалась вивести свої війська з території створених держав до 1 серпня 1948 р.

15 травня 1948 р. на територію Палестини вступили регулярні війська Єгипту, Сирії, Лівану та Йорданії. Уряди цих країн, а також Саудівської Аравії та Ємену оголосили війну Ізраїлю. Розпочалася перша арабо-ізраїльська (палестинська) війна. Ізраїль спирався на підтримку світового співтовариства, яка полягала в наданні йому військової допомоги, зокрема Сполученими Штатами і СРСР. Значну допомогу надали Ізраїлю Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, Болгарія.

У 1956 р. Ізраїль брав активну участь у троїстій (англо-франко-ізраїльській) агресії проти Єгипту (друга арабо-ізраїльська війна). В ніч на 30 жовтня 1956 р. ізраїльські збройні сили під приводом боротьби з палестинськими партизанами завдали раптового удару по Єгипту. Наступного дня військові дії почали англо-французькі війська.

2 листопада 1956 р. на надзвичайній сесії Генеральної Асамблеї ООН 64 країни проголосували за припинення вогню, проти висловилися 5 (Франція, Велика Британія, Ізраїль, Нова Зеландія та Австралія).

У 1967 р. вибухнула третя арабо-ізраїльська війна.

Вісім арабських країн - виробників нафти припинили її поставку до США і деяких інших дружніх Ізраїлю держав, вимагаючи, щоб вони примусили Ізраїль залишити зайняті ним арабські території. 22 жовтня 1973 р. Рада Безпеки ООН на підставі узгодженої ініціативи СРСР і США прийняла резолюцію з вимогою до воюючих сторін негайно припинити бойові дії і розпочати переговори. Але Раді Безпеці ООН довелося прийняти ще дві повторні резолюції (24 і 25 жовтня), щоб Ізраїль підкорився цій вимозі.

У грудні 1973 р. під егідою ООН відкрилася Женевська конференція з мирного врегулювання ситуації на Близькому Сході за участю СРСР і США

як її співголів. Проте вона не змогла виробити узгодженого рішення з основних питань. І все ж Ізраїль вимушений був піти на деякі тактичні поступки. В січні 1974 р. було підписано угоду про виведення ізраїльських військ з обох берегів Суецького каналу, що поверталися під контроль Єгипту.

Визначальним фактором міжнародних відносин у повоєнний період став розпад колоніальної системи імперіалізму. Основними чинниками розпаду колоніальних імперій були:

- поразка у Другій світовій війні країн фашистського блоку й утрата ними своїх колоніальних володінь;
- суттєве ослаблення колоніальних імперій Великої Британії, Франції, Голландії та Бельгії;
- піднесення національно-визвольного руху, підвищення національної самосвідомості, економічне зростання в колоніях під час Другої світової війни;
- здобуття деякими колоніями, безпосередньо втягнутими в орбіту Другої світової війни, досвіду збройної боротьби.

До Статуту ООН увійшли положення про рівноправ'я та самовизначення народів. Мандатну систему Ліги Націй заступила опіка ООН, яка мала на меті створення умов для надання незалежності підлеглим територіям.

Першими проголосили незалежність країни Близького Сходу й Південно-Східної Азії. Складні й суперечливі процеси відбулися у Французькому Індокитаї. 2 вересня 1945 р. проголосила незалежність Демократична Республіка В'єтнам. Спроба Франції відновити колоніальний режим призвела до війни за незалежність В'єтнаму, в 1953 р. — Кампучії та Лаосу, в 1957 р. — Малайї.

З середини 1950-х років розпочався новий етап розпаду колоніальної системи. Одну з найважливіших особливостей нового етапу становило те, що розпад колоніальних систем наближався до вирішальної стадії. Процес ліквідації цих систем набрав глобального характеру. Національно-визвольна

боротьба була спрямована не лише проти тієї чи іншої колоніальної держави, а проти колоніальної системи в цілому.

Підсумком цього етапу став крах колоніальних систем в Африці. Після провалу франко-англійської агресії проти Єгипту в 1956 р. Англія визнала повний суверенітет Судану, а Франція — незалежність Тунісу й Марокко. У 1957 р. Англія надала незалежність Гані, Малайзії, а в 1958 р. — Гвінеї.

Особливе значення мав 1960 р., коли Генеральна Асамблея ООН за ініціативою СРСР прийняла Декларацію про надання незалежності колишнім колоніальним країнам. Цей рік було визнано «роком Африки», оскільки одразу 17 країн стали незалежними: Габон, Дагомея, Верхня Вольт, Берег Слонової Кості, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Конго (Браззавіль), Республіка Конго (Заїр), Камерун, Мавританія, Малі, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Сомалі, Того, Малагасійська Республіка.

В роки четвертого етапу (80-90-ті роки ХХ ст.) здобули незалежність останні уламки колоніальних імперій. У 1980 р. було остаточно врегульовано проблему Південної Родезії (Зімбабве), у 1982 р. Англія надала незалежність Белізу, у 1990 р. під тиском світової громадськості ПАР надала незалежність Намібії, у 1997 р. Китай відновив свій суверенітет над Гонконгом, у 1999 р. - над Макао. Таким чином, на порозі ХХІ ст. колоніальні імперії відійшли у минуле.

Країни-учасниці конференції виробили такі основні принципи своєї політики:

- незалежна від наддержав політика;
- підтримка національно-визвольних рухів;
- позаблоковий статус;
- заборона використання своєї території для іноземних військових баз.

За ініціативою прем'єр-міністра Індії Дж. Меру, президента Югославії Й. Броз Тіто, президента Єгипту Г. А. Насера та ін. У вересні 1961 р. у Белграді відбулася конференція 25 глав урядів, яка започаткувала Рух неприєднання. Учасники Руху, більшість з яких вважали, що США та СРСР

однаково відповідальні за міжнародну напруженість і гонку озброєнь, проголосили неприєднання до воєнно-політичних блоків, підтримали боротьбу народів проти колоніалізму, за незалежність, ліквідацію економічної нерівності у світі та мирне співіснування.

Рух неприєднання став важливим самостійним чинником світової політики. З 1973 р. конференції Руху неприєднання проводяться регулярно кожні три роки.

За умов «холодної війни» провідне місце в діяльності ООН посіла проблема роззброєння і заборони ядерної зброї. Першою резолюцією, ухваленою 24 січня 1946 р. першою сесією Генеральної Асамблеї ООН, була резолюція про створення Комісії з атомної енергії. До її складу ввійшли представники членів Ради Безпеки й Канади. Мета діяльності Комісії полягала в розробленні конкретних пропозицій щодо встановлення контролю за використанням атомної енергії лише в мирних цілях і знищення атомної зброї та всіх інших засобів масового знищення.

В червні 1946 р. у Комісії з атомної енергії представник США Б. Барух виклав план своєї країни на дану проблему, який відомий в історії міжнародних відносин як «план Баруха». Він передбачав створення Міжнародного агентства з атомного розвитку під егідою США. Агентство мало стати єдиним власником атомної сировини, контролювати всю діяльність у галузі атомної енергії в інтересах всіх країн, володіти монополією на дослідження і розвиток у галузі атомної енергії; після створення системи контролю всю атомну зброю мало бути знищено, а виробництво нових атомних бомб заборонено.

Першим успіхом у справі обмеження гонки озброєнь став підписаний 1 грудня 1959 р. Договір про Антарктику, який є безтерміновим. Договір забороняє здійснювати на території Антарктики будь-які заходи воєнного характеру, такі як створення військових баз, проведення маневрів, застосування та випробування будь-яких видів зброї, включаючи ядерну.

Метою Договору проголошувалося використання Антарктики лише у мирних цілях на користь усього людства.

Московський Договір 1963 р. став першою міжнародною угодою в галузі обмеження ядерних озброєнь. Договір є безтерміновим та відкритим для підписання всіма державами. Договір набрав чинності 10 жовтня 1963 р. Сьогодні до нього приєдналося понад 130 держав світу.

Першим успіхом щодо нерозповсюдження ядерної зброї став Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці, який було відкрито для підписання 14 лютого 1967 р. Він становив першу спробу закріпити статус без'ядерної зони на планеті в міжнародно-правовому порядку. Особливої ваги даний договір набув після підписання та ратифікації усіма ядерними державами. Відповідно до Договору створено Агентство із заборони ядерної зброї у Латинській Америці (ОПАНАЛ) зі штаб-квартирою в Мехіко.

Новим успіхом у справі роззброєння стало підписання 11 лютого 1971 р. Договору про заборону розміщення на дні морів та океанів і в їхніх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення.

Лекція 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. ХХ ст.: від періоду розрядки до конфронтації.

Короткий зміст.

Перехід від конфронтації до розрядки міжнародних відносин у першій половині 1970-х років зумовлений рядом чинників.

По-перше, було досягнуто воєнно-стратегічного паритету між США і СРСР, відповідно між НАТО і ОВД.

По-друге, зростаюча напруженість радянсько-китайських відносин, і водночас безславна в'єтнамська авантюра Вашингтона, спонукали лідерів обох блоків до пошуку компромісів у протистоянні.

По-третє, в західноєвропейських країнах до влади прийшли ряд талановитих і далекоглядних політичних лідерів, які прагнули зменшити загрозу війни на континенті. Це такі політичні діячі, як канцлер ФРН Віллі

Брандт, наступники президента Франції де Голля Ж. Помпіду, Валері Жіскар д'Естен, президент Фінляндії У. К. Кекконен. Усвідомлював важливість конструктивного політичного діалогу з країнами соціалізму і президент США Р. Ніксон.

По-четверте, до 70-х років спільними зусиллями лідерів СРСР, США і Англії вдалося укласти низку важливих міжнародних угод щодо контролю над ядерною зброєю, в їх числі Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., під яким поставили підписи представники понад 100 країн світу.

По-п'яте, в цей період зовнішньополітична ініціатива була за Радянським Союзом. За словами відомого американського політолога Збігнева Бжезінського, «радянський глобальний наступ тривав без будь-яких перешкод до середини 70-х років».

Прихід до влади у ФРН соціал-демократів в 1969 р. і конструктивна «нова східна політика» канцлера В. Брандта зумовили позитивні зрушення у нормалізації відносин на континенті. Основою їх став підписаний у Москві 12 серпня 1970 р. Договір між СРСР і ФРН про основні принципи непорушності кордонів держав у Європі. У статті 3 Договору зазначалося, що СРСР та ФРН «розглядають як непорушні тепер і у майбутньому кордони усіх держав у Європі, як вони пролягають на день підписання цього Договору, у тому числі лінію Одер-Нейсе, яка є західним кордоном Польської Народної Республіки, та кордон між Федеративною Республікою Німеччини й Німецькою Демократичною республікою».

Договір мав важливе міжнародне значення, оскільки започаткував міжнародно-правове закріплення наслідків Другої світової війни у Європі на основі принципу непорушності кордонів. Підписання радянсько-західнонімецького Договору відкрило шлях для врегулювання відносин між ФРН і ПНР. Результатом складних, але динамічних переговорів між представниками обох держав став підписаний 7 грудня 1970 р. у Варшаві Договір між ПНР та ФРН про основи нормалізації їх взаємовідносин. У документі було зазначено, що лінія по Одери й Нейсе становить західний

кордон Польщі. Обидві сторони зобов'язувались поважати територіальну цілісність одна одної і не висувати таких претензій у майбутньому.

З вересня 1971 р. унаслідок довготривалих переговорів представники СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали угоду щодо Західного Берліна. Чотиристороння угода забороняла застосовувати силу або її загрозу один до одного - всі суперечки потрібно було врегульовувати тільки мирними засобами.

Порозуміння у справі Західного Берліна, яке підтвердило владу колишніх союзників антигітлерівської коаліції над цією частиною міста, дало можливість розпочати переговорний процес між двома німецькими державами. В результаті 21 грудня 1972 р. у Берліні було підписано Договір між ФРН і НДР про основи відносин між ними. Угода підтвердила державну відокремленість ФРН і НДР. З урахуванням того, що дві німецькі держави входили до протилежних військово-політичних блоків і перебували на лінії конфронтації між Заходом і Сходом, нормалізація відносин між ними мала загальноєвропейське значення.

18 вересня 1973 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла НДР і ФРН до Організації Об'єднаних Націй.

Договір між німецькими державами усунув останні перешкоди для встановлення західними країнами дипломатичних відносин з НДР. Якщо в 1971 р. дипломатичні відносини з НДР мали 27 країн, то на травень 1976 р. - вже 121 держава світу.

Загальноєвропейське значення мав підписаний 11 грудня 1973 р. у Празі Договір про нормалізацію відносин між Чехословацькою Соціалістичною Республікою і ФРН. Слід підкреслити, що переговорний процес тривав більше двох років. Суттєвою проблемою цього політичного діалогу була проблема ліквідації ганебної Мюнхенської змови. Стаття 1 Договору констатувала, що сторони розглядають Мюнхенську угоду 1938 р. як «нікчемну».

Процес договірною оформлення відносин між ФРН і країнами соціалістичної співдружності було завершено установаванням 21 грудня 1973 р. дипломатичних відносин з Болгарією і Угорщиною.

Паралельно із радянсько-французькими відносинами динамічно розвивались відносини Франції з іншими європейськими соціалістичними країнами: Польщею, Болгарією, Угорщиною, НДР, Чехословаччиною, Румунією.

Під час візиту прем'єр-міністра Великої Британії Г. Вільсона до Радянського Союзу в лютому 1975 р. було підписано цілу серію важливих двосторонніх політичних документів. Загалом радянсько-англійські переговори на найвищому рівні відігравали значну роль не лише в розвитку двосторонніх відносин, а й у справі стабілізації миру і безпеки на європейському континенті.

В першій половині 70-х років нормалізувались відносини між СРСР і Італією, успішно розвивались взаємини Радянського Союзу із скандинавськими країнами, передусім з Фінляндією.

У першій половині 1970-х років відбулася також нормалізація радянсько-американських відносин. У стосунках з СРСР адміністрація президента Р. Ніксона (1969-1974 рр.) змінила доктрину «гнучкого реагування» на більш наближену до нових реалій — так зване «реалістичне стримування». Наслідком цього стала серія радянсько-американських зустрічей і переговорів на найвищому рівні, підписання низки важливих договорів, які далеко виходили за рамки двосторонніх відносин.

Візит Р. Ніксона до Китаю в лютому 1972 р., який відомий американський політолог Збігнев Бжезінський назвав «блискучим ходом президента Ніксона, що привів до американо-китайських відносин», спонукав радянське керівництво до підготовки і проведення офіційної зустрічі лідерів США і СРСР у Москві.

У період з 22 по 29 травня 1972 р. тривав офіційний візит Р. Ніксона до СРСР. У результаті переговорів на найвищому рівні, які проходили в Москві,

було підписано 10 документів, у їх числі: «Основи взаємовідносин між СРСР і США»; «Договір про обмеження систем протиракетної оборони»; «Тимчасова угода про деякі обмеження в галузі стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1)».

В «Основах взаємовідносин між СРСР і США» наголошувалося, що сторони виходитимуть зі спільної переконаності в тому, що в ядерний вік не існує іншої основи для підтримки відносин між ними, крім мирного співіснування. Відмінності в ідеології та соціальних системах СРСР і США не є перешкодою для розвитку нормальних взаємовідносин, що ґрунтуються на принципах суверенітету, рівності, невтручання у внутрішні справи.

Відповідно до «Договору про обмеження систем протиракетної оборони» сторони домовились обмежити системи такої оборони двома комплексами з кожної сторони, з відповідною кількістю пускових установок і протиракет на стартових позиціях для кожного учасника угоди.

З 18 по 25 червня 1973 р. тривав офіційний візит Л. Брежнєва до США. Важливо зазначити, що за період між зустрічами у Москві та Вашингтоні було підписано 23 угоди про співробітництво двох країн у різних сферах.

Переговори радянського лідера з Ніксоном у Вашингтоні, у Кемп-Девіді, у Сан-Клименті в Каліфорнії привели до підписання нових угод. Найважливішою з них стала «Угода між СРСР і США про відвернення ядерної війни», її суть полягала в тому, що сторони домовлялися запобігати виникненню ситуацій, здатних викликати небезпечне загострення їх відносин, уникати конфронтацій, виключати можливість виникнення ядерної війни між ними і між кожною зі сторін та іншими (третіми) державами.

Новий імпульс радянсько-американському співробітництву дали чергові переговори керівників двох країн у Москві і в Криму, які відбувалися з 27 червня по 3 липня 1974 р. У результаті було підписано протокол до Договору між СРСР і США про обмеження систем протиракетної оборони. Він передбачив скорочення кількості районів розміщення систем ПРО з двох до одного, а також відповідне скорочення кількості ракет ПРО.

Нормалізація та динамічний розвиток радянсько-американських взаємовідносин позитивно позначилися на міжнародних відносинах загалом. У січні 1973 р. у Парижі, після переговорів, які тривали понад чотири роки, США підписали Угоду про припинення війни і відновлення миру в Індокитаї. Із підписанням Угоди про припинення війни і встановлення миру у В'єтнамі вдалося ліквідувати небезпечний осередок міжнародної напруженості у Південно-Східній Азії.

Радянсько-американське співробітництво стало важливим чинником у припиненні війни на Близькому Сході.

6 жовтня 1973 р. розпочалася четверта арабо-ізраїльська війна. Цього разу єгипетські війська разом із сірійською армією та іракськими формуваннями зненацька розпочали бойові дії, вступивши до ізраїльської окупаційної зони. Проте ізраїльтяни зуміли відбити напад і перейти в контрнаступ, у результаті чого арабські супротивники опинилися під загрозою нищівної поразки.

Маючи за мету покарати США та їх союзників за підтримку Ізраїлю, арабські країни застосували ембарго на продаж нафти. Дії арабських нафтодобувних держав спричинили світову енергетичну кризу. Ціни на паливе зросли у багато разів. Енергетичну кризу вдало використав СРСР, запропонувавши країнам Заходу стабільне постачання нафти й газу.

Проведення в липні 1975 р. спільного радянсько-американського космічного польоту «Союз-Аполон» стало яскравим свідченням політики розрядки.

США, як і інші провідні країни Заходу, були занепокоєнні зростанням радянського впливу в країнах «третього світу», передусім африканських: в Ефіопії (де до влади в 1974 р. прийшов прокомуністичний режим М. Х. Маріама); в Анголі і Мозамбіку (колишніх португальських колоніях), де радянський уряд активно підтримував ліві сили у громадянській війні, що розпочалася у 1975 р.

Джерелом постійних суперечностей між США і СРСР залишалась Куба, яку всебічно підтримував радянський уряд.

Проте всі ці чинники суттєво не вплинули на розвиток радянсько-американського співробітництва, політика розрядки тривала.

В першій половині 70-х років у взаємовідносинах СРСР і США відбувся справжній прорив, який (за словами відомого американського політика Г. Кіссінджера) «перевернув догори дном методи дипломатії».

Нормалізація відносин між СРСР і США, прийняття важливих документів (передусім тих, що стосувались обмеження ракетно-ядерного протистояння) стала конкретною матеріалізацією розрядки міжнародної напруженості.

Налагодження радянсько-американського політичного діалогу, нормалізація відносин європейських держав дали можливість підготувати і успішно провести загальноєвропейську Нараду з проблем безпеки та співробітництва.

22 листопада 1972 р. за ініціативою Фінляндії представники тридцяти трьох європейських країн, США і Канади розпочали в Гельсінкі багатосторонні консультації, їх мета полягала в тому, щоб визначити завдання Наради, організацію її роботи, порядок денний, склад учасників, спосіб фінансування тощо.

Поступово дискусія набула більш ділового характеру. Цьому значною мірою сприяла конструктивна позиція нейтральних країн і країн, що не приєдналися.

В результаті багатосторонніх консультацій у Гельсінкі до липня 1973 р. було узгоджено текст заключних рекомендацій, що дістали назву «Синьої книги», її 96 пунктів регулювали питання організації, порядку денного, складу учасників, дати й місця, правил процедури і порядку фінансування наради.

Було вирішено провести нараду у три етапи. Перший - в Гельсінкі - на рівні міністрів закордонних справ для вироблення заключних рекомендацій і

викладення загальних позицій; другий - в Женеві - на рівні експертів для підготовки заключних (підсумкових) документів; третій - у Гельсінкі - для їх затвердження.

Передбачалося, що Нарада і всі подальші зустрічі в рамках загальноєвропейського процесу проходитимуть поза рамками воєнних союзів, а його учасники виступатимуть як суверенні незалежні держави на умовах повної рівноправності.

Перший етап Наради на рівні міністрів закордонних справ проходив у Гельсінкі з 3 по 7 липня 1973 р. На ньому були представлені всі (окрім Албанії) європейські країни, а також США і Канада. Широта проблематики, - масштабність проблеми зумовили величезне політичне значення вже самого факту скликання Наради.

Другий етап наради проходив з перервами близько двох років. Це пояснювалося низкою причин. Так, виникли труднощі цілком природного характеру, зумовлені необхідністю звести до спільного знаменника позиції всіх 35 учасників Наради, що виявилось досить складним завданням. Слід було брати до уваги не лише розбіжності між державами з протидіючих блоків, а й складне переплетіння та зіткнення інтересів між західними країнами, насамперед між США і країнами ЄС.

Третій, завершальний етап Наради з безпеки та співробітництва в Європі проходив у Гельсінкі 30 липня - 1 серпня 1975 р. З промовами виступили голови держав чи урядів всіх країн-учасниць Наради. За всіх відмінностей у тональності й акцентах ці виступи мали і загальні риси. Вони полягали у визнанні результатів проведеної багатосторонньої роботи і узгодженого Заключного акта, а також важливості практичного втілення досягнутих домовленостей.

1 серпня 1975 р. вищі керівники тридцяти п'яти держав-учасниць Наради підписали Заключний акт. Характер, зміст і значення цього документа (як і самої Наради) не мають аналогів в історії міжнародних відносин. У Заключному Акті, офіційне видання якого налічує декілька

десять сторінок, не тільки акумульовані підсумки тривалого процесу боротьби навколо всіх чотирьох пунктів порядку денного, а й визначені основні напрями, рамки і шляхи розв'язання проблем безпеки і співробітництва в Європі.

З погляду європейської безпеки фундаментальне значення має включена до Заключного акту Декларація принципів, якими держави-учасниці повинні керуватися у взаємовідносинах. Було закріплено десять важливих принципів.

1. Суверенна рівність, поважання прав, притаманних суверенітету.
2. Незастосування сили або погрози силою.
3. Непорушність кордонів.
4. Територіальна цілісність держав.
5. Мирне врегулювання суперечок.
6. Невтручання у внутрішні справи.
7. Поважання прав людини й основних свобод, включаючи свободу совісті, релігії та переконань.
8. Рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею.
9. Співробітництво між державами.
10. Сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Відповідно до попередніх домовленостей, з 4 жовтня 1977 р. по 8 березня 1978 р. проходила Белградська зустріч представників тридцяти п'яти держав-учасниць НБСЄ. Проте через розбіжності між делегаціями СРСР і США з цілої низки принципових моментів, будь-яких серйозних рішень на зустрічі досягти не вдалося. Підсумковий документ Белградської зустрічі фактично не мав якогось істотного змістовного навантаження. У ньому дещо абстрактно підкреслювалося значення, яке надають учасники зустрічі продовженню процесу розрядки, в дусі гельсінкського Заключного Акта НБСЄ. В документі було зафіксовано домовленість провести наступну зустріч представників держав-учасниць НБСЄ в 1980 р. у Мадриді.

Нарада остаточно закрила цілу главу повоєнної історії Європи, колективно підвела підсумок Другій світовій війні. Особливе значення мало закріплення в Заключному акті НБСЄ принципу непорушності кордонів між європейськими країнами, що склалися в результаті закінчення війни.

Розрядка першої половини 1970-х років не стала довготерміновою політикою. Логіку «холодної війни», взаємну підозру між великими державами так і не вдалося здолати. На згортанні процесів розрядки позначились економічне відставання СРСР і консервативні тенденції радянського уряду у внутрішній та зовнішній політиці.

Свою роль відігравала і економічна криза 70-х років, яка вразила провідні країни західного світу. Вона була розцінена радянським керівництвом як криза капіталізму взагалі, якою необхідно скористатися для посилення позицій соціалізму у всьому світі.

Лідери західних країн розуміли під розрядкою відмову СРСР, інших соціалістичних країн від участі у регіональних конфліктах, відмову від підтримки революційних і національно-визвольних рухів народів Азії, Африки, Латинської Америки. Західні політики вимагали від СРСР, інших країн соціалізму поважати і не порушувати прав людини.

Розпад у другій половині 70-х рр. двох військово-політичних блоків прозахідної орієнтації - СЕНТО та СЕАТО також сприяв геополітичному посиленню країн соціалістичного табору.

Нововведенням адміністрації президента Дж. Картера у сфері зовнішньої політики стала теза про те, що відносини між США і СРСР повинні базуватися на засадах «співробітництва і суперництва». Цей лозунг, по суті, забезпечив перехід керівних кіл США до прямо ворожої політики стосовно до країн соціалізму. Адміністрація Картера поступово перейшла на позиції конфронтації з СРСР та іншими соціалістичними країнами. З цією метою було розгорнуто галасливу компанію «боротьби за права людини».

В липні 1977 р. США оголосили про наміри озброєння своїх армій нейтронною бомбою та самонацілюваними ракетами. Цим самим США

розпочали новий етап гонки озброєнь, свідомо втягуючи СРСР у тривале і виснажливе змагання за лідерство у воєнно-технічній сфері.

Наприкінці 70-х років міжнародні відносини загострилися. СРСР відчував себе настільки впевненим, що почав діяти в міжнародній політиці з позиції сили. На початку 1979 р. СРСР розмістив у Східній Європі перші 60 ракет зразка СС-20, які за лічені хвилини досягали будь-якої цілі в Західній Європі. Американська «атомна парасолька» над країнами Західної Європи, встановлена в 1957 р., відразу ж стала неефективно.

У жовтні 1979 р. СРСР виступив із пропозицією вивести 20 тис. радянських солдатів і тисячу танків з НДР, якщо НАТО відмовиться від розміщення американських ракет «Першинг» та крилатих ракет у Західній Європі. Але країни Заходу відкинули пропозицію радянського уряду, вважаючи її занадто непропорційною з погляду стратегічної рівноваги у Європі між НАТО та ОВД.

У грудні 1979 р. в Брюсселі глави урядів НАТО прийняли рішення про розміщення в Європі нових американських ракет починаючи з 1983 р. Йшлося про розміщення 108 балістичних ракет «Першинг-2» і 464 крилатих ракет наземного базування. США робили ставку на те, що це дасть перевагу НАТО в Європі загалом на 60 % по носіях і на 100 % по ядерних зарядах. Все це підривало Договір ОСВ-2.

4 листопада 1979 р. тегеранські студенти (не без відома нової влади) захопили заручниками увесь персонал американського посольства і утримували його до 21 січня 1981 р. Лідер ісламської революції аятола Хомейні вимагав від США негайного повернення шаха. Це була безпрецедентна акція в історії міжнародних відносин. Сполучені Штати розірвали з Іраном дипломатичні відносини, ввели економічні санкції. Спеціальна десантна група за наказом президента Картера намагалася силою зброї продертися в Тегеран і визволити заручників, але ця акція зазнала поразки.

Революція в Ірані відкрила нову сторінку в міжнародних відносинах. Вона стала показником подальшого розмивання біполярної системи світу. Революція дала поштовх до поширення ідей фундаменталізму в ісламському світі, протистояння між християнською та ісламською цивілізаціями, поширення міжнародного тероризму.

Смерть китайського диктатора Мао Цзедуна у вересні 1976 р. об'єктивно зумовила кардинальні зміни як у внутрішній, так і зовнішній політиці Китаю. Нове керівництво на чолі з Ден Сяопіном обрало політику відкритості Заходу й модернізації економіки. Це посилювало міжнародний авторитет Китаю. У 1978 р. Японія і КНР підписали мирний договір, а у 1979р. США і Китай встановили дипломатичні відносини. Що ближчим ставав Пекін до Заходу, то віддаленішим він був від СРСР, країн соціалістичного блоку.

У січня 1979 р. Соціалістична Республіка В'єтнам окупувала сусідню Кампучію і повалила режим «червоних кхмерів», який мав підтримку КНР. Китай вирішив продемонструвати, хто є справжнім господарем у регіоні, і 17 лютого 1979 р. розпочав вторгнення у В'єтнам. Бої між військами СРВ і КНР мали надзвичайно впертий і кровопролитний характер. Загартовані у війні з американцями в'єтнамські регулярні військові підрозділи зупинили війська КНР і самі перейшли в контрнаступ. Країни соціалістичного табору дружно підтримували СРВ, і тому КНР опинилася в певній міжнародній ізоляції. Навіть деякі дружні Пекіну країни, що розвивалися, дистанціювалися від політики агресора.

У квітні 1978р. в Афганістані перемогла національно-демократична революція і країну було проголошено Демократичною Республікою Афганістан (ДРА). СРСР першим визнав ДРА, підписавши у грудні 1978 р. Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво. Очолив нову державу Н. Таракі, його наступниками стали Б. Кармаль і Х. Амін. У ході проведення соціально-економічних реформ було допущено низку серйозних помилок, що призвело до загострення внутрішнього становища ДРА. У середині правлячої

Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА) розгорілася міжфракційна боротьба і насаджувався культ особи Таракі.

На початку 1979 р. становище в країні погіршилося. Починаючи з березня-квітня 1979 р. афганське керівництво неодноразово зверталося до СРСР по збройну допомогу. У березні 1979 р. Х. Амін здійснив заколот, усунувши від влади Таракі. 8 листопада 1979 р. Таракі був засуджений прихильниками Аміна. Після заколоту Амін запроваджує в країні диктаторський режим. Але репресивні методи результату не дали: більшу половину країни було охоплено партизанським рухом; Амін втрачав контроль над ситуацією.

25 грудня 1979 р. розпочалося введення радянських військ до ДРА. 27 грудня спецпідрозділ «Альфа» захопив президентський палац, під час штурму якого загинув Амін. Нове афганське керівництво очолив Б. Кармаль.

14 січня 1980 р. за участю делегацій від ста сорока країн світу відбулося засідання Генеральної Асамблеї ООН. 104-ма голосами «проти», 18 - «за» (18 - «утрималось») Генеральна Асамблея ООН засудила радянське збройне втручання в Афганістан.

Радянське збройне вторгнення в Афганістан стало тим водорозділом у міжнародних відносинах, який остаточно зірвав політику розрядки, водночас сприявши загостренню стану «холодної війни» між протилежними системами.

Сполучені Штати Америки відклали ратифікацію Договору ОСО-2, наклали ембарго на продаж зерна і технологій у СРСР і закликали всі країни світу бойкотувати Олімпійські ігри 1980 р. у Москві.

25 липня 1980 р. президент США Картер підписав директиву № 59 про підготовку «тривалої, але обмеженої ядерної війни» проти СРСР. На президентських виборах у листопаді 1980 р. перемогу дістав кандидат від Республіканської партії Р. Рейган. У перший період свого правління (1981-1985 рр.) сороковий президент США довів американсько-радянську конфронтацію до найбільшого напруження. Відносини між двома країнами

супроводжувалися справжньою пропагандисткою війною. Виступаючи з промовою у британському парламенті у червні 1982 р., Р. Рейган проголосив початок «хрестового походу проти комунізму». Американський президент відверто заявив, що завдання Заходу полягає в тому, щоб залишити марксизм-ленінізм на згадку історії.

23 березня 1983 р. президент США Р. Рейган зробив заяву про розробку в Сполучених Штатах програми СОІ (стратегічної оборонної ініціативи), відомішої під назвою «зоряних війн». Програма СОІ передбачала створення глобальної протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь. Це означало, що гонка озброєнь переноситься і на космічний простір, а всі попередні домовленості про обмеження стратегічних озброєнь фактично втратили силу.

Восени 1983 р. США розпочали, а СРСР продовжили модернізацію тактичної і стратегічної ядерної зброї та засобів її доставки на європейському континенті. 14 листопада 1983 р. американські крилаті ракети «Томагавк» з ядерними боєголовками були доставлені в Англію. Через кілька днів перші балістичні ракети «Першінг-2» було розміщено на території ФРН.

Стокгольмська конференція проходила з 17 січня 1984 р. по 19 вересня 1986 р. Вона розпочала свою роботу за несприятливих умов, коли ситуація у світі й Європі значно погіршилася: США проголосили «хрестовий похід» проти СРСР; на території ФРН, Англії та ряду інших західноєвропейських держав-членів НАТО почалось розміщення американських ядерних ракет нового покоління; в Женеві було зірвано переговори про обмеження ядерної зброї в Європі.

Підсумковий документ Стокгольмської конференції складається з кількох розділів. Він включає домовленість про незастосування сили чи загрози силою, набір конкретних заходів зміцнення довіри й безпеки у військовій сфері (попереднє повідомлення про певні види військової діяльності, нагляд, обмін щорічними планами), положення про дотримання узгоджених заходів та перевірку, а також заключну частину. Домовленість

про незастосування сили чи загрози силою викладена у вигляді декларації, яка має характер політичних обов'язків і містить конкретні зобов'язання держав-учасниць утримуватись від загрози силою або її застосування у всіх видах, у тому числі й збройних сил.

Отже, в результаті Стокгольмської конференції було зроблено ще один істотний крок до того, щоб зобов'язання утримуватись від всякої загрози силою або її застосування стало чинним законом міжнародного життя.

Лекція 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.

Короткий зміст.

Геополітичні зміни початку 1990-х років привели до кардинальних змін характеру, тенденцій розвитку світових міжнародних відносин. Відійшла у минуле біполярність як протистояння двох суспільно-політичних систем, нової специфіки почав набувати розподіл політичних впливів, як і характер відносин великих і малих держав.

Так, «постбіполярність» - це загальне уявлення про світ, що постав унаслідок краху комуністичної системи і, зокрема, розпаду Радянського Союзу. З погляду багатьох сучасних, і насамперед західних публіцистів, сходження з політичної арени СРСР надало сучасному світу однополюсної, або однополярної, спрямованості. Даний підхід ґрунтується не тільки на чинникові збереження єдиної сьогодні супердержави - США, а й визнанні абсолютної економічної та військової могутності Сполучених Штатів, відвертих претензій цієї країни одноосібне керувати світом.

Обмежені можливості Сполучених Штатів на утримування однополюсного світу значною мірою підтвердилося реаліями міжнародних відносин другої половини 1990-х-початку 2000 рр. Так, щодо гегемоністських тенденцій США, то їх масштаби виявилися вельми обмеженими, враховуючи негативні наслідки та обсяг конфліктних ситуацій, спричинених впливом даних тенденцій на сучасний світ. Йдеться про

дестабілізацію політичної ситуації в тих регіонах, куди силовим шляхом втручалися США, формування опозиції щодо відвертого гегемонізму Сполучених Штатів як з боку інших великих держав, так і з боку самого американського суспільства. Останнє, зокрема, яскраво виявилось в США під час вторгнення американських військ в Ірак, коли дії адміністрації Дж. Буша-молодшого були піддані нищівній критиці як через підтасовування фактів і необґрунтованість нападу на Ірак, так і колосальні матеріальні, фінансові витрати на іракську кампанію, що відчутним тягарем лягли на американське суспільство. Неабияке значення для протестів громадськості Сполучених Штатів набув і чинник людських втрат американської армії, завданих як унаслідок самої кампанії, так і через терористичні акти, активізовані по її закінченні з боку іракських партизанських угруповань.

Щодо ЄС, зокрема, то сприйняття його деякими спеціалістами як геополітичного центру, здатного протистояти за могутністю і впливовістю Сполученим Штатам, спирається на низку показових чинників. Так, Європейський Союз набагато успішніше представлений сьогодні в економічних і політичних вимірах, ніж США. Країни ЄС забезпечують на початок 2000-х рр. 40 % світового торговельного обігу, тоді як показник США становить у цьому плані тільки 13 %; країни ЄС контролюють також більшу, ніж Сполучені Штати, частку у загальному обсязі закордонних інвестицій. Завдяки динамічному розвитку протягом 1980-х років, країни ЄС не тільки досягли рівня ВВП США за паритетом купівельної спроможності й поточним обмінним курсом валют, а з середини 1990 років перевищили його. З кінця 1990-х-початку 2000 років країни ЄС також перевищують США по темпах зростання економіки: 1,5 % проти 1 % за 2001 р. і 1,2 % проти 0,7 % відповідно за 2002 р.

Спроби Європи досягти самостійної зовнішньополітичної лінії ініціюються певним чином самими США, що зміцнюють через несанкціоновані міліарні дії негативне ставлення з боку інших країн щодо здійснюваної ними політики. Схожі параметри, а саме прагнення зберегти

незалежність від зовнішніх впливів, і насамперед щодо внутрішнього політичного устрою, характеризують відмежованість від США і Китаю, який розглядається деякими аналітиками як найвирогідніший кандидат на роль другої супердержави ХХІ ст.

До того ж не можна не зважати й на те, що, будуючи «другу супердержаву» ХХІ ст., китайське керівництво прагне обминути помилок, притаманних свого часу керівництву СРСР. Так, китайська економіка не є більше автаркічним господарством, вона все активніше інтегрується у світову економіку, у тому числі за рахунок вступу КНР до СОТ. Величезна роль приділяється китайським керівництвом й зміцненню позицій КНР у світовій фінансовій системі як за рахунок поетапного зміцнення китайської грошової одиниці - юаня, так і нарощування золотовалютних резервів Банку Китаю, розвитку фондових бірж Гонконгу, Шанхаю тощо. Інтегруючись у світову економіку і домагаючись високих результатів у конкурентній боротьбі на світових ринках, керівництво КНР водночас нарощує вплив безпосередньо по периметру своїх кордонів, а також у всій Південно-Східній Азії як зоні традиційних китайських впливів.

Небезпека однополюсного глобалізму, і насамперед для національних інтересів самих США, об'єктивно має стати платформою для зміни характеру сучасного світу, причому тенденції щодо цього почали відверто виявлятися ще з другої половини 1990-х років. Проте, як саме можна охарактеризувати сучасний стан світового розвитку?

Геополітичні зміни початку 1990-х років кардинально змінили не тільки загальні тенденції розвитку міжнародних відносин, а й підходи сприйняття такого невід'ємного компонента цих відносин, як міжнародна безпека.

Аналіз міжнародних подій 1990-х - початку 2000-х років виявив такі виклики й загрози сучасному міжнародному миру і стабільності як соціально-економічна і політична нестабільність країн (переважно Центрально-Східноєвропейського регіону, а також регіону колишнього

СРСР), що перебували або продовжують перебувати на перехідному етапі від тоталітаризму до демократії; міжетнічні й міжрелігійні конфлікти в політичне чи економічно нестабільних регіонах; розповсюдження зброї масового знищення, отримання цієї зброї чи технології її виробництва терористичними режимами чи угрупованнями; боротьба за світові сировинні й насамперед енергетичні ресурси; екологічні, техногенні катастрофи, поширення природних осередкових інфекцій; інформаційна інтервенція; міжнародний тероризм.

Визначення тенденції на загострення проблеми міжнародного тероризму, як і усіх інших зазначених проблем, потребує визнання і такого негативного чинника сучасних міжнародних відносин, як зниження дієвості міжнародних структур безпеки, покликаних стримувати розвиток загрозливих для міжнародного миру подій. Це стосується насамперед такої міжнародної організації, як ООН, що залишилася практично незадіяною до системи упередження, а також боротьби з проявами міжнародного тероризму 1990-х та початку 2000-х років. Доволі суперечливо повела себе ООН й щодо міжнаціональних та міждержавних конфліктів - від вибору регіону для проведення миротворчих операцій та надання гуманітарної допомоги до підтримки (як це було в Югославії в 1999 р.) сумнівних з погляду міжнародного права силових дій. Останній і найпоказовіший факт зменшення дієвості ООН - війна 2003 р. в Іраку, розпочата США поза санкцій ООН і усупереч попереднім рішенням цієї організації щодо продовження міжнародного моніторингу стосовно ЗМЗ у цій країні.

Формальне визнання за ООН функцій щодо координації діяльності інших міжнародних організацій залишається, однак, скоріше бажаною, ніж стверджувальною лінією, що часто-густо стикається з іншою тенденцією, а саме - спробою окремих структур діяти поза і всупереч принципам та цілям ООН.

Дане стосується насамперед такої трансатлантичної оборонно-політичної структури, як НАТО. Тенденція Північноатлантичного альянсу на

провідну і при цьому переважно силову роль у системі міжнародних відносин почала відверто виявляти себе з другої половини 1990-х років. Як про офіційну лінію про неї було заявлено на ювілейній сесії Ради НАТО у квітні 1999 р. із прийняттям нової стратегічної концепції альянсу, де, зокрема, стверджувалось про можливість використання збройних сил блоку поза зоною відповідальності НАТО і без санкцій Ради Безпеки ООН або ОБСЄ. Про глобалістські силові зазіхання НАТО відверто заявляло й керівництво блоку в особі помічника генерального секретаря альянсу К. Клайбера, який зазначав, що альянс «готовий взяти на себе функції підтримки миру в цілому світі» .

Визнання системної кризи НАТО, як і інших міжнародних організацій, об'єктивно актуалізувало спроби сучасних дослідників розробити принципово нову архітектуру безпеки, здатну реально об'єднати міжнародні сили в їхній протидії сучасним загрозам. З погляду, наприклад, українських дослідників О. Дзьобаня і О. Панфілова, найбільш обґрунтованими можуть вважатися принаймні три моделі безпеки, що так чи інакше відображають тенденції сучасних міжнародних відносин. Розгляд цих моделей не може не зацікавити як з погляду на окреслення можливих перспектив стабілізації міжнародних відносин, так і з'ясування тих позитивних чи негативних тенденцій, що можуть сприяти або, навпаки, уповільнювати процес розв'язання гострих міжнародних проблем.

Щодо першої з обговорюваних моделей безпеки, то вона, враховуючи кризовий стан низки провідних міжнародних структур (як, наприклад, НАТО чи оборонної системи країн СНД), передбачає розпуск їхніх військових організацій і утворення нової універсальної військово-політичної системи, побудованої не на засадах блоку, а на засадах національних оборонних систем. В основі цієї моделі - створення об'єднаних органів військово-політичного керівництва провідних країн, орієнтованих на стримування негативних явищ сучасних міжнародних відносин, і зокрема протидію глобальним і регіональним загрозам.

Друга модель передбачає утворення універсальної системи безпеки через розширення зони відповідальності НАТО, причому не тільки і не стільки через включення до блоку нових членів, скільки через трансформацію блоку, і насамперед опрацювання узгоджених з інтересами світової спільноти принципів функціонування та розв'язання глобальних проблем.

Додамо до цього й суперечливість процесу поширення зони відповідальності НАТО на Схід. Так, попри вступу до НАТО у 1999 р. перших трьох країн Центральної Європи з посткомуністичного світу - Угорщини, Чехії, Польщі - і виявлення у розвиток процесу ще низки країн, що висловили бажання стати членами альянсу - Албанії, Болгарії, Грузії, Естонії, Македонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Словенії, України, - можливості блоку у цьому плані не можуть вважатися необмеженими. Йдеться насамперед про позицію Росії, що сприймає тенденції на поширення НАТО від проголошення блоком у 1994 р. курсу «відкритих дверей» як загрозу її національним інтересам. Це не тільки унеможливорює включення Росії, як і функцій її системи безпеки до зони відповідальності альянсу, а й ускладнює процес вступу до НАТО тих країн зі складу СНД, які продовжують перебувати у сфері російських політичних, економічних чи військових впливів.

Прикладом у цьому плані виступає Україна, перспективи вступу якої до НАТО залежать не тільки від відповідних рішень державних органів країни чи досягнення нею критеріїв вступу до альянсу, а й узгодження цього питання з північним сусідом України - Росією. Тільки за таких умов процес приєднання України до НАТО зможе набути позитивного та передбачуваного характеру без формування зовнішніх загроз щодо сторін, що можуть бути зацікавлені (в даному плані Україна, США, інші країни альянсу) або виступати проти (як, наприклад, Росія) щодо чіткіших структурних зв'язків України з Північноатлантичним блоком.

Криза кінця ХХ ст., зумовлена розпадом СРСР і розвалом світової системи соціалізму, призвела до кардинальних змін у міжнародних відносинах. Біполярний світ, Ідо ґрунтувався на стратегічній рівновазі протилежних «таборів» відійшов у минуле. Єдиною наддержавою залишилися Сполучені Штати Америки. Проте однополюсний світ, гегемонізм США у світовій політиці не влаштовує переважну більшість країн світу. Вже у 90-х роках ХХ ст. стали вимальовуватися контури майбутнього багатополюсного світу. Одним із реальних центрів міжнародних відносин все впевненіше виступають країни Європейського Союзу, які ще за років «холодної війни» стали на шлях інтеграції.

Перший період європейської інтеграції розпочався у травні 1948 р., коли в Гаазі зібрався Європейський конгрес, в якому взяли участь понад 800 представників практично з усіх країн Західної Європи. Робота Європейського конгресу завершилась в 1951 р. Саме в Гаазі було проdiskутовано й виявлено основні підходи до економічної інтеграції західноєвропейських країн.

18 квітня 1951 р. Франція, Італія, ФРН, Бельгія, Нідерланди і Люксембург підписали в Парижі договір про утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), який набув чинності 25 липня 1952 р. Цей союз радикального змінив ситуацію в Європі, зробивши явним відхід Франції від союзу з Англією та її поворот у бік Німеччини.

25 березня 1957 р. у Римі шість названих країн підписали договір про створення Європейського об'єднання з атомної енергії (Євратом) і Європейського економічного товариства – ЄЕТ («Спільний ринок»), котрі набрали чинності 1 січня 1958 р.

Проголошення ЄЕТ було суттєвим кроком на шляху до Єдиної Європи. З початку 1959 року митні квоти збільшилися на 20%, а митні збори знизилися на 10%, а потім, у середині 1968 р., митні збори остаточно було відмінено. Як наслідок, товарообіг усередині ЄЕТ у 1958-1972 рр. збільшився у 9 разів, водночас обіг торгівлі країн-членів з іншими країнами - тільки у 3 рази. В 1958-1967 рр. середньорічні темпи приросту ВВП на душу населення

становили в країнах «шістки» близько 4 % на рік, а у Великій Британії не піднімалися вище 2,5 % на рік. Темпи приросту іноземних інвестицій у країнах Співдружності в 1958-1965 рр. були найвищі у світі.

На початку 60-х років у рамках ЄЕС розпочалася широкомасштабна гармонізація політики у сфері сільського господарства, телекомунікацій, авіап перевезень, залізничного транспорту, медичного обслуговування і т.д., що мало значні позитивні наслідки. Європейська інтеграція стала саморозвивальним і самопідтримувальним процесом.

Зустріч на найвищому рівні в Гаазі (1-2 грудня 1969 р.) відкрила новий етап у процесі європейського будівництва. Саме тут країни ЄЕС схвалили концепцію «завершення, розширення та поглиблення» інтеграції, яка мала вивести Європейське співтовариство на якісно новий рівень.

Прийняті в Гаазі рішення визначали два шляхи інтеграційного процесу в ЄС. Перший - торговельно-економічна інтеграція на базі наявних структур ЄС, яка мала привести на кінцевому етапі до формування наднаціональних структур. Другий – зовнішньополітична інтеграція, що повинна була розвиватися на основі системи європейського політичного співробітництва (ЄПС), тобто поза системою офіційних органів ЄЕС, на базі міждержавного співробітництва.

Компетенція системи ЄПС доволі жорстко обмежувалася:

по-перше, вона не мала поширюватися на внутрішні проблеми країн ЄС, а також проблеми, що вони вважають сферою своїх інтересів;

по-друге, вона не могла розглядати економічні та валютні проблеми;

по-третє, не поширювалася на сферу політичних відносин із третіми країнами.

На утворену в 1974 р. Європейську раду покладалося завдання забезпечити взаємодію офіційних структур ЄС та системи ЄПС. Саме тоді позначилася стійка тенденція погоджувати позиції відносно зовнішньополітичних питань, що становлять спільний інтерес, у межах ЄС.

Згідно з рішенням саміту в Гаазі з 1 січня 1973 р. членами ЄЕС стали Англія, Данія та Ірландія. В результаті цього склад ЄЕС розширився до 9 країн і кількість його населення зросла в півтора раза - з 185 до 273 млн. осіб.

У жовтні 1972 р. зустріч глав держав та урядів країн ЄЕС у Парижі ознаменувала початок процесу перетворення Європейських співтовариств у Європейський Союз - більш тісне політичне об'єднання країн-учасниць.

На сесії Європейської Ради у Фонтенбло (червень 1984 р.) було прийнято принципове рішення про створення Європейського Союзу і розпочалася робота зі складання Єдиного Європейського Акта (ЄЄА).

До найсуттєвіших положень Єдиного Європейського Акта належать юридичне закріплення за Європейською Радою статусу вищого органу політичного керівництва ЄС; розширення практики застосування принципу більшості при голосуванні в Раді Міністрів ЄС та встановлення переліку питань, щодо яких рішення мають прийматися одностайно; розширення компетенції ЄС на сферу зовнішньої політики та політичних аспектів безпеки, створення постійного Секретаріату системи міжурядових консультацій з питань зовнішньої політики (ЄПС); розширення можливостей для Європейського Парламенту брати участь у процесі прийняття рішень органами ЄС, надання цьому представницькому інституту деяких законодавчих функцій, насамперед у питаннях приєднання до ЄС нових членів та укладання угод про асоціацію.

З набуттям у липні 1986 р. чинності ЄЄА Європейське співтовариство отримало стабільну інституційну основу для свого подальшого існування. У 80-ті роки до Європейського Союзу увійшли Греція (1981 р.), Іспанія і Португалія (1986 р.).

Сучасний етап розвитку європейської інтеграції розпочався на початку 90-х років ХХ ст. з підписанням Маастрихтських угод. На нараді представників голів держав та урядів країн – членів Європейського співтовариства - Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Великобританії, Данії, Ірландії, Греції, Іспанії, Португалії, що проходила в

грудні 1991 р. в Маастрихті (Нідерланди), було прийнято два документи: Договір про Європейський Союз і Заключний акт про валютно-фінансовий союз, що мав силу договору. У лютому 1992 р. в Маастрихті відбулося підписання цих актів, що ознаменувало утворення єдиного політичного, економічного і валютно-фінансового союзів країн із населенням 350 млн. осіб.

У Маастрихтській угоді було зафіксовано найважливіші принципи організації об'єднаної Європи: принцип єдиного громадянства, прихильність єдиній політиці у сфері освіти, культури і охорони здоров'я, а також узгодженій регіональній і природоохоронній політиці; сформульовано фундаментальні права громадян ЄС. У зв'язку з рішенням про введення єдиної валюти були затверджені вимоги до країн, які претендують на участь у цьому проекті: зокрема, рівень державного боргу не може перевищувати 60 % ВВП, бюджетний дефіцит має бути в межах 3 % ВВП, рівень інфляції не повинен більш ніж на 1,5 % перевищувати середнє значення для трьох країн з найменшим її показником.

Важливе значення в Договорі про Європейський Союз мають положення, що регулюють питання спільної зовнішньої політики й політики безпеки (СЗППБ). Договір про Європейський Союз не тільки заснував механізм формування СЗППБ, а й, на відміну від ЄПС, сформулював основні положення цієї політики:

- захист основних цінностей, інтересів та незалежності Союзу;
- посилення безпеки Союзу та його країн-членів в усіх формах;
- підтримка миру і посилення міжнародної безпеки згідно з принципами Заключного акта в Гельсінкі та цілями Паризької Хартії;
- сприяння та посилення демократії, правової держави, повага прав людини та основних свобод.

Європейською Радою у Лісабоні (червень 1992 р.) та у Брюсселі (жовтень 1993 р.) було чітко визначено основні принципи та умови, які можуть бути використані для спільних дій ЄС: географічна близькість

регіону; наявність значних інтересів у регіоні чи країні; загроза інтересам ЄС у сфері безпеки. Було визначено такі регіони, де ЄС має намір підтримувати глобальний мирний процес: Центральна та Східна Європа; колишня Югославія; Росія; Середземномор'я та Магриб, у тому числі Близький та Середній Схід; Південна Африка. Стосовно політики безпеки, то ЄС виокремив чотири сфери, де можливі спільні дії: 1) робота ОБСЄ; 2) політика роззброєння і контролю за роззброєнням в Європі, у тому числі заходи щодо поглиблення довіри; 3) питання, пов'язані з нерозповсюдженням ядерної зброї; 4) економічні аспекти безпеки, у тому числі контроль за переданням військових технологій країнам третього світу та експорт озброєння.

У 1995 р. до ЄС вступили три країни: Австрія, Фінляндія і Швеція. Вони перебували на такому рівні економічного, соціального і політичного розвитку, що і країни ядра Євросоюзу.

У 90-ті роки незворотність європейської інтеграції стала очевидною. Вже протягом 1991-1994 рр. низка східноєвропейських країн, які раніше входили до радянської зони впливу, - Польща, Угорщина, Чехія, Прибалтійські держави, Словенія, Румунія і Болгарія - уклали з ЄС договори про співробітництво, а до 1996 р. подали заяви на повне членство.

В 1997 р. країни ЄС підписали Амстердамський договір, який практично відкрив шлях до розширення Європейського Союзу і сформулював основні правила, за якими має змінюватися його інституційна структура у разі швидкого збільшення складу країн-учасниць. Незважаючи на те, що процес розширення ЄС викликав і викликає чимало суперечностей і навіть конфліктів, сьогодні можна констатувати, що основні принципи розширення визначені. Станом на кінець 2001 р., після зустрічі лідерів ЄС в Ніцці (лютий 2001 р.) і Лекені (грудень 2001 р.), вони полягають у такому:

1) країни ЄС де-факто відмовилися від розгляду питання про прийняття в Союз Росії і Туреччини, чим надали чіткості і зрозумілості його географічним кордонам;

2) схвалено ідею «гнучкості», яка передбачає існування в рамках ЄС так званих основних країн і периферії;

3) переглянуто кількісний склад основних органів ЄС – Ради міністрів і Європейського парламенту, в результаті чого кваліфікована більшість, необхідна для прийняття рішень в Раді міністрів, досягла 73,9 % голосів (найбільший показник з 1958 р.), а для блокування того чи іншого рішення нині потрібні сумарні голоси чотирьох великих чи п'ятнадцяти малих країн ЄС.

Таким чином, Європейський Союз став єдиним у світі політичним об'єднанням, яке має дієвий механізм поширення цінностей ліберальної демократії і ринкової економіки.

Більшість європейських експертів мають спільну думку, що економічний ефект розширення для нинішніх членів ЄС буде незначним, а його вартість - дуже високою. Ураховуючи умови, які зафіксовані в Договорі про вступ 10 країн в ЄС, підписаному у Афінах в квітні 2003 р., а також усі економічні та соціальні чинники, що впливають на процеси економічної інтеграції в розширеному ЄС, її динаміку в найближчі 15-20 років можна уявити таким чином:

- 2010 р. - країни «десятки» завершують перехідний період і повністю інтегруються в єдиний внутрішній ринок ЄС; чотири країни - Угорщина, Мальта, Словенія і Чехія - можливо вступлять в ЕВС; певне, до цього часу чи дещо раніше до ЕВС приєднаються також Велика Британія й Данія;

- 2010-2015 рр. - до ЕВС вступає решта країн «десятки»; до кінця періоду завершують перехідний період і повністю інтегруються в єдиний внутрішній ринок Болгарія і Румунія;

- 2015-2020 рр. - Болгарія і Румунія вступають до ЕВС; до ЕС приєднується Хорватія, Сербія і Чорногорія, Албанія, Македонія, Боснія і Герцеговина.

За сучасних умов США є незаперечним лідером світового розвитку. За прогнозами фахівців, гегемонізм США триватиме щонайменше до середини

XXI ст. Проте в історичній перспективі - поступова і неминуча втрата США свого виключного становища у світі.

Вже наприкінці XX ст. окреслились контури формування багатополюсного світу, серед яких найвиразнішим є контури країн Європейського Союзу. Західноєвропейська інтеграція дала Європі новий шанс. На кінець XX ст. економічна могутність 15 країн ЄС наблизилась до американських показників - 19,8 % загальносвітового валового продукту (США - 20,4 %). Населення ЄС - 25 країн становить понад 450 млн. осіб проти 273 млн. у США. Загальний обсяг торгівлі із зовнішнім світом у ЄС майже на 25 % більший, ніж у США, і вдвічі більше, ніж у Японії.

Вражає і загальний військовий потенціал країн Євросоюзу. Ще наприкінці XX ст. особовий склад сукупних збройних сил 15 країн ЄС майже на третину був більшим за американський (1,79 млн. осіб проти 1,37 млн.), а із 100 найбільших у світі фірм – постачальників зброї в Європі базувалося 51, тоді як у США - 40.

За останні роки суттєво поглибилися суперечності між США і країнами ЄС з питань діяльності міжнародних інститутів та угод. За висловом колишнього Генерального секретаря ООН Б. Бутрос Галі, Сполучені Штати, використовуючи тактику залякування і право вето, примушують Організацію Об'єднаних Націй визнавати легітимність дій США, створюючи за її допомогою коаліції та накладаючи санкції на небажані Америці країни. Коли ж європейським лідерам вдається провести через ООН резолюції, котрі засуджують американську односторонню політику, США відразу змінюють своє ставлення до основного міжнародного інституту, звинувачуючи його в тому, що він уже давно не відповідає новій розстановці сил на світовій арені і є анахронізмом.

Саме з приходом до влади команди Дж. Буша-молодшого суперечності сягнули апогею. Адміністрація Буша домоглася значного скорочення американських виплат ООН, пообіцявши сплатити лише поточні борги. Президент США відхилив пропозицію про створення Міжнародного

кримінального суду, пояснивши це тим, що європейська ініціатива суперечить інтересам американських громадян.

США не бажають розглядати питання про включення права на освіту, роботу і медичне обслуговування у Загальну декларацію прав людини. США практично не беруть участі у таких міжнародних інститутах, як Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Програма розвитку ООН, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців.

Київський протокол має за мету зменшити поширення вуглекислого газу до 2012 р. до 5,2 % від рівня 1990 р. Альтернативний план Дж. Буша передбачає тимчасове обмеження на використання деяких забруднювачів (вуглекислий газ до них не належить), котрі згодом відплатяться з верхом. За оцінками ЄС, американський план не тільки не зменшує, а збільшує поширення вуглекислого газу на 33 %.

Фінансування витрат на програми допомоги країнам, що розвиваються, із загальноєвропейського бюджету в першій половині 90-х років ХХ ст. зросло майже в 15 разів, у результаті чого Європейська комісія стала п'ятим за розмірами допомоги донором у світі, а сумарні зусилля ЄС забезпечують близько 66 % всієї допомоги, котра надається країнам третього світу. Важливо зазначити, що така благодійність знаходить порозуміння у більшості громадян європейських країн, досягаючи 55-74 % їх населення.

Країни ЄС мають досить стабільні і динамічні стосунки з пострадянською Росією. Провідні діячі Євросоюзу чітко усвідомлюють, що Росія за своїм географічним положенням в політичному, економічному і культурному плані була і залишається передусім країною європейською. З об'єктивних причин Росія на даному етапі і на найближчу перспективу не ставить перед собою завдання формального вступу до Європейського Союзу. Проте це не означає, що вона має намір залишатися осторонь від загальноєвропейських інтеграційних процесів. Навпаки, одним із найважливіших напрямів європейської політики Росії з погляду забезпечення її національних інтересів є всебічний розвиток відносин з Європейським

Союзом на основі загальних цінностей з метою підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку країни, максимального наближення його до загальноєвропейських стандартів.

Саме такі ідеї закладені в прийнятому на Санкт-Петербурзькому саміті Росія - ЄС в травні 2003 р. рішенні про формування чотирьох загальних просторів: 1) економічного; 2) простору свободи, безпеки та правосуддя; 3) співробітництва у сфері зовнішньої безпеки; 4) наукових досліджень і освіти, включаючи культурні аспекти.

У сучасних умовах триває поетапне формування Загального простору зовнішньої безпеки шляхом створення адекватної нормативної бази взаємодії Росія - ЄС у контексті Європейської політики у галузі безпеки і оборони (ЄПБО), на основі схвалено в Римі Спільної декларації про зміцнення діалогу та співробітництва з політичних питань і питань безпеки. В практичному плані першим досвідом стала участь Росії в поліцейській місії ЄС в Боснії і Герцеговині. В листопаді 2003 р. російські представники взяли участь у командно-штабних навчаннях ЄС. Росія і ЄС активно співпрацюють з основних міжнародних проблем, включаючи такі, як Ірак, Афганістан, взаємодіють в ООН, «квартеті» міжнародних посередників з близькосхідного врегулювання.

Є певні напрацювання і на шляху до Спільного простору у сфері науки, освіти і культури. Між Росією і ЄС діє Угода про співробітництво у сфері науки і технологій. У вересні 2003 р. на Берлінській конференції європейських міністрів освіти прийнято рішення про включення Росії до Болонського процесу, який передбачає гармонізацію стандартів у сфері освіти, що, зокрема, відкриває для російських вищих навчальних закладів можливість для підключення до програм ЄС у сфері міжуніверситетських обмінів ЄС. Тут відкриваються широкі можливості для розвитку культурних зв'язків, загалом контактів між людьми.

У сучасних умовах Європейський Союз зіткнувся з цілою низкою суперечностей, зумовлених як внутрішніми чинниками (породженими самою

інтеграцією), так і зовнішніми, що є результатом глобалізації світової економіки.

Одна з найважливіших проблем - реформування наднаціональних інститутів. Особливої актуальності вона набула після розширення ЄС 2004 р. Головним (і єдиним) критерієм, згідно з яким всі країни отримують визначену кількість голосів в європейських інститутах, є кількість населення, яка різко коливається - від 367 тис. осіб в Люксембурзі до 82 млн. осіб у Німеччині. В результаті інтереси жителів малих країн (з населенням до 10 млн. осіб) подані значно ширше, ніж великих. Проблема набула особливого значення у зв'язку з останнім розширенням ЄС, в основному за рахунок бідніших країн ЦЄС. На саміті в Ніцці у 2000 р. було прийнято рішення про нове розподілення голосів в інститутах ЄС після розширення 2004 р. Найгостріша суперечність виявилася в тому, що малі країни не погоджуються відмовитися від своїх «важелів», а великі, особливо Німеччина, не бажають втрачати свій вплив в ЄС-25.

На рубежі XX-XXI ст. країни ЄС зіштовхнулися з низкою соціальних проблем. Однією з найгостріших є проблема безробіття, хоча її доля знизилася з 11,1 % у 1994 р. до 7,7 % у 2002 р. Більше 40 % безробітних перебували поза ринком праці більше року.

Наростання соціальних проблем веде до зростання популярності партій соціального спрямування. Так, в Європарламенті, сформованому на 1999-2004 рр., другою за чисельністю була Європейська соціальна партія, котра мала 175 мандатів із 626.

Одна з важливих проблем - єдина аграрна політика (ЄАП) ЄС. Незважаючи на те, що частка сільського господарства в його ВВП не перевищує 2,5 %, ЄАП є найдорожчим напрямом діяльності Союзу, поглинаючи майже половину всіх коштів витратної частини його бюджету (в 2003 р. - 45 %). Значні субсидії фермерам, суттєво завищені ціни для споживачів і надлишки сільськогосподарських продуктів традиційно

породжують критику як всередині ЄС, так і з боку його основних торговельних партнерів.

Незважаючи на певні кроки у бік уніфікації європейських і середньосвітових цін на продукти харчування, немає вагомих підстав говорити про швидке і кардинальне реформування ЄАП. Значною мірою це пов'язано з новим розширенням ЄС. На підтримку сільського господарства країн-кандидатів у 2000-2006 рр. виділено тільки 3 млрд. євро, з 2006 р. цю суму передбачено значно збільшити. Прибутки фермерів із країн ЦЄС, що приєдналися до Євросоюзу, збільшаться за рахунок подорожчання продуктів харчування, що буде зумовлено інтервенційними цінами. Конкуренцію сільгоспвиробників із країн «третього світу» обмежуватимуть податками, що неминуче спричинить черговий конфлікт зі Світовою Організацією Торгівлі.

Однією з головних суперечностей, що є породженням інтеграції, - зростаюча поляризація між країнами і регіонами за рівнем життя. Значення даної проблеми особливо зросло з розширенням 2004 р. і стало ще актуальнішим, коли до ЄС увійшли Румунія і Болгарія в 2007 р. До розширення 2004 р. в ЄС існували значні диспропорції як на рівні країн (Північ - Південь), так і на регіональному (наприклад, Захід - Схід в Німеччині чи Північ - Південь в Італії) рівні. Не випадково, другою за значенням витратною статтею бюджету ЄС є регіональна політика, частка якої становить близько 34 %.

Проблема перерозподілення фінансових коштів через євросоюзний бюджет від багатих до бідних є наріжним каменем формування бюджету, виділення регіонів-бенефіціарів і лобіювання національних інтересів в євросоюзних інститутах. Традиційно основними «вкладниками» в скорочення міжрегіональних диспропорцій на основі «взаємної солідарності» і «поглиблення інтеграції» є Німеччина, Швеція, Фінляндія, Данія, Австрія, Нідерланди, Люксембург і Велика Британія. Головними ж одержувачами є Іспанія, Португалія, Греція, Ірландія й Італія.

Найбільшу критику у країн-донорів викликає неефективність регіональної політики. Наприклад, Італії так і не вдалося значно скоротити суттєві диспропорції між північними і південними областями, хоча протягом останніх двадцяти років її Південь був головним реципієнтом структурних фондів ЄС. В Іспанії, не зважаючи на допомогу південним і центральним областям, поляризація простору навіть збільшилась через могутній економічний розвиток Барселони і Мадрида, які успішно використовують переваги єдиного ринку. Греція і Португалія так і залишаються переважно аграрними країнами із завищеною роллю столиць у соціально-економічному та політичному житті.

В перспективі можна очікувати посилення регіональних контрастів. Бідні країни з ЦСЄ в наднаціональних інститутах будуть лобіювати свої власні інтереси. Основна фінансова допомога буде перерозподілятися на їх користь, а невирішені проблеми італійського Півдня, Греції, Португалії, Іспанії та інших держав регіону будуть загострюватися.

5. Тематика семінарських занять (для студентів змішаної форми навчання)

Теми практичних, семінарських занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ до «Історії міжнародних відносин», історичні типи світового порядку.	2
2	Тема 2. Міжнародна ситуація наприкінці XIX - на початку XX ст.	2
3	Тема 3. Дипломатія в добу Першої світової війни.	2
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
4	Тема 4. Версальсько-Вашингтонська система договорів повоєнного облаштування світу. Ліга Націй	2
5	Тема 5. Конференції 1920-х років та їх роль у розвитку міжвоєнного світу.	2
6	Тема 6. Міжнародні відносини в період тимчасової стабілізації та в роки світової економічної кризи	2
7	Тема 7. Ліквідація Версальської системи та встановлення німецької гегемонії в Європі	2
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
8-9	Тема 8-9. Проблеми міжнародних відносин в ході Другої світової війни.	4
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин. Міжнародні відносини у другій половині XX ст.		
10	Тема 10. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин та біполярність світу	2
11	Тема 11. Створення і діяльність ООН в контексті кризи колоніалізму.	2
12	Тема 12. Міжнародні відносини у першій половині 1970-х рр. Гельсінкський процес.	2
13	Тема 13. Загострення «холодної війни» у другій половині 1970-х рр. Радянсько-афганська війна. Міжнародна ситуація у 1980-х рр.	2

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
14	Тема 14. Особливості розвитку регіональних систем міжнародних відносин	2
15	Тема 15. Завершення епохи біполярності в міжнародних відносинах. Постбіполярна доба.	2
	Усього:	30

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ до «Історії міжнародних відносин», історичні типи світового порядку.	0
2	Тема 2. Міжнародна ситуація наприкінці XIX - на початку XX ст.	2
3	Тема 3. Дипломатія в добу Першої світової війни.	0
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
4	Тема 4. Версальсько-Вашингтонська система договорів повоєнного облаштування світу. Ліга Націй	2
5	Тема 5. Конференції 1920-х років та їх роль у розвитку міжвоєнного світу.	0
6	Тема 6. Міжнародні відносини в період тимчасової стабілізації та в роки світової економічної кризи	0
7	Тема 7. Ліквідація Версальської системи та встановлення німецької гегемонії в Європі	0
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
8-9	Тема 8-9. Проблеми міжнародних відносин в ході Другої світової війни.	2
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин. Міжнародні відносини у другій половині XX ст.		
10	Тема 10. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин та біполярність світу	2
11	Тема 11. Створення і діяльність ООН в контексті кризи колоніалізму.	0

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
12	Тема 12. Міжнародні відносини у першій половині 1970-х рр. Гельсінкський процес.	0
13	Тема 13. Загострення «холодної війни» у другій половині 1970-х рр. Радянсько-афганська війна. Міжнародна ситуація у 1980-х рр.	0
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
14	Тема 14. Особливості розвитку регіональних систем міжнародних відносин	0
15	Тема 15. Завершення епохи біполярності в міжнародних відносинах. Постбіполярна доба.	2
	Усього:	10

Теми семінарських занять

Тема 1. Вступ до «Історії міжнародних відносин», історичні типи світового порядку.

План

1. Міжнародні відносини: предмет, поняття, категорії.
2. Міжнародний порядок. Історичні типи міжнародного порядку. Вестфальський світовий порядок.
3. Віденська епоха.
4. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.
5. Ялтинсько-Потсдамська епоха.
6. Посбіполярна доба у міжнародних відносинах.

Література:

1. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.

2. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.

3. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. - Львів, 1995.
4. Киридон А., Троян С. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // Історія в сучасній школі. – 2012. № 2-3.
5. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин. - К., 2003.
6. Нариси з історії (1901–1945) ХХ століття: історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За редакцією А. Ф. Трубайчука. – К., 1998.
7. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: навч. посіб. – Львів, 2006.

Тема 2. Міжнародна ситуація наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

План

1. Основні тенденції міжнародних відносин останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.
2. Формування воєнно–політичних блоків.
3. Посилення колоніальної експансії в добу модернізації капіталізму.
4. Локальні конфлікти в Європі.

Література:

1. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.
2. Історія сучасного світу: соціально–політична історія ХV–ХХ століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
3. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. - Львів, 1995.
4. Киридон А., Троян С. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // Історія в сучасній школі. – 2012. № 2-3.
5. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин. - К., 2003.

6. Нариси з історії (1901–1945) XX століття: історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За редакцією А. Ф. Трубайчука. – К., 1998.

7. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: навч. посіб. – Львів, 2006.

Тема 3. Дипломатія в добу Першої світової війни.

План

1. Загарбницькі плани країн світу та початок Першої світової війни.
2. Боротьба за союзників – головна мета дипломатії воєнної доби.
3. Міжнародні відносини наприкінці Першої світової війни.
4. Вихід Росії з Першої світової війни.
5. Поразка Німеччини та її союзників у війні.

Література:

1. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.

2. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.

3. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин. - Львів, 1995.

4. Киридон А., Троян С. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // Історія в сучасній школі. – 2012. № 2-3.

5. Мальський М., Мацяк М. Теорія міжнародних відносин. - К., 2003.

6. Нариси з історії (1901–1945) XX століття: історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За редакцією А. Ф. Трубайчука. – К., 1998.

7. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: навч. посіб. – Львів, 2006.

8. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. – К., 1997.

Тема 4. Версальсько-Вашингтонська система договорів повоєнного облаштування світу. Ліга Націй.

План

1. Позиції країн на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр.
2. Підписання Версальського мирного договору з Німеччиною.
3. Повоєнні договори з союзниками Німеччини по Першій світовій війні.
4. Міжнародна організація Ліга Націй.
5. Вашингтонська конференція 1921-1922 рр. Завершення формування Версальсько-Вашингтонської системи.

Література:

1. Документальні матеріали зі всесвітньої історії: Практикум для студентів. – Ніжин, 2000.
2. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1995.
3. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.
4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія ХV–ХХ століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
5. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): Навчальний посібник. – К., 2001.
6. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття: Навч. посіб. – К., 1999.
7. Коріненко П.С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945 рр.). – Тернопіль, 2003.
8. Нариси з історії (1901–1945) ХХ століття: історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За редакцією А. Ф. Трубайчука. – К., 1998.

9. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. – К., 1997.

Тема 5. Конференції 1920-х років та їх роль у розвитку міжвоєнного світу.

План

1. Міжнародна конференція в Генуї (квітень–травень 1922 р.). Договір у Рапалло.
2. Гаазька фінансово–економічна конференція 1922 р.
3. Проблемні питання Лозаннської конференції (1922–1923 рр.).
4. Конференція у Лондоні (1924 р.) й питання репарацій у планах Дауеса та Юнга.
5. Локарнська конференція 1925 р., як спроба вирішення міжнародних суперечностей.

Література:

1. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): Навчальний посібник. – К., 2001.
2. Коріненко П.С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945 рр.). – Тернопіль, 2003.
3. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
4. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): Навчальний посібник. – К., 2001.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини XX століття: Навч. посіб. – К., 1999.
6. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. – К., 1997.

Тема 6. Міжнародні відносини в період тимчасової стабілізації та роки світової економічної кризи.

План

1. Процес дипломатичного визнання СРСР.
2. Розвиток міжнародних відносин у Європі наприкінці 1920-х років.
3. Міжнародні відносини в роки світової економічної кризи 1929–1933 рр.
4. Зовнішньополітичні пріоритети провідних країн світу на початку 1930-х рр.
5. Утворення агресивної вісі Берлін-Рим-Токіо.
6. Діяльність Ліги Націй в умовах наростання воєнної небезпеки.

Література:

1. Документальні матеріали зі всесвітньої історії: Практикум для студентів. – Ніжин, 2000.
2. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1995.
3. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): Навчальний посібник. – К., 2001.
4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини XX століття: Навч. посіб. – К., 1999.
6. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. – К., 1997.

Тема 7. Ліквідація Версальської системи та встановлення німецької гегемонії в Європі.

План

1. Міжнародна ситуація на Далекому Сході. Розпад Вашингтонської системи.
2. Початок воєнної агресії Німеччини та італійського фашизму (1933–1937).
3. Розпад Версальської системи. Аншлюс Австрії.
4. Мюнхенська конференція та її наслідки.
5. Англо–франко–радянські переговори та крах політики створення системи колективної безпеки в Європі.
6. Радянсько-німецьке зближення. Пакт Молотова-Ріббентропа.

Література:

1. Документальні матеріали зі всесвітньої історії: Практикум для студентів. – Ніжин, 2000.
2. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1995.
3. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945): Навчальний посібник. – К., 2001.
4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини XX століття: Навч. посіб. – К., 1999.
6. Цветков Г.М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. – К., 1997.

Тема 8-9. Проблеми міжнародних відносин в ході Другої світової війни.

План

1. Дипломатична діяльність країн світу під час Другої світової війни (1939–1942 рр.). Створення антигітлерівської коаліції.
2. Актуальні проблеми Тегеранської конференції 1943 р.

3. Проблемні питання конференції в Думбартон–Оксі (1944 р.).
4. Головні настанови Кримської (Ялтинської) конференції (лютий 1945 р.).
5. Рішення союзницької конференції в Сан–Франциско (квітень–червень 1945 р.).
6. Історичне значення Потсдамської конференції 1945 р.

Література:

1. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський А.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. – К., 2001.
2. Дюррозель Ж.–Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 2002.
3. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
4. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття: Навч. посіб. – К.:Школяр, 1999.
5. Куц О. На конференції в Сан–Франциско // Політика і час. – 1995. – № 4.
6. Куц О. 40–річчя Кримської (Ялтинської) конференції // УІЖ. – 1985. – № 2.
7. Мартиненко Б. 40–річчя Потсдамської конференції // УІЖ. – 1985. – № 7.
8. Трубайчук А. Друга світова війна. – К., 1995.

Тема 10. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин та біполярність світу.

План

1. Геополітичні наслідки Другої світової війни. Паризька мирна конференція 1946 року.

2. Перші кроки до «холодної війни»: фултонська промова Черчілля – «доктрина Трумена». Розгортання «холодної війни».
3. Формування біполярного світу та блокове протистояння.
4. Німецьке питання в міжнародних відносинах (криза 1948-1949 рр.).
5. Локальні конфлікти: Корейська війна 1950-1953 рр., Берлінська криза 1961 р. та Карибська криза 1962 р., їх наслідки.
6. Близькосхідна проблема. Позиції Сходу і Заходу.

Література:

1. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський А.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. – К., 2001.
2. Дюррозель Ж.–Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 2002.
3. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія ХV–ХХ століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття: Навч. посіб. – К.:Школяр, 1999.
6. Крушинський В.Ю., Манжола В.А. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти: Навч. посіб. – К., 2007.

Тема 11. Створення та діяльність ООН в контексті кризи колоніалізму.

План

1. Історія створення ООН. Головні органи ООН.
2. Процес деколонізації у повоєнному світі. Його етапи.
3. Бандунгська конференція 1955 р.
4. Створення та еволюція Руху неприєднання.
5. Генеральні секретарі ООН в історії організації.

6. Діяльність ООН на межі XX–XXI століть: проблеми реформування.

Література:

1. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський А.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. – К., 2001.
2. Дюррозель Ж.–Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 2002.
3. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
5. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини XX століття: Навч. посіб. – К.:Школяр, 1999.
6. Крушинський В.Ю., Манжола В.А. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти: Навч. посіб. – К., 2007.

Тема 12. Міжнародні відносини у першій половині 1970-х. Гельсінкський процес.

План

1. Міжнародні відносини у першій половині 1970-х. Пошуки шляхів розрядки.
2. Радянсько-американські відносини, їх вплив на міжнародну розрядку.
3. Гельсінкський процес.
4. Підписання Заключного акта НБСЄ, його основні принципи та історичне значення.

Література:

1. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
2. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
3. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини XX століття: Навч. посіб. – К.:Школяр, 1999.
4. Крушинський В.Ю., Манжола В.А. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти: Навч. посіб. – К., 2007.
5. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. - К., 2003.
6. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Ф. Гайдуков, В.Г. Кремінь, Л.В. Губерський та ін. - К., 2001.

Тема 13. Загострення «холодної війни» у другій половині 1970-х рр.
Радянсько-афганська війна. Міжнародна ситуація у 1980-х рр.

План

1. Міжнародна ситуація у другій половині 1970-х років. Наростання суперечностей світового розвитку.
 1. Радянсько-американські відносини у другій половині 1970-х рр.
 2. Початок радянсько-афганської війни та посилення конфронтації між Заходом і Сходом.
 3. ООН і ситуація навколо Афганістану. Міжнародно-правове врегулювання кризи.
 4. Новий курс у зовнішній політиці СРСР (друга половина 1980-х р.). Переговори з роззброєння.
 5. Положення в Афганістані після виведення радянських військ.

Література:

1. Всесвітня історія: Навчальний посібник/ Б.М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко,. - К.: Знання, 2002.
2. Втрати населення країн Середнього Сходу в локальних війнах і конфліктах 1945-2002 рр. // Воєнна історія. – 2004. - №4-6
3. Гарєєв. М. Афганська проблема — три роки без радянських військ // Міжнародне життя. – № 2. – 1992.
4. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
5. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
6. Коміренко Д. Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К: Знання України, 2004 — Т.1.
7. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. - К., 2003.
8. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Ф. Гайдуков, В.Г. Кремінь, Л.В. Губерський та ін. - К., 2001.

Тема 14. Особливості розвитку регіональних систем міжнародних відносин.

План

1. Країни Європи в міжнародних відносинах
2. Міжнародні відносини у регіоні Далекого Сходу.
3. Міжнародні відносини у Південно-Східній та Південній Азії.
4. Країни Близького та Середнього Сходу в міжнародних відносинах.
5. Система міжафриканських відносин.
6. Латиноамериканська система міжнародних відносин.

Література:

1. Всесвітня історія: Навчальний посібник/ Б.М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. - К.: Знання, 2002.
2. Втрати населення країн Середнього Сходу в локальних війнах і конфліктах 1945-2002 рр. // Воєнна історія. – 2004. - №4-6
3. Гарєєв. М. Афганська проблема — три роки без радянських військ // Міжнародне життя. – № 2. – 1992.
4. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики XX – початок XXI ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.
5. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.
6. Коміренко Д. Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. — К: Знання України, 2004 — Т.1.
7. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. - К., 2003.
8. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Ф. Гайдуков, В.Г. Кремінь, Л.В. Губерський та ін. - К., 2001.

Тема 15. Завершення епохи біполярності в міжнародних відносинах.

Постбіполярна доба.

План

1. Подальший розвиток Гельсінкського процесу. Паризька Хартія для нової Європи.
2. Поглиблення процесу розбросення у 1990-ті роки. Контроль над озброєннями та зміцнення безпеки Європи. «Пакт стабільності в Європі» та прийняття Хартії європейської безпеки.
3. Врегулювання німецької проблеми та закінчення «холодної війни».

4. Міжнародні наслідки розпаду СРСР. Крах ОВД і світової системи соціалізму.

5. Зміна стратегії та трансформація НАТО.

6. Особливості розвитку міжнародних відносин в умовах постбіполярного світу.

Література:

1. Всесвітня історія: Навчальний посібник/ Б.М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко,. - К.: Знання, 2002.

2. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): Навч.посіб. – К., 2004.

3. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ – початок ХХІ ст.: Навч. посіб. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, М.В. Борисенко, М.П. Чуб. – К.: КНЕУ, 2006.

4. Історія сучасного світу: соціально–політична історія XV–XX століть: Навч. посіб. / Ю.А. Горбань, Б.І. Білик, Л.В. Дячук та ін.; За ред. Ю.А. Горбаня. – К., 2007.

5. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. - К., 2003.

6. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Л. Ф. Гайдуков, В.Г. Кремінь, Л.В. Губерський та ін. - К., 2001.

7. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: навч. посіб. – Львів, 2006.

6. Самостійна робота: зміст та методичні рекомендації щодо її виконання (для студентів зішаної форми навчання)

**Самостійна робота
Денна форма навчання**

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	11
2	Тема 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.	9
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
3	Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	9
4	Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	9
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
5-6	Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	22
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині XX ст.		
7	Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	9
8	Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від періоду розрядки до конфронтації	9
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
9-10	Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.	22

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Усього:	100

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Міжнародні відносини першої половини XX ст.		
1	Тема 1. Вступ. «Історія міжнародних відносин» як навчально-наукова дисципліна.	15
2	Тема 2. Міжнародні відносини на початку XX ст. та в період Першої світової війни.	11
Кредит 2. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин		
3	Тема 3. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті рр.	11
4	Тема 4. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті рр. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.	15
Кредит 3. Міжнародні відносини періоду Другої світової війни.		
5-6	Тема 5-6. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.	28
Кредит 4. Ялтинсько-Потсдамська система. Міжнародні відносини в другій половині XX ст.		
7	Тема 7. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».	11
8	Тема 8. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від періоду розрядки до конфронтації	15
Кредит 5. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст.		
9-10	Тема 9-10. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.	28
	Усього:	134

Кредит 1**ІНДЗ 1****Питання та завдання:**

1. Вкажіть, з якими предметами «Історія міжнародних відносин» має міждисциплінарні зв'язки.
2. Охарактеризуйте основні історичні типи міжнародного порядку (стисло).
3. Визначте основні тенденції міжнародних відносин в ході Першої світової війни (стисло).

ТВ 1**Завдання**

По темам скласти презентацію (до кожної теми окремо)

Тема 1. Вступ. Історія міжнародних відносин як навчально-наукова дисципліна.

Тема 2. Міжнародні відносини на початку ХХ століття та в період Першої світової війни.

Кредит 2**ІНДЗ 2****Питання та завдання:**

1. Визначте основні проблеми міжнародних відносин у 1920-ті рр.
2. Назвіть базові принципи формування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.
3. Визначте основні проблеми міжнародних відносин у 1930-ті рр.
4. Проаналізуйте основні чинники, що впливали на зовнішню політику провідних країн світу в 1930-ті роки.
5. Визначте етапи ліквідації Версальсько-Вашингтонської системи.
6. Охарактеризуйте наслідки політики «умиротворення» агресорів.

ТВ 2:**Завдання**

По темам скласти презентацію (до кожної теми окремо)

Тема 2. Геополітичні зміни в світі після Першої світової війни. Трансформації Версальсько-Вашингтонської системи у 1920-ті роки.

Тема 3. Зовнішня політика провідних країн світу в 1930-ті роки. Ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Кредит 3**ІНДЗ 3****Питання та завдання:**

1. Висвітліть основні причини розв'язання Другої світової війни.
2. Окресліть тенденції міжнародних відносин в ході Другої світової війни.
3. Проаналізуйте зміну міжнародної ситуації наприкінці Другої світової війни.

ТВ № 3**Завдання**

По темам скласти презентацію (до кожної теми окремо)

Тема 5. Міжнародні відносини в період Другої світової війни.

Кредит 4**ІНДЗ 4****Питання та завдання:**

1. Проаналізуйте основні чинники процесу деколонізації після Другої світової війни.
2. Визначте етапи деколонізації. Роль в цьому процесі ООН.
3. Що стало причиною загострення «холодної війни» наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. XX ст. Чи могла ситуація скластись інакше?(стисло).
4. Охарактеризуйте коректність питання: хто програв «холодну війну».

Творча робота № 4

Завдання.

По темам скласти презентацію (до кожної теми окремо).

Тема 6. Становлення біполярної системи міжнародних відносин та розгортання «холодної війни».

Тема 7. Міжнародні відносини в 70-ті – першій половині 80-х рр. XX ст.: від політики розрядки до конфронтації.

Кредит 5

ІНДЗ 5

Питання та завдання:

1. Висвітліть зміну стратегії НАТО після краху ОВД.
2. В чому, на вашу думку має полягати реформування ООН?
3. Окресліть тенденції міжнародних відносин кінця XX – початку XXI століть (стисло).

Творча робота № 5

Завдання

По темам скласти презентацію (до кожної теми окремо)

Тема 8. Міжнародні відносини наприкінці XX – на початку XXI ст. Закінчення "холодної війни". Постбіполярний світ.

Методичні рекомендації щодо виконання самостійної роботи

Навчання з дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» за змішаною формою, відбувалось з використанням Zoom та Moodle платформ. Студенти-магістри отримали можливість доступу до навчальних матеріалів (текстів лекцій, завдань до семінарських та самостійних робіт і т.ін.) з дисципліни «Історія міжнародних відносин XX –

початку ХХІ ст.» за допомогою створення сайту для онлайн-навчання. Робота із студентами в процесі вивчення курсу «Історія міжнародних відносин ХХ – початку ХХІ ст.» відбувалось через повідомлення, форуми, чати, на яких вони мали можливість завантажувати файли з виконаними завданнями. Викладач додавала різноманітні елементи курсу, використовуючи формати doc та .pdf, а також відео і аудіо презентаційні матеріали в різних форматах та через додаткові плагіни. Також, в ході самостійної роботи викладачем використовувались тестування, автоматизація процесу перевірки знань та інші програмні засоби для змішаного формату навчання.

З усіх видів навчальної діяльності самостійна робота студентів значною мірою забезпечує формування самостійності як провідної риси особистості студента й займає важливе місце у системі сучасної вищої освіти. Самостійна робота завершує навчальну діяльність після всіх інших видів навчальної роботи та має навчальне, особисте та суспільне значення, адже знання, що не стали об'єктом власної діяльності, не можуть вважатися дійсним надбанням людини.

Самостійна робота є багатоаспектним процесом, що забезпечує перехід від виконавчої репродуктивної діяльності студентів до пошукових, творчих початків на всіх етапах навчання та сприяє формуванню розвитку здібностей студента. Тож, саме самостійна робота, в більшості випадків формує вміння, знання та навички студентів. Самостійна робота з дисципліни «Історія міжнародних відносин ХХ – початку ХХІ ст.» здійснюється в наступних видах: самостійне вивчення теоретичного матеріалу, розв'язання актуальних питань, запропонованих завдань і т.ін.

Виконання самостійної роботи сприяє отриманню студентами-магістрами навичок практичної діяльності, оскільки обсяг аудиторних занять не завжди дозволяє розглянути на аудиторних заняттях абсолютно всі аспекти предмету «Історія міжнародних відносин ХХ – початку ХХІ ст.». Для більш ретельного оволодіння навчальним матеріалом, необхідна правильна організація самостійної роботи, а виконання самостійної роботи, крім того,

багато в чому визначає успішність складання сесії й допомагає в наступній практичній діяльності.

Самостійна робота у ЗВО допомагає оволодінню загально предметних і фахових компетенцій, а також програмних результатів навчання. Основою самостійної роботи студентів є такі принципи, як розвиток творчої діяльності, цільове планування, особистісно-діяльнісний підхід. Самостійна робота з дисципліни виконується під керівництвом викладача, який здійснює аудиторну роботу в навчальній групі.

Самостійна робота студентів повинна бути виконаною особисто студентом; бути закінченою розробкою, де розкриваються й аналізуються актуальні проблеми з певної теми або її окремих аспектів; демонструвати достатню компетентність автора в розкритті питань, що досліджуються; мати навчальну, наукову, й/або практичну спрямованість і значимість; містити певні елементи новизни; самостійна письмова робота оформляється відповідно до вимог кафедри історії педагогічного факультету МНУ імені В.О. Сухомлинського.

Правила виконання самостійної роботи в процесі змішаного навчання:

- перед виконанням самостійної роботи потрібно повністю ознайомитися зі змістом завдання, підібрати потрібну літературу, визначити усі параметри виконання завдання;

- результатом виконання самостійної роботи є виконане завдання та звіт, який виконується з використанням комп'ютерної техніки та надрукований на папері формату А4. Оформлення звіту: шрифт – Times New Roman; розмір шрифту – 14 кегель; інтервал між рядками – півтора; абзац – 12,5 мм, поля: верхнє і нижнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм; нумерація сторінок – з правої сторони нижнього поля;

- після перевірки кожного завдання викладачем студент зобов'язаний усунути допущені помилки, інакше він не допускається до виконання наступного завдання;

– всі види самостійної роботи повинні бути здані у встановлений графіком термін, за результатами чого викладач виставляє оцінку в журнал.

Планування та організація часу при виконанні самостійної роботи в ході змішаного навчання:

На формування логічно сформованої і ефективної системи організації самостійної роботи та її оцінки впливає раціональне планування і організація самостійної роботи студентів, що виступає найважливішою умовою її ефективності та спрямованості. Самостійна робота студентів виконує в навчальному процесі декілька функцій:

- 1) розвиваючу (підвищення культури розумової праці, привчання до творчих видів діяльності, вдосконалення інтелектуальних здібностей студентів);
- 2) інформаційно-навчальну (навчальна діяльність на аудиторних заняттях, не підкріплена самостійною роботою, стає мало результативною);
- 3) орієнтуючу і стимулюючу (процесу навчання надається прискорення і мотивація);
- 4) виховну (формуються і розвиваються професійні якості фахівця);
- 5) дослідницьку (новий рівень професійно-творчого мислення).

Ефективність самостійної роботи в процесі змішаної форми навчання визначається її організацією і реалізацією в освітньому процесі, коли вона виступає як цілісна система на всіх етапах навчання. Об'єктивними закономірностями організації самостійної роботи студентів є такі: творча складова самостійної роботи зростає в міру навчання; в процесі організації самостійної роботи виникає потреба в методичному забезпеченні; застосування інформаційних технологій стає частиною організації і моніторингу самостійної роботи студентів на всіх її етапах.

В ході самостійної роботи студент набуває навиків самоорганізації, самоконтролю, самоврядування, саморефлексії і стає активним самостійним суб'єктом навчальної діяльності в процесі самостійної роботи. Це свідчить про важливий вплив самостійної роботи на формування особистості

майбутнього фахівця. Студент-магістр виконує самостійну роботу згідно особистого індивідуального плану, в залежності від його підготовки, часу та інших умов. Студенти ЗВО в процесі навчання самостійно планує режим своєї роботи з урахуванням часу роботи бібліотеки, профільних лабораторій, комп'ютерних класів і т.п.

При організації позааудиторної самостійної роботи першим завданням є складання розкладу. Студенту доцільно вибрати щось середнє за складністю на початковому етапі виконання роботи, після чого перейти до більш важких, з його погляду, завдань, легкі залишивши наостанок. Розумову працю необхідно не тільки правильно організувати, а й стимулювати, важливо вміти підтримувати стійку увагу до досліджуваного матеріалу. Вироблення уваги вимагає значних вольових зусиль від студента, стійка увага з'являється тоді, коли людина ставиться до справи з інтересом. Потрібно правильно організувати свої заняття за часом: приблизно 50 хвилин виділяти на роботу, 5-10 хвилин – на перерву, після 3 годин роботи більша за часом перерва у 20-25 хвилин. В іншому випадку нарастаюча втома спричинить до нестійкості уваги. Організація активного відпочинку передбачає чергування розумової та фізичної діяльності, що відновлює працездатність людини.

Послідовність дій студента під час виконання самостійної роботи за змішаною формою навчання:

- 1) планування навчальної діяльності та її методична підготовка;
- 2) здійснення цієї діяльності та її супровід;
- 3) контроль, аналіз результатів (з можливими змінами в плануванні самостійної роботи).

Робоча програма визначає зміст вивчення дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.». Інформативну частину навчання складають навчальні посібники, конспекти лекцій у паперовій та електронній формі, план, зміст та методичні рекомендації до проведення практичних занять, методичні рекомендації до виконання самостійної та

індивідуальної науково-дослідної робіт, перелік рекомендованої до вивчення літератури, ресурси мережі Інтернет.

У рекомендаціях до практичних занять з дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» міститься план занять, завдання для виконання практичних робіт та перелік питань для самостійного опрацювання матеріалу, що допомагає студентові ознайомитися із сутністю питань, на основі яких базується виконання завдань практичних робіт. Окрім цього, у даних методичних рекомендаціях можна ознайомитися з питаннями, що виносяться на обговорення та списком літератури, необхідної для цілеспрямованої роботи студента при підготовці до наступного практичного заняття.

Рекомендації щодо роботи з літературою для СРС за змішаною формою навчання.

Інформаційними джерелами вивчення навчальної дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» є ресурси мережі Інтернет і друковані підручники, а також посібники. Основна частина матеріалу в Інтернеті розрахована на професіоналів, тому при вивченні навчальної дисципліни спочатку необхідно користуватися літературою навчального характеру.

Після прочитання тексту необхідно: усвідомити зв'язок між теоретичними положеннями і практикою; закріпити прочитане у свідомості; пов'язати нові знання з попередніми у даній галузі; перейти до заключного етапу засвоєння і опрацювання – записам. Записи необхідно вести розбірливо і чітко. Вони можуть бути короткі або розгорнуті залежно від рівня знань студента, багатства його літературної і професійної лексики, навичок самостійної роботи з книгою. Для зручності користування записами необхідно залишати поля для заміток і вільні рядки для доповнень. Записи не повинні бути одноманітними. В них необхідно виділяти важливі місця, головні слова, які акцентуються різним шрифтом або різним кольором шрифтів, підкреслюванням, замітками на полях, рамками, стовпчиками тощо.

Записи можуть бути у вигляді конспекту, простих або розгорнутих тез, цитат, виписок, систематизованих таблиць, графіків, діаграм, схем.

У процесі роботи над темою тлумачення незнайомих слів і спеціальних термінів слід знаходити у фаховій літературі, термінологічних словниках. Незрозумілі місця, фрази, вирази доречно перечитувати декілька разів, щоб зрозуміти їх зміст.

Підготовка до контролю СРС за змішаною формою навчання.

Контрольні заходи включають поточний і підсумковий контроль знань студентів. Поточний контроль є органічною частиною навчального процесу і проводиться під час лекцій та практичних занять.

Форми поточного контролю:

1. Усна співбесіда за матеріалами розглянутої теми на початку практичного заняття з оцінкою відповідей студентів (5-10 хв.);
2. Письмове фронтальне опитування студентів на початку чи наприкінці практичного заняття (5-10 хв.). Відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у позааудиторний час;
3. Перевірка виконання завдань;
4. Тестова перевірка знань студентів;
5. Кредитний контроль;
6. Інші форми.

При кредитно-трансферній системі навчання теми самостійної роботи входять у кредит, який контролюються після закінчення логічно завершеної частини лекцій та інших видів занять з дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.» та їх результати враховуються при виставленні підсумкової оцінки.

Порядок оформлення та захисту самостійної роботи за змішаною формою навчання.

Самостійна робота подається у друкованому форматі на папері формату А4. Оформлення: шрифт – Times New Roman; розмір шрифту – 14 кегель; інтервал між рядками – півтора; абзац – 12,5 мм, поля: верхнє і нижнє

– 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм; нумерація сторінок – з правої сторони нижнього поля.

Структура подання:

- титульна сторінка (додаток А);
- формулювання завдання;
- виклад ходу міркувань (розв’язання завдання);
- результати виконання завдання;
- література (за необхідності).

Самостійна робота подається викладачу не пізніше ніж за 1 тиждень до закриття кредиту (заліку/іспиту) в друкованому вигляді. Оцінка за самостійну роботу виставляється на заключному занятті з навчальної дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом самостійної роботи. Оцінка за самостійну роботу є обов’язковою складовою підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання СРС:

- завдання зроблене повністю та здане вчасно, якісно оформлено звіт (відмінно);
- завдання зроблене, але є незначні помилки в розв’язуванні завдання (добре);
- завдання зроблене, але є незначні помилки в процесі розв’язку завдання (задовільно);
- завдання зроблене, але є суттєві помилки в його розв’язку / завдання не виконане або тільки розпочато його розв’язання (незадовільно).

7. Реферативні дослідження та методичні рекомендації до написання рефератів (для студентів зішаної форми навчання)

Реферативні дослідження

1. Віденська система міжнародних відносин.
2. Розвиток і діяльність міжнародних організацій.
3. Версальська система міжнародних відносин.
4. Балканські війни 1912-1913 рр.
5. Міжнародні відносини останньої третини XIX – початку XX століть.
6. Геополітичні наслідки Першої світової війни.
7. Ліга націй та її діяльність.
8. Міжнародні відносини у 1920-х роках.
9. Процес дипломатичного визнання СРСР.
10. Мирна програма Вільсона (14 пунктів).
11. Ліга націй. Мандатна система.
12. Вашингтонська конференція та її рішення.
13. Рапальський договір 1922 р.
14. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр.
15. Криза Версальської системи та її врегулювання.
16. Підготовка та підписання пакту Бріана-Келога.
17. Зміст і мета політики колективної безпеки в Європі у 1933 -1935 рр.
18. Пакт Рібентропа-Молотова та його наслідки.
19. Передумови та початок створення антигітлерівської коаліції.
20. Атлантична хартія.
21. Проблеми другого фронту в міжнародних відносинах в роки Другої світової війни.
22. Тегеранська конференція 1943 року.
23. Ялтинська конференція 1945 р., її основні рішення.
24. Потсдамська конференція 1945 р.

25. Геополітичні наслідки Другої світової війни.
26. Початок та розгортання «холодної війни».
27. Берлінська криза 1948-1949 рр.
28. Створення ООН.
29. Німецька проблема в міжнародних відносинах.
30. Процес деколонізації, його етапи.
31. Створення та діяльність Руху неприєднання.
32. «Доктрина Трумена».
33. «План Маршала».
34. Створення ОВД.
35. Карибська криза 1962 року.
36. «Нова східна політика» ФРН.
37. Об'єднання Німеччини: міжнародне значення.
38. Нова зовнішньополітична доктрина СРСР (друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.)
39. Утворення НАТО.
40. Трансформація НАТО на межі тисячоліть.

Методичні рекомендації до написання рефератів

Підготовка рефератів по найбільш актуальним та складним темам курсу є одним із компонентів навчання з дисципліни «Історія міжнародних відносин ХХ – початку ХХІ ст.» за змішаною формою навчання. При змішаному форматі навчання виконання реферативних досліджень з дисципліни відбувалось з використанням Moodle платформи. На сайті для онлайн-навчання студенти отримали можливість не тільки доступу до навчальних матеріалів, а й завантажували туди реферати та інші види самостійної роботи. Викладач, використовуючи формати doc та .pdf, здійснювала перевірку виконаних студентами досліджень.

Потрібно зауважити, що реферат, що виконується за змішною формою навчання не є дослівним переказом тексту підручника або навчального

посібника, а являє собою одну з форм наукового дослідження на певну тему, творчо перероблену на основі знайомства зі станом сучасних наукових досліджень (науково-проблемний реферат) або виклад основних положень певних видань чи їх частин (оглядово-інформаційний реферат).

Самостійність виконання реферату є обов'язковою. Метою написання реферату можна визначити поглиблене набуття студентом знань з предмету, вмінь та навичок працювати з науковою літературою і джерельно-документальною базою курсу, самостійно аналізувати та узагальнювати матеріал, робити і формулювати власні висновки та пропозиції, робити висновки про перспективність подальших досліджень.

Реферати студентів сприяють поглибленому вивченню найбільш складних проблем навчальної дисципліни, допомагають навчитись правильно оформлювати роботу й викладати результати своєї праці.

Етапи підготовки реферату за змішаною формою навчання: вибір теми; підбір і вивчення спеціальної літератури та джерельно-документальної бази; складання плану реферату; викладення змісту теми; оформлення реферату; усний виклад реферату.

Тему реферату із запропонованого переліку студент має обрати самостійно. Допускається закріплення декількох студентів з різних груп за однією і тією ж темою реферату. В обсязі навчальної програми дисципліни студент може сам запропонувати тему реферату, узгодивши її з викладачем. При виборі теми студенту слід керуватися своїми інтересами до певної проблеми, можливостями підбору літератури та інше. Самостійна зміна теми студентом, після її реєстрації, не дозволяється.

Роботу над рефератом потрібно починати з вивчення стосовно обраної теми відповідного розділу підручника, навчального посібника, конспекту лекції. Після того як загальне уявлення про обрану тему склалося, студенту слід приділити серйозну увагу підбору і вивченню нормативноправових актів та літератури, орієнтовний список якої наведено після кожної теми. Однак запропонований перелік джерел не повинен зв'язувати ініціативу студента.

Внаслідок вивчення бібліографії за обраною проблематикою, він може використовувати інші роботи, що самостійно ним підібрані.

Ознайомлюючись з тією чи іншою науковою роботою, студент повинен сприймати її крізь призму тих основних проблем, що їх вирішував автор, зважаючи на те, що без усвідомлення й розуміння проблематики, неможливо виділити з неї головне й істотно підготувати своє дослідження.

Ознайомившись з літературою та джерелами, студент має самостійно скласти план реферату, в якому конкретизуються питання обраної теми. План включає в себе такі основні елементи:

вступ;

основну частину (виклад змісту теми);

висновки;

список використаної літератури.

Обов'язковою частиною реферату є вступ. У вступі стисло обґрунтовується актуальність, наукова і практична значимість обраної теми, вказується на її місце у структурі дисципліни «Історія міжнародних відносин XX – початку XXI ст.», формулюються основні цілі дослідження. Позитивом вступу може бути додавання елементів наукової новизни.

Основна частина реферату складається з розділів та підрозділів, в яких мають бути послідовно розглянуті всі питання теми. Кількість розділів та підрозділів не регламентується. Якщо матеріал важко розбити на декілька частин через його тісну змістовну і логічну послідовність, розділ можна не розбивати на підрозділи.

Визначаючи назви розділів й підрозділів необхідно знати, що назва розділу не може повторювати назву теми роботи, а назва підрозділу повторювати назву розділу.

Заключна частина реферату має містити висновки, в яких формулюються результати дослідження, оцінки проаналізованого матеріалу, пропозиції чи рекомендації з досліджуваної проблематики.

Потрібно пам'ятати, що вступ і висновки реферату разом не повинні перевищувати одну чверть його обсягу.

До узагальнення та систематизації зібраного матеріалу потрібно приступати після підбору і ознайомлення з літературою, а також визначення плану реферату. Виклад матеріалу повинен бути чітким, логічним та послідовним. Викладати матеріал у рефераті рекомендується у безособовій формі висловлювання (наприклад, «вважаємо», «думаємо», «рахуємо» та інше). Необхідно вживати терміни, властиві історичній науці, уникати незрозумілих понять та складних граматичних оборотів.

Використовуючи цитати з літературних та наукових джерел, студенту потрібно пам'ятати, що вони необхідні для підтвердження своєї думки, як автора реферату, або ж для висловлювання своєї думки на протигагу іншій. Не слід занадто зловживати цитуванням.

Характерними недоліками, які трапляються при написанні реферату, що можуть привести до незадовільної оцінки є:

- механічне, дослівне переписування використаної літератури;
- поверховий, не аргументований виклад основних теоретичних положень;
- невідповідність між змістом роботи та її планом;
- абстрактний виклад теми, відсутність посилань;
- орфографічні та стилістичні помилки при викладі;
- зауваження до оформлення.

На це обов'язково потрібно звернути увагу і своєчасно їх усунути. Основними вимогами до написання реферату є вміння виділяти головні теоретичні питання і роз'яснювати їх на конкретному матеріалі, логічно та послідовно розкривати зміст теми, використовуючи при цьому сучасну історичну літературу.

Студент повинен пам'ятати, що через оформлення реферату, його зовнішній вигляд, викладач формує першу думку про зміст матеріалу, у відповідності до цього, кожному студенту необхідно опанувати техніку й

етику оформлення наукової праці та дотримуватись стандартних вимог, які висуваються щодо рефератів. Вимоги до оформлення є загальнодоступними, до них мають доступ всі студенти, що виконують реферативні дослідження.

Титульний лист, з якого починається дослідження, оформлюється згідно зі зразком, що є в наявності на кафедрі історії факультету педагогіки та психології. Після титульного листа, на другій сторінці реферату подається план роботи.

Всі структурні частини роботи повинні починатися з нового аркуша та мати заголовок, який відповідає плану реферату. Заголовки слід розташовувати посередині рядка і друкувати великими літерами без крапок в кінці, не підкреслюючи. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, тоді їх розділяють крапкою. Перенесення слів у заголовку не допускається.

Нумерація розділів здійснюється арабськими цифрами без крапок в кінці; підрозділи повинні мати порядкову нумерацію у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номеру розділу і порядкового номеру підрозділу, відокремлених крапкою (наприклад — 1.1, 1.2).

Сторінки реферату, починаючи з другої, послідовно нумеруються з проставленням арабських цифр у верхньому правому куті, з крапкою в кінці. Слід мати на увазі, що першою сторінкою реферату є титульний лист, на якому нумерація сторінки не ставиться, але враховується при нумерації наступних сторінок.

Виконувати реферат можна шляхом друку на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (розмір 210х297 мм) через півтора міжстрокових інтервали для комп'ютера, з обов'язковим додержанням при цьому такої ширини полів: зверху і знизу — 20 мм, зліва — 30 мм, справа — 15 мм. Загальний обсяг реферату не повинен перебільшувати 10 друкованих сторінок тексту через 1,5 інтервали. Робота повинна бути підшита. У деяких випадках, дозволяється виконання рефератів чітким, розбірливим почерком.

Важливою складовою написання реферату є оформлення списку використаної літератури, до якого включаються тільки ті джерела, які

використовувались при написанні реферату або на які зроблено посилання у самій роботі. Список літератури в загальний обсяг реферату не включається, але нумерація сторінок продовжується.

Список літератури оформлюється згідно із ДСТУ-2015. При оформленні списку використаної літератури його слід умовно розділити на дві частини: список використаних джерел і література. До літератури відносяться монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті та ін. Дані джерела розміщуються в алфавітному порядку або по мірі згадування у тексті. Спочатку вказують прізвище автора, його ініціали. Потім додається назва праці, місто видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Якщо праця автора розміщена у збірнику робіт, журналі чи газеті, то після назви статті або тез додається назва збірника чи журналу, місце, рік видання та його номер (або випуск), і на яких сторінках даний матеріал надрукований. Для газетної статті, крім назви і року видання, вказують так само дату. При цьому джерела треба писати мовою оригіналу.

Наприклад:

1. Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. К.: ВД «Стилос», 2007.

2. Сардачук П.Д., Сагайдак О.П. Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кінець XX – початок XXI століть): Навч.-довід. посібник. К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2005.

3. Ціватий В., Чекаленко Л. Європейське перехрестя безпеки: завдання Вишеграду // Зовнішні справи. 2013. № 8. С.24-29.

При написанні реферату, студент використовує джерела та матеріали, тут важливе значення має їх правильне оформлення у вигляді посилань. Рекомендується наступний варіант оформлення посилань: нумерація усіх посилань з визначенням номера джерела даного посилання у списку використаної літератури. У такому разі посилання оформлюється у квадратних дужках з указанням сторінки.

Наприклад:

Цитата в тексті: «Історія міжнародних відносин в контексті політичних аспектів діяльності ...» [12, с. 98].

Студент готує виступ на 5-7 хвилин для захисту реферату, в якому викладає основні положення свого дослідження та обґрунтовує наукову і практичну значимість обраної теми. Після виступу, при необхідності, студент повинен відповісти на запитання викладача та інших учасників семінару.

Студенту виставляється відповідна кількість балів, які враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни, за результатами захисту реферату.

8. Комплексні завдання поточного контролю знань (для студентів змішаної форми навчання)

Контрольна робота 1

Варіант 1

1. Мирна програма Вільсона (14 пунктів).
2. Рурська криза 1923 року, її розв'язання.

Варіант 2

1. Історичні типи світового порядку.
2. Агресія Японії проти Китаю 1937 р.

Варіант 3

1. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.
2. Англо-франко-радянські переговори 1939 року.

Варіант 4

1. Балканські війни 1912-1913 рр., їх розв'язання.
2. Італо-ефіопська війна 1935-1936 рр.

Варіант 5

1. Основні тенденції міжнародних відносин початку XX століть.
2. Політика «умиротворення» агресорів, її наслідки.

Варіант 6

1. Боротьба за союзників – основна мета дипломатії доби Першої світової війни.
2. Пакт Рібентропа-Молотова та його наслідки.

Варіант 7

1. Мандатна система після Першої світової війни.
2. Зміст і мета політики колективної безпеки в Європі у 1933 -1935 рр.

Варіант 8

1. Рапалльський договір 1922 року, його наслідки.
2. Зовнішня політика Німеччини в міжвоєнний період.

Варіант 9

1. Основні питання Генуезької конференції 1922 року.
2. Зовнішня політика Англії в міжвоєнний період.

Варіант 10

1. Основні питання Гаазької конференції 1922 року.
2. Зовнішня політика Італії в міжвоєнний період.
3. Нова зовнішньополітична доктрина СРСР після 1985 року.

Варіант 11

1. Основні питання Лозаннської конференції 1922-1923 рр.
2. Зовнішня політика США в міжвоєнний період.

Варіант 12

1. Основні питання Локарнської конференції 1925 року.
2. Зовнішня політика Франції в міжвоєнний період.

Контрольна робота 2

Варіант 1

1. Карибська криза 1962 року.
2. Глобальні проблеми сучасного світу та шляхи їх вирішення.

Варіант 2

1. Створення та еволюція Руху неприєднання.
2. Об'єднання Німеччини: міжнародне значення.

Варіант 3

1. Криза колоніалізму та її вплив на систему міжнародних відносин др. пол. XX ст.
2. Закінчення «холодної війни». Постбіполярний світ.

Варіант 4

1. «Нова східна політика» ФРН.
2. Гельсінкський процес. Підписання Заключного акта НБСЄ.

Варіант 5

1. Створення ООН.
2. Радянське вторгнення в Афганістан. Загострення «холодної війни».

Варіант 6

1. Початок «холодної війни». Утворення військово–політичних блоків.
2. Нова зовнішньополітична доктрина СРСР після 1985 року.

9. Поточні тести для перевірки рівня знань (для студентів змішаної форми навчання)

Level_1

Level_1 .1

Назвіть, коли було оприлюднено «14 пунктів» В. Вільсона:

- А. 14 листопада 1917 р.;
- Б. 8 січня 1918 р.;
- В. 10 серпня 1919 р.

Level_1 .2

Між ким було підписано Комп'єнське перемир'я?

- А. Німеччиною і країнами Антанти;
- Б. Німеччиною і Великою Британією;
- В. Німеччиною і Францією.

Level_1 .3

Назвіть імперії, що припинили своє існування після Першої світової війни:

- А. Російська, Австро-Угорська, Османська, Німецька;
- Б. Російська, Німецька, Італійська, Британська;
- В. Австро-Угорська, Німецька, Османська, Італійська.

Level_1 .4

Яка країна найбільше зміцнила свої економічні та політичні позиції після Першої світової війни?

- А. Англія;
- Б. Франція;
- В. США.

Level_1 .5

«Антанта» у перекладі з французької означає...:

- А. «Сердечна згода»;
- Б. «Союз рівних»;
- В. «Мирна згода».

Level_1 .6

Коли відбулася Паризька мирна конференція?

- А. 8 січня 1919 р. – 12 лютого 1921 р.;
- Б. 18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.;
- В. 28 червня 1919 р. – 30 червня 1919 р.

Level_1 .7

Сен-Жерменський мирний договір було підписано з:

- А. Болгарією;
- Б. Угорщиною;
- В. Австрією.

Level_1 .8

Вкажіть, яке місто було штаб-квартирою Ліги Націй:

- А. Париж;
- Б. Відень;
- В. Женева.

Level_1 .9

Установіть наслідки нападу Японії на Північний Китай:

- А. Бажання зберегти панівне становище в Європі на противагу англо-німецькому зближенню;
- Б. Порушення рішень Вашингтонської конференції;
- В. Остаточна відмова від виконання умов Версальського мирного договору.

Level_1 .10

Яку назву дістав пакт, що був укладений на основі угоди між Німеччиною та Японією у листопаді 1936 р.?

- А. Антикомінтернівський;
- Б. Антикомуністичний;
- В. Антифашистський.

Level_1 .11

З'ясуйте, коли було підписано Мюнхенську угоду:

- А. 29 вересня 1938 р.;
- Б. 16 травня 1937 р.;
- В. 5 березня 1939 р.

Level_1 .12

Радянсько-німецький пакт від 1939 р., що дістав назву за іменами осіб, що його підписали:

- А. Пакт Литвинова–Ріббентропа;
- Б. Ворошилова–Герінга;
- В. Молотова–Ріббентропа.

Level_1 .13

14 серпня 1941 року США і Велика Британія підписали:

- А. Угоду «Про спільні дії проти Німеччини»;
- Б. Закон про ленд-ліз;
- В. Атлантичну хартію.

Level_1 .14

1 січня 1942 року у Вашингтоні 26 держав світу підписали:

- А. Угоду «Про спільні дії проти Німеччини»;
- Б. Декларацію Об'єднаних націй;
- В. Атлантичну хартію.

Level_1 .15

З 28 листопада по 1 грудня 1943 р. конференція лідерів США, СРСР і Англії відбувалась у:

- А. Москві;
- Б. Вашингтоні;
- В. Тегерані.

Level_1 .16

Назвіть дату відкриття Другого фронту в Європі.

- А. 1 серпня 1944 р.;
- Б. 4 квітня 1945 р.;
- В. 6 червня 1944 р.

Level_1 .17

На якій конференції було ухвалено рішення про створення ООН:

- А. Тегеранська конференція;
- Б. Ялтинська конференція;
- В. Лондонська конференція.

Level_1 .18

26 липня 1945 року була опублікована:

- А. Ялтинська декларація;
- Б. Потсдамська декларація;
- В. Лондонська декларація.

Level_1 .19

На Берлінській (Потсдамській) конференції 1945 року США представляв:

- А. Г. Трумен;
- Б. Ф. Рузвельт;
- В. Д. Маккарті.

Level_1 .20

Першим Генсеком ООН з 1946 по 1953 рр. був:

- А. Курт Вальдхайм;
- Б. Трюгве Лі;
- В. Кофі Аннан.

Level_1 .21

Як називалась міжнародна валютна система, що склалася у західному світі після Другої світової війни?

- А. Бреттон-Вудська;
- Б. Європейська;
- В. Римська.

Level_1 .22

Хто із прем'єр-міністрів Індії був одним із ініціаторів створення Руху неприєднання?

- А. І. Ганді;
- Б. Дж. Неру;
- В. Л.Б. Шастрі.

Level_1 .23

Р. Шуман 9 травня 1950 року запропонував утворити:

- А. Європейський Союз (ЄС);
- Б. Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ);
- В. Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС).

Level_1 .24

Вкажіть місто, в якому у вересні 1961 року відбулась конференція, що поклала початок Руху неприєднання:

- А. Бандунг (Індонезія);
- Б. Гавана (Куба);
- В. Белград (Югославія).

Level_1 .25

Хронологічні рамки першої Берлінської кризи:

- А. 1957-1958 рр.;
- Б. 1948-1949 рр.;
- В. 1960-1961 рр.

Level_1 .26

Карибська криза відбулась:

- А. 5-15 листопада 1961 р.;
- Б. 17-23 серпня 1963 р.;
- В. 22-28 жовтня 1962 р.

Level_1 .27

З'ясуйте, в яку країну СРСР було введено військовий контингент наприкінці грудня 1979 р.:

- А. Лівія;
- Б. Афганістан;
- В. Ірак.

Level_1 .28

Яку назву мала зовнішньополітична доктрина СРСР, проголошена в другій половині 80-х рр. XX ст.:

- А. «Доктрина Брежнєва»;
- Б. «Доктрина стримування»;
- В. «Нове політичне мислення».

Level_1 .29

Вкажіть документ, який підтверджує створення Європейського Союзу:

- А. Варшавський договір;
- Б. Гаазька конвенція;
- В. Маастрихтський договір.

Level_1 .30

Виберіть особу, що стала жертвою тероризму в XX ст.:

- А. Маргарет Тетчер;

Б. Індіра Ганді;
В. Віллі Брандт.

Level_2

Level_2.1

Вкажіть коли було підписано Версальський мирний договір:

- А. 8 січня 1918 р.;
- Б. 15 лютого 1918;
- В. 28 червня 1919 р.;
- Г. 10 вересня 1919 р.

Level_2.2

З'ясуйте, з якою країною було підписано Нейїський мирний договір:

- А. Болгарією;
- Б. Німеччиною;
- В. Туреччиною;
- Г. Австрією.

Level_2.3

Хто був першим Генеральним секретарем Ліги Націй:

- А. Жозеф Луї Анн Авеноль;
- Б. Бутрос Бутрос Галі;
- В. Джеймс Ерік Драммонд;
- Г. Шон Лестер.

Level_2.4

Вкажіть країну, чий переважаючий вплив в Азійсько-Тихоокеанському регіоні засвідчила Вашингтонська конференція:

- А. Японія;
- Б. Китай;
- В. США;
- Г. В. Британія.

Level_2.5

Які країни 16 квітня 1922 року уклали Рапалльський договір про відновлення дипломатичних відносин і взаємну відмову від повоєнних претензій?

- А. Німеччина і Франція;

- Б. Німеччина і Російська імперія;
- В. Радянська Росія і Німеччина;
- Г. Радянська Росія і Нідерланди.

Level_2.6

Позначте варіант, де подано правильний перелік країн, що утворили «вісь» Берлін–Рим–Токіо.

- А. СРСР, Іспанія, Японія;
- Б. Іспанія, Китай, Італія;
- В. Іспанія, Японія, Німеччина;
- Г. Японія, Італія, Німеччина.

Level_2.7

Назвіть дату підписання радянсько-німецького договору про ненапад (Пакт Молотова-Ріббентропа):

- А. 9 вересня 1938 р.;
- Б. 19 серпня 1938 р.;
- В. 28 липня 1939 р.;
- Г. 23 серпня 1939 р.

Level_2.8

Ялтинська (Кримська) конференція голів урядів СРСР, США та Великобританії відбулась:

- А. 3 4 по 11 лютого 1945 р.;
- Б. 3 17 липня 1944 р. по 2 лютого 1945 р.;
- В. 3 28 по 3 вересня 1945 р.;
- Г. 3 23 грудня 1944 по 5 березня 1945 р.

Level_2.9

Назвіть дату створення НАТО:

- А. 22 липня 1947 р.;
- Б. 15 лютого 1954 р.;
- В. 4 квітня 1949 р.;
- Г. 8 березня 1962 р.

Level_2.10

Що організовувала ісламська екстремістська організація «АльКаїда» 11 вересня 2001 року?

- А. Терористичний акт у Нігерії;

- Б. Терористичний акт у США;
- В. Терористичні акти в Кенії і Танзанії;
- Г. Терористичні акти в Росії та Грузії.

Level_2.11

Що означає термін «репарації»?

- А. Перехід будь-якого майна у державну власність;
- Б. Допомога країн-переможниць переможеним країнам;
- В. Безкоштовне постачання зброї однією країною іншій;
- Г. Повернення переможеною країною завданих збитків переможниці.

Level_2.12

Схильність у політиці та ідеології до крайніх поглядів і дій — це :

- А. Сепаратизм;
- Б. Лібералізм;
- В. Консерватизм;
- Г. Екстремізм.

Level_2.13

Що означає термін «пацифізм»?

- А. Політика насильницького приєднання;
- Б. Антивоєнний громадський рух;
- В. Політика примусового поділу населення за расовими, національними та іншими ознаками;
- Г. Політика, заснована на ідеї національної винятковості.

Level_2.14

Що означає термін «сепаратний договір»?

- А. Договір, укладений без відома і без згоди союзників;
- Б. Договір, що передбачає надання суверенітету або автономії;
- В. Повоєнний міжнародний пакт, який скасовує всі раніше укладені договори;
- Г. Договір великої кількості сторін щодо миру й безпеки в регіоні.

Level_2.15

Що означає термін «холодна війна»?

- А. Гостре й небезпечне політичне, військове та ідеологічне протистояння між США та Китаєм;
- Б. Гостре й небезпечне політичне, військове та ідеологічне протистояння

між США та СРСР;

В. Гостре й небезпечне політичне, військове та ідеологічне протистояння між Китаєм та СРСР;

Г. Гостре й небезпечне політичне, військове та ідеологічне протистояння між «християнським та мусульманським світом».

Level_2.16

Установіть подію, яка хронологічною послідовністю міжвоєнної доби відбулась останньою:

А. Підписання В. Ратенау і Г. Чичеріним договору в Рапалло;

Б. Підписання пакту Бріана–Келлога;

В. Прийняття плану Дауеса;

Г. Прийняття плану Юнга.

Level_2.17

Установіть подію, яка за хронологічною послідовністю міжвоєнної доби відбулась першою:

А. Підписання В. Ратенау і Г. Чичеріним договору в Рапалло;

Б. Підписання пакту Бріана–Келлога;

В. Прийняття плану Дауеса;

Г. Прийняття плану Юнга.

Level_2.18

Установіть подію, яка за хронологічною послідовністю міжвоєнної доби відбулась першою:

А. Генуезька конференція;

Б. Вашингтонська конференція;

В. Лозаннська конференція;

Г. Локарнська конференція.

Level_2.19

Установіть подію, яка хронологічною послідовністю міжвоєнної доби відбулась останньою:

А. Генуезька конференція;

Б. Вашингтонська конференція;

В. Локарнська конференція;

Г. Лозаннська конференція.

Level_2.20

Установіть подію, яка за хронологічною послідовністю міжвоєнної доби відбулась першою:

- А. Аншлюс Австрії;
- Б. Японо-радянський конфлікт біля оз. Хасан;
- В. Підписання Антикомінтернівського пакту;
- Г. Підписання пакту Молотова-Ріббентропа.

Level_2.21

Установіть подію, яка хронологічною послідовністю доби Другої світової війни відбулась останньою:

- А. «Дивна війна»;
- Б. Відкриття другого фронту в Європі.
- В. Капітуляція Франції;
- Г. Підписання Декларації Об'єднаних Націй;

Level_2.22

Встановіть дату підписання пакту Бріана-Келлога у міжвоєнний період:

Level_2.23

Встановіть дату підписання Угоди п'яти держав в ході Вашингтонської конференції 1921-1922 рр.:

Level_2.24

Встановіть дату висадки союзних військ в Нормандії в ході Другої світової війни:

Level_2.25

Яка міжнародна конференція відбувалась з 15 червня по 20 липня 1922 р.:

Level_2.26

Яка країна в ході Другої світової війни 13 вересня 1943 року оголосила війну Німеччині:

Level_2.27

З'ясуйте дату промови В. Черчілля у Фултоні, що була однією з ознак початку «холодної війни»:

Level_2.28

Назвіть програму економічної відбудови Європи, запропоновану держсекретарем США 5 червня 1947 року:

Level_2.29

На якій конференції 1961 р. було оформлено Рух неприєднання?

Level_2.30

Розширення НАТО за рахунок колишніх членів ОВД: Чехії, Польщі, Угорщини відбулось у:

Level_3

Level_3.1

Вкажіть, ким була окупована у 1923 р. Рурська область Німеччини:

- А. Росією;
- Б. Великою Британією та Францією;
- В. Польщею та Францією;
- Г. Францією та Бельгією.

Level_3.2

План Ч. Дауеса передбачав:

- А. Прийняття Німеччини до Ліги Націй;
- Б. Повернення Німеччині Саарського вугільного басейну;
- В. Надання Німеччині зовнішніх позик;
- Г. Повернення Німеччині її колоніальних володінь в Африці та на Тихому океані.

Level_3.3

За результатами Локарнської конференції 1925 р. міністри закордонних справ Англії, Франції та Німеччини О. Чемберлен, А. Бріан, Г. Штресеман були відзначені:

- А. Орденами Підв'язки;
- Б. Медалями «За видатні заслуги»;
- В. Нобелівськими преміями «за миротворчу діяльність»;
- Г. Орденами Почесного легіону.

Level_3.4

Назвіть державу, яка не належала до Малої Антанти:

- А. Чехословаччина;
- Б. Румунія;
- В. Югославія;
- Г. Болгарія.

Level_3.5

У середині 30-х рр. Франція наполягла на створенні блоку у складі Греції, Румунії, Туреччини і Югославії, який мав назву...:

- А. Східна Антанта;
- Б. Французька Антанта;
- В. Мала Антанта;
- Г. Балканська Антанта.

Level_3.6

Що таке політика «умиротворення»?

- А. Зовнішньополітичний курс, що проводила Велика Британія у 30-ті рр. виключно щодо фашистської Італії, був спрямований на запобігання війні з нею;
- Б. Зовнішньополітичний курс, що проводила Велика Британія та США у 20-ті рр. щодо мілітаристської Японії, був спрямований на запобігання війні шляхом поступок;
- В. Зовнішньополітичний курс, що проводила Велика Британія та Франція у 30-ті рр. щодо нацистської Німеччини, був спрямований на запровадження військових санкцій щодо можливого агресора;
- Г. Зовнішньополітичний курс, що проводила Велика Британія та Франція у 30-ті рр. щодо нацистської Німеччини, був спрямований на запобігання війні шляхом поступок.

Level_3.7

Конфлікт між СРСР і Японією біля оз. Хасан розпочався:

- А. 9 квітня 1938 р.;
- Б. 29 липня 1938 р.;
- В. 28 липня 1939 р.;
- Г. 11 серпня 1939 р.

Level_3.8

Вкажіть конференцію, на якій було досягнуто згоди про спільні політичні та економічні принципи союзників щодо Німеччини:

- А. Тегеранська конференція;
- Б. Ялтинська конференція;
- В. Потсдамська конференція;
- Г. Лондонська конференція.

Level_3.9

Назвіть офіційну дату створення ООН:

- А. 25 квітня 1945 р.;
- Б. 26 червня 1945 р.;
- В. 24 жовтня 1945 р.;
- Г. 15 листопада 1945 р.

Level_3.10

Нюрнберзький судовий процес над вищими державними і військовими діячами фашистської Німеччини проходив:

- А. З 20 листопада 1945 р. – по 1 жовтня 1946 р.;
- Б. З 26 червня 1945 р. – по 12 липня 1945 р.;
- В. З 24 жовтня 1946 р. – по 26 грудня 1946 р.;
- Г. З 15 листопада 1945 р. – по 3 листопада 1946 р.

Level_3.11

Установіть країни, що входили до військово-політичного блоку ОВД.

- А. СРСР, Польща, НДР, Чехословаччина;
- Б. США, Франція, Пакистан, Таїланд;
- В. Велика Британія, Ірак, Іран, Туреччина;
- Г. СРСР, Велика Британія, США, Франція.

Level_3.12

З'ясуйте причину «другої хвилі» «холодної війни»:

- А. Створення Руху неприєднання;

- Б. Створення НАТО;
- В. Відновлення Францією ядерних випробувань на атолі Муруроа;
- Г. Введення радянських військ до Афганістану.

Level_3.13

Позначте варіант, де подано правильний перелік міст, у яких розміщуються провідні європейські інституції (штаб-квартира ЄС, європейський суд з прав людини, міжнародний суд з військових злочинів).

- А. Копенгаген, Стокгольм, Брюссель;
- Б. Копенгаген, Женева, Страсбург;
- В. Стокгольм, Брюссель, Гаага;
- Г. Брюссель, Страсбург, Гаага.

Level_3.14

Генеральним секретарем ООН 1 січня 2007 року став:

- А. Кофі Аннан;
- Б. Трюгве Лі;
- В. Пан Гі Мун;
- Г. Бутрос Галі.

Level_3.15

Назвіть дату створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ):

- А. 25 січня 1949 р.;
- Б. 12 лютого 1948 р.;
- В. 2 грудня 1951 р.;
- Г. 18 вересня 1947 р.

Level_3.16

Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 року проходила у місті:

- А. Стокгольм;
- Б. Страсбург;
- В. Брюссель;
- Г. Гельсінкі.

Level_3.17

Назвіть одну з причин завершення «холодної війни»:

- А. Ескалація міжнародного тероризму;
- Б. Завершення процесу деколонізації;

- В. Системна криза тоталітарної (радянської) моделі розвитку;
- Г. Ліквідація режиму апартеїду в ПАР.

Level_3.18

Назвіть подію, що відбулась 19 листопада 1990 р.:

- А. Прийняття Хартії для нової Європи;
- Б. Підписання Угоди про звичайні види озброєнь в Європі;
- В. Радянсько-американська зустріч у Рейк'явіку;
- Г. Введення СРСР одностороннього мораторію на ядерні випробування.

Level_3.19

З'ясуйте, що декларували «14 пунктів» В. Вільсона:

- А. Гарантії для збільшення озброєнь;
- Б. Свободу судноплавства;
- В. Відмову від таємної дипломатії;
- Г. Утворення Ліги Націй;
- Д. Визволення і відновлення Бельгії.

Level_3.20

З'ясуйте проблеми і недоліки Версальсько-Вашингтонської системи:

- А. Ізоляція радянської Росії;
- Б. Репараційні і територіальні проблеми;
- В. Посилення морського суперництва між Німеччиною і В. Британією;
- Г. Реваншистські настрої у переможених країнах;
- Д. Утворення Малої Антанти.

Level_3.21

Зазначте, що передбачав радянсько-німецький пакт від 23 серпня 1939 року:

- А. Гарантії незалежності Австрії;
- Б. Взаємне утримання від нападу;
- В. Спільні дії у боротьбі проти Англії та Франції;
- Г. Розмежування сфер впливу у Східній Європі;
- Д. Гарантії недоторканості кордонів країн Східної Європи.

Level_3.22

Вкажіть причини Другої світової війни:

- А. Несправедливість Версальсько-Вашингтонської системи;
- Б. Втручання США в європейські справи;
- В. Посилення національно-визвольної боротьби в колоніях;

Г. Політика «умиротворення» агресора;

Д. Загострення протиріч внаслідок економічної кризи 1929-1933 рр.

Level_3.23

Визначте форми прояву «холодної війни» у міжнародних відносинах:

А. Активна участь в регіональних конфліктах;

Б. Пряма агресія наддержав одна проти одної;

В. Гонка озброєнь;

Г. Боротьба за вплив на країни «третього світу»;

Д. Боротьба за підвищення рівня життя на африканському континенті.

Level_3.24

Вкажіть основні принципи політики неприєднання:

А. Вимога заборони ядерної зброї;

Б. Дотримання незалежної від наддержав політики;

В. Позаблоковий статус;

Г. Збереження зовнішньополітичних орієнтирів колоніальної епохи;

Д. Активна участь у гонці озброєнь.

Level_3.25

У 1939 р. стався серйозний японсько-радянський збройний конфлікт у районі р. Халхін-Гол на території...:

Level_3.26

У 1944 р. було сформульовано основні принципи діяльності ООН та визначено її структуру і функції на конференції у:

Level_3.27

25 березня 1957 р. шість країн – учасниць Європейського об'єднання вугілля і сталі: Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург підписали:

Level_3.28

Розроблювана з 1983 р. в США «Стратегічна оборонна ініціатива» (COI) отримала в світі неофіційну назву:

Level_3.29

1986 року відбулася радянсько-американська зустріч на вищому рівні в м. Рейк'явіку — столиці...:

Level_3.30

Яка з перелічених європейських держав послідовно дотримувалась нейтралітету під час «холодної війни»?

10. Питання підсумкового контролю (для студентів змішаної форми навчання)

Питання підсумкового контролю

1. «Історія міжнародних відносин», значення та основні складові дисципліни.
2. Історичні типи світового порядку.
3. Вестфальська система міжнародних відносин.
4. Основні характеристики Віденської системи міжнародних відносин.
5. Загальні оцінки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних договорів.
6. Основні тенденції міжнародних відносин останньої третини XIX – початку XX століть.
7. Балканські війни 1912-1913 рр. Роль дипломатії великих держав в їх розв'язанні.
8. Міжнародна криза та причини Першої світової війни.
9. Боротьба за союзників – основна мета дипломатії доби Першої світової війни.
10. Геополітичні наслідки Першої світової війни.
11. Створення Ліги націй та її діяльність.
12. Основні проблеми міжнародних відносин у 1920-х роках.
13. Процес дипломатичного визнання СРСР.
14. Основні проблеми міжнародних відносин в роки світової економічної кризи 1929-1932 рр.
15. Головні настанови мирної програми В.Вільсона (14 пунктів).
16. Основні настанови Паризької мирної конференції 1919-1920 рр.
17. Концептуальні підходи до розробки Версальського мирного договору з Німеччиною.
18. Концептуальні підходи до розробки мирних договорів з державами-союзницями Німеччини по Першій світовій війні.
19. Основні принципи поділу світу за Мандатною системою.

20. Вашингтонська конференція 1921-1922 рр. та її рішення.
21. Міжнародні конференції 1920-х рр. та їх значення (Генуезька, Гагазька, Лозаннська, Локарнська).
22. Криза Версальської системи та спроби її врегулювання (репарації, Рурська криза, плани Дауеса та Юнга).
23. Підготовка та підписання пакту Бріана-Келога, його значення.
24. Зміст і мета політики колективної безпеки в Європі у 1933 -1935 рр.
25. Зовнішньополітична програма націонал-соціалістичного режиму в Німеччині.
26. Італо-ефіопська війна (позиція держав, Ліги Націй).
27. Політика «невтручання» в іспанські справи 1936-1939 рр. Криза Ліги Націй.
28. Становлення блоку агресивних держав Берлін-Рим-Токіо.
29. Криза Вашингтонської системи (агресія Японії в Китаї).
30. Аншлюс Австрії, його наслідки та позиція великих держав.
31. Мюнхенська угода, її наслідки.
32. Англо-франко-радянські переговори 1939 р. щодо пакту про взаємодопомогу.
33. Пакт Рібентропа-Молотова та його наслідки.
34. Причини початку та політичний зміст Другої світової війни.
35. Міжнародні наслідки капітуляція Франції на першому етапі Другої світової війни.
36. Напад Німеччини та її союзників у 1941 р. на СРСР та позиція урядів Великобританії та США.
37. Передумови та початок створення антигітлерівської коаліції. Атлантична хартія.
38. Проблеми другого фронту в міжнародних відносинах Великої Британії, США та СРСР.
39. Міжнародна значення вступу США у Другу світову війну.
40. Тегеранська конференція 1943 р., її настанови.

41. Ялтинська конференція 1945 р., її основні рішення.
42. Потсдамська конференція 1945 р., її основні рішення.
43. Створення засад Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.
44. Геополітичні наслідки Другої світової війни, біполярна система міжнародних відносин.
45. Причини і початок «холодної війни». Утворення військово-політичних блоків.
46. Нюрнберзький та Токійський міжнародні судові процеси: міжнародне значення.
47. Паризька конференція 1946 р. Мирні угоди з колишніми союзниками Німеччини.
48. Створення ООН.
49. Німецька проблема в повоєнних міжнародних відносинах.
50. Розпад колоніальної системи. Вихід визволених країн на міжнародну арену.
51. Створення та діяльність Руху неприєднання.
52. «План Маршала». «Доктрина Трумена».
53. Зміцнення європейської безпеки та співробітництва в 1970-ті роки. Підписання Заключного акта НБСЄ.
54. Карибська криза 1962 року.
55. «Нова східна політика» ФРН.
56. Об'єднання Німеччини: міжнародне значення.
57. Трансформація країн НАТО наприкінці 1980-х – 1990х рр.
58. Західноєвропейська інтеграція. Підписання Маастрихтського договору. Утворення ЄС.
59. Міжнародні наслідки розпаду СРСР, роль нових незалежних держав.
60. Постбіполярний світ, його ознаки.

11. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Андрійчук О. Україна –Європа: тести на сумісність: Збірка публіцистичних текстів/ О. Андрійчук.- К.: Смолоскип, 2007.
2. Арон Р. Мир і війна між націями. – К., 2000.
3. Ачканазі Б.О. Загострення політичної ситуації у Франції після Першої світової війни // УІЖ. – 2001. - № 5.
4. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник. – К., 1997.
5. Буглай Н.М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2012 рр.): навчально-методичний посібник / Н.М. Буглай. – Миколаїв: Іліон, 2013.
6. Буглай Н.М. Тестові завдання для перевірки рівня знань студентів спеціальності 6.020302 Історія з курсу: «Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки»: посібник / авт.-укл. Н.М. Буглай. – Миколаїв: Іліон, 2016. – 108 с.
7. Буглай Н.М. Новітня історія країн Азії та Африки: навчально-методичний посібник. – Миколаїв: Вид-во А.В. Румянцева, 2022. 232 с. (електронний варіант).
8. Буглай Н.М. Нова та новітня історія країн Європи та Америки: навчально-методичний посібник. – Миколаїв: Вид-во А.В. Румянцева, 2023. 368 с. (електронний варіант).
9. Веселовський А. Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети// Політика і час.-2007.-№7.
10. Відносини України з країнами Азії, Африки та Латинської Америки/ / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов/ С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов//Державотворчий процес в Україні 1991-2006.- К.,2007.

11. Віднянський С.В. Центрально-Східна Європа у ХХ ст. як особливий регіон: основні напрями і проблеми вивчення // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород. – 2005. – Вип. 12.
12. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації/ С.В. Віднянський , А.Ю. Мартинов// УІЖ.-2011.-№ 4.
13. Віднянський С.В. Розпад Австро-Угорської монархії і утворення національних держав // Україна-Європа-Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2009.
14. Віднянський С. Кримська конференція 1945 року (уроки для України) // Зовнішні справи. – 2015. - № 1.
15. Всесвітня історія ХХст. / Під ред.. Даниленко В.П., Панченка П.І.- К., 1999.
16. Всесвітня історія: Тести. 6-11 класи: Посібник / За ред. Л.М. Мицик. – К.: ВЦ «Академія», 2007.
17. Газін В. П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1918-1945: Підручник для студентів ВНЗ.- К., 2003.
18. Газін В. П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945-2002 роки: Підручник для студентів ВНЗ.- К., 2004.
19. Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти.- К.: Либідь, 2006.
20. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001.
21. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія ХХ ст. (1914–1991) / Пер. з анг. – К., 2001.
22. Гончар Ю.Б. Маастрихт, США та європейська безпека // Питання нової та новітньої історії. – 1995. – Вип. 41.
23. Гончар Б.М., Козицький М.Ю., Мордіїнцев В.М., Слюсаренко А.Г. Всесвітня історія. Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене і доповнене. - К., 2002.

24. Горбань А. Радянізація суспільного укладу селянства Східної Німеччини (1944-1953) // Історія України. – 2002. - № 17.
25. Горобець І. Конкуренція стратегій майбутнього Близького сходу // Зовнішні справи.-2012.-№3.
26. Горобець І., Мартинова А. Новий етап історії Європейського Союзу// Зовнішні справи.-2009.-№12.
27. Гузіна Дежан Упошуках правильної парадигми : концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи: перекладено з англійської/ Д. Гузіна.- К.: Ай Бі, 2003.
28. Гуменюк Б.І. Дипломатична служба: правове регулювання :: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Б.І. Гуменюк.- К., Либідь 2007.
29. Гуцало М.Г Сучасний міжнародний тероризм, як системне явище: тенденції, фактори, шляхи протидії// Гілея.-2005.-№3.
30. Державотворчий процес в Україні 1991-2006. - К.: Наукова думка, 2007.
31. Дейвіс Н. Європа: Історія/ Пер з англ. - К.: Основи, 2000.
32. Дікон Б. Глобальна соціальна політика: міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту./ Б.Дікон, М. Халс, П.Стабс; перекладено з англійської. А. Олійник, В. Триліс, В. Паламарчук.- К., Основи, 1999.
33. Документальні матеріали зі всесвітньої історії: Практикум для студентів.- Ніжин, 2000.
34. Дорошенко М. С. Країнознавство. Країни СНД і Балтії : Навчальний посібник / М.С. Дорошенко.- Чернівці : Книги ХХІ, 2008.
35. Дудко І. Формування багатополюсного світу в умовах постбіполярності: прогнози і реалії сучасних міжнародних відносин// Сучасна українська політика. Випуск 5.- К.- Миколаїв, 2004.
36. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. - К., 1995.

37. Європейський союз : вчора, сьогодні, завтра: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /Ю.І. Макар, В.І. Бурдяк, Т.Д. Івасютін, В.В. Семенко.- Чернівці: Рута; 2008.
38. Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред.. Г.М Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2007.
39. Зовнішня політика України.: здобутки і проблеми.: К.-Товариство «Знання України», 2007.
40. Зовнішня політика України 2011-2012: Здобутки та пріоритети /К.І. Грищенко // Зовнішні справи.-2012.-№2.
41. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003)/ Відп. Ред.. С.В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004.
42. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945). Навчальний посібник.- К., 2001.
43. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002). Навчальний посібник. - К., 2003.
44. Ігнат'єв П.М. Країнознавство. Країни Азії: Навчальний посібник для студентів спеціальностей: міжнародні відносини, міжнародне право, міжнародні економічні відносини, країнознавство / П.М. Ігнат'єв, Чернівці.: Книги-XXI., 2006.
45. Історія сучасного світу: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В.Ф. Салабай, І.Д. Дудко, Л.О. Титаренко та ін. – К.: КНЕУ, 2006.
46. Камінський Е., Фесенко М. Порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обама та Франції Ніколя Саркозі // Зовнішні справи. – 2009. - № 3.
47. Камінський А. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій.- Львів: Світ, 1995.
48. Кіндратець О. Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті // Політичний менеджмент. – 2010. - № 2.

49. Кіш Є. Геополітичні наслідки інтеграції країн Центральної Європи в Європейський Союз / Є. Кіш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія. —2005. — Випуск 12.

50. Кіш Є. Європа у пошуках нової ідентичності: Інституалізація процесів інтеграції країн Центрально-Східної Європи // Нова політика. — 1998. - № 3.

51. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу / Є. Кіш // На шляху до Європи. Український досвід Єврорегіонів. Інститут Схід-Захід. — К.: Логос , 2000.

52. Киридон А. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку//Історія в сучасній школі.- 2012.- №2.

53. Костенко Г. Миротворча стратегія ООН: історія та сучасність// Зовнішні справи.-2012.-№3.

54. Копійка В., Шинкаренко Т. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. — К., 2001.

55. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : Навчальний посібник для студентів Вищих навчальних закладів /В.В. Копійка , Т.І. Шинкаренко; за редакцією Л. Губерського. -2-е видання, виправлене і доповнене.- К.:Знання, 2012.

56. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /М.В. Кордон.- 2-ге видання.: К : центр учбової літератури, 2010.

57. Коріненко П.С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945рр.).- Тернопіль, 2003.

58. Корниенко Г.М. У истоков «холодной войны» // Новая и новейшая история. — 1999. - № 6.

59. Кофі Аннан. Ми народи. Роль Організації Об'єднаних Націй у ХХІ столітті. - К., 2001.

60. Кремень В.Г. Україна: ідентичність в добу глобалізації(начерки міждисциплінарних досліджень) / В.Г. Кремень, В.М. Ткаченко.- К: Знання України, 2013.

61. Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918 – 1933 рр. / Н.В.Кривець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008.

62. Крушинський В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика. 1945–1980. Дати. Події. Факти. Навч. посіб. Для студентів гуманітарних спеціальностей ВНЗ / В.Ю. Крушинський, В.А. Манжола. – К.: Либідь, 2007.

63. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих відносин».Роздуми історика/С. Кульчицький.- К.-Інститут історії України НАН України, 2004.

64. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 10 кл.: Підручник. – К.: А.С.К., 2007.

65. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 11 кл.: Підручник. – К.: А.С.К., 2007.

66. Ларін М. Міжнародні організації у сучасному світі// Юридичний вісник України.-2003.-№7.

67. Логвиненко С. Геополітичні суперечності в сучасному світі// Політичний менеджмент.-2010.-№1.

68. Ляшенко Д. Глобальні проблеми сучасності // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 2.

69. Малієвський С. Війна на знищення: злочини вермахту в 1941-1944 рр. // Політика і час. – 2002. – № 6.

70. Мартинов А. Позиція України щодо реформування ООН// Політика і час.-2005.-№9-10.

71. Матійчик Я. Між Європою й Азією (Пріоритети зовнішньої політики України у контексті геополітичного розвитку) // Політика і час.- 2002.-№9.

72. Матьовка М. Рух неприєднання: становлення і зміст// Історія України.-2001.-№29-3.

73. Міжнародні організації (ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ, МВФ, СОТ, МКЧХ, ГУАМ, ОПЕК, АСЕАН, МАГАТЕ, ШОС) // Позакласний час.-2009.-№15-16.

74. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): Підручник / Манжола В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф. та ін. – К., 2003.

75. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки): Підручник / Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський Л.В. та ін. – К., 2001.

76. Мицик Л.М., Кузьменко Ю.В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2007). Навчальний посібник для самостійної роботи студента.- К., 2008.

77. Мирошниченко В.О., Федчиняк А.О. Всесвітня історія. Тести для підготовки до ЗНО 2012 року. Частина 2. – Харків: Вид. гр. «Основа», 2012. – (Б-ка журналу «Історія та правознавство». – Вип. 4 (100)).

78. Нариси з історії (1901-1945) ХХ століття: Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За редакцією А.Ф. Трубайчука. - К., 1998.

79. НАТО у ХХІ столітті.- Брюссель: НАТО, 2004.

80. Новітня історія (1918-1939). За ред. проф. В.А. Тарасенка.- К., 1961.

81. Новітня історія країн Європи і Америки: Збірник матеріалів для самостійної роботи студентів/ Укладач Л.М. Мицик. – Ніжин, 2003.

82. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К., 2009.

83. Орлик В. Росія та США напередодні президентських виборів // Зовнішні справи. – 2011. - № 11-12.

84. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1999.

85. Пасинчук К. Європа і Близький Схід: міжцивілізаційні відносини і міжнародна безпека//Політика і час.- 2006.-№3.

86. Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.)- Харків: Майдан, 2003.

87. Погорєлов Є. Глобалізація – виклик доби, і відповідь на нього // Молода нація. – 2001. - № 4.

88. Політична історія ХХ ст.: навчально–методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни/ В.Ф. Салабай, Я.А. Титаренко, Л.О. Панчук та ін.. – К., 2002.

89. Полянський П. Всесвітня історія. 1914-1939рр.- К., 2002.

90. Поспєлов А.С. Особливості воєнних конфліктів 1975-1991 рр. в Азії, Африці та Латинській Америці// Записки історичного факультету.Вин.16.-Одеса,2005.

91. Постоловський Р.М., Пугач Є.П., Старшнюк С.Ю. Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944 - 1953). – Харків, 2000.

92. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI - К.-Парламентське видавництво, 2010.-(серія «Закони України»).

93. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV//Офіційний вісник України.-2004.-№35.

94. Пронь С.В. США та Японія Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50- 90-ті роки ХХ століття) : Монографія. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2003.

95. Пронь С.В. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1914-1991 роки: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ С.В. Пронь.- Миколаїв, Видавництво МДГУ ім. П. Могили 2009.

86. Рудич Ф. Стабільна демократія і ринкова економіка – невіддільні (трансформація політичних і економічних структур у країнах Центральної та Східної Європи: порівняльний аналіз) // Віче. – 1995. - № 4.

97. Рябінін Є. Від глобалізації до багатополюсного світу через регіоналізм // Зовнішні справи. – 2012. - № 1.

98. Рябінін Є. Сучасні проблеми та перспективи АСЕАН// Зовнішні справи.-2011.-№3.
99. Савченко М. Організації Об'єднаних Націй – 60 років (1945-2005) // Історія України. - № 39(439), жовтень 2005.
100. Садкіна В. І. Глобальні проблеми людства // Географія. – 2005. – № 1.
101. Самофалов В. Китай у новому світовому порядку: становлення супердержави// Зовнішні справи.-2013.- №4.
102. Сардачук П.Д., Сагайдак О.П. Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кінець ХХ – початок ХХІ століть): Навч.-довід. посібник. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2005.
103. Сєвекіна О. На відміну від ідей інтеграції (Президентські вибори у Франції як референдум для Європейського Союзу щодо його подальшого розвитку) // Політика і час. – 2002. - № 6.
104. Симоненко Р. Сестри Великої Перемоги,Кримська(Ялтинська) й Берлінська (Потсдамська) конференції та Україна// Політика і час.- 1995.-№5.
105. Сич О.І. Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919–1939): Навч. посібн. – Чернівці: Наші книги. – 2008.
106. Сич О.І. Світ в другій половині ХХ – на початку ХХІ : основні тенденції політичного та соціально–економічного розвитку: Навч. посібн. – Чернівці, 2010.
107. Субх М. Рада співробітництва арабських держав Перської затоки: інтеграція на тлі серйозних внутрішніх протиріч// Зовнішні справи.-2012.- №3.
108. Сурін В.Б. Принцип національного самовизначення і політика умиротворення фашистської Німеччини (1933-1939pp.) // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: історія. Вип. 22. – Ужгород, 2009.
109. Термінологічний словник. lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/137/9.pdf
110. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Пер. з англ. – К., 2001.

111. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. – Т. 1-2. - К.: Основи, 1995.
112. Толстов С. Європейська безпека в умовах багатопольного світу // Зовнішні справи. – 2010. - № 3-4.
113. Толстов С. Міжнародна безпека в сучасному світі: стан, проблеми, перспективи //Зовнішні справи.-2012.- № 8-9.
114. Трубайчук А.Ф. Друга світова війна. - К.: Либідь, 1999.
115. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття: Навч. посібн./ За ред. проф. Малика Я.Й. – Львів: Світ, 2004.
116. Фесенко М. Нові тенденції та глобальні проблеми сучасних світових процесів // Дослідження світової політики: Зб. Наук. Праць. – Вип. 32. – К., 2005.
117. Фесенко М. Цей багатопольний світ (формування сучасної системи міжнародних відносин) //Політика і час.-2005.-№12.
118. Цветков Г.М. Міжнародні відносини і зовнішня політика в 1917-1945 рр. Навч. посіб. для студентів ВНЗ.- К.: Либідь, 1997.
119. Циватий В., Чекаленко Л. Європейське перехрестя безпеки: завдання Вишеграду / В. Циватий, Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2013. – № 8.
120. Цимбалістий В.Ф. Теорія міжнародних відносин: Навчальний посібник, 3–тє вид. стереотипне. – Львів: Новий світ, 2006.
121. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник. – К: Либідь, 2006.
122. Чекаленко Л. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): Підручник.- 2 вид. – К.: Кондор, 2011.
123. Чекаленко Л. ЄврАзЕС-ОДКБ-ШОС: союзники чи конкуренти? //Зовнішні справи.-2012.-№9.
124. Чекаленко Л. Україна в Європейських структурах безпеки і співробітництва// Зовнішні справи.- 2011.- №10.
125. Черевко О. Проблеми періодизації всесвітньої історії: новітня історія// Історія України. – 2005. - № 8(408).

126. Шаповалова О.Ілюзія вибору та її ризики для зовнішньої політики України // Зовнішні справи.-2013.№1.
127. Шевчук О.В. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини: Монографія/О. В. Шевчук- Миколаїв: Іліон, 2008.
128. Шевчук О.В. Система безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону: фактори формування та тенденції розвитку: Монографія / О.В. Шевчук.- Миколаїв.:Видавництво ЧДУ ім. П. Могили, 2010.
129. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – К., 2002.
130. Шепелєв М.А. Теорія міжнародних відносин. Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ М.А. Шепелєв - К: Вища школа, 2004.
131. Шергін С. Пріоритети стратегічного партнерства та дилема не євразійського розвитку// Зовнішні справи.- 2012.- №5.
132. Шергін С. Україна, США і ЄС: криза дипломатії доби глобалізації // Зовнішні справи. – 2015. - № 1.
132. Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К.: Основи, 1995.
134. Юрченко С. «План Маршала» у ретроспективі і проблема допомоги при соціально-економічних трансформаціях // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. - Вип. 22. – К., 2003.
135. Ялі М. «Перезавантаження» американсько-російських відносин: український контекст Зовнішні справи. – 2014. - № 11-12.
136. Ян Е. Перелом у Східній Європі // Сучасність. – 1994. - № 5.
137. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. - К., 2005.

Допоміжна

1. Горбатчук Г. Кудряченко. Відносини ФРН-НДР: від визначення до єднання. – К., 1994.
2. Гудич Ф. Місце і роль України в новому геополітичному просторі.

Нова політика, 1998, № 5.

3. Коппель О, Пархомчук О. Міжнародні відносини ХХ сторіччя. – К., 1999.

4. Скороход Л. Скороход Ю. Миротворча діяльність на тернах СНД. Політична думка, 1997, №11.

5. Чекаленко Л. Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства // Зовнішні справи. – 2010. – № 3-4.

Інформаційні ресурси

Європейська історія – <http://library.byu.edu/-rdh/>

Європейський Союз – <http://europa.eu.int>

Історія зарубіжних держав – <http://www.mavicanet>

Історія війн – <http://www.militera.lib.ru>

Історія США – <http://www.msstate.edu/archives/>

Мережа міжнародних організацій – [http:// www.ned.org](http://www.ned.org)

Світова політика – <http://www.globalpolicy.org/resource/>